

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**OSMANLI DEVLETİ'NİN HRİSTİYAN ÜLKELERLE YAPMIŞ OLDUĞU ANTLAŞMA
VE İTTİFAKLARA ULEMANIN YAKLAŞIMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Fatih ÇUHADAROĞLU

MAYIS 2018

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**OSMANLI DEVLETİ'NİN HRİSTİYAN ÜLKELERLE YAPMIŞ OLDUĞU ANTLAŞMA
VE İTTİFAKLARA ULEMANIN YAKLAŞIMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Fatih ÇUHADAROĞLU

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ahmet KARAÇAVUŞ

MAYIS 2018

TRABZON

ONAY

Fatih ÇUHADAROĞLU tarafından hazırlanan “Osmanlı Devleti’nin Hıristiyan Ülkelerle Yapmış Olduğu Antlaşma ve İttifaklara Ulemanın Yaklaşımı” adlı bu çalışma 19.06.2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalında **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Karar		İmza
Unvanı – Adı ve Soyadı	Görevi	Kabul	Ret	
Prof. Dr. Melek ÖKSÜZ	Başkan	☒	☐	
Doç. Dr. Ahmet KARAÇAVUŞ	Üye	☒	☐	
Doç. Dr. Sezai BALCI	Üye	☒	☐	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylıyorum.

Prof. Dr. Yusuf SÜRMEŒ
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ-Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu Çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Fatih ÇUHADAROĞLU

23.05.2018

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslimlerle yaptığı antlaşma ve ittifakları ulemanın değerlendirme ve meşrulaştırma tarzı, bu tezin konusunu teşkil etmektedir. Çalışmanın amacı ise çorbada tuz misali literatürde bu konu ve buna benzer konularda yapılan çalışmalara katkıda bulunabilmektir. Bu çalışmanın, genel bir bakış açısı anlamında alanyazındaki antlaşma ve ittifakların dinî mahiyeti konusundaki eksikliğe bir katkıda bulunabileceği ümidi içerisindeyiz.

Gerek tez konusunun belirlenmesinde gerekse konuyu araştırma sırasında çok kıymetli rehberliklerinden dolayı tez hocam Sayın Doç. Dr. Ahmet Karaçavuş' a, tez konusunu araştırırken sağladığı kaynaklar ve rehberliklerinden dolayı Bayburt Üniversitesi Tarih Bölümü hocalarından Sayın Dr. Öğretim Üyesi Muhammed Yasin Taşkesenlioğlu'na ve Sayın Dr. Öğretim Üyesi Esat Aktaş'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca yetişmemde en büyük pay sahibi olan ebeveynime, fedakârlıkları sabrı ve anlayışıyla bana çok büyük destekler veren kıymetli eşim Elif 'e, tez yazımı sırasında yaramazlıklarıyla beni bunaltsa da stres atma vesilem olan sevgili oğlum Mehmet Hamza'ya candan ve yüreктen teşekkürü borç bilirim.

Mayıs, 2018

Fatih ÇUHADAROĞLU

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	V
İÇİNDEKİLER	VI
ÖZET.....	VIII
ABSTRACT	IX
KISALTMALAR LİSTESİ	X
GİRİŞ	1-2

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İSLÂM HARP HUKUK KAVRAMLARI, OSMANLI DEVLETİ'NDEKİ UYGULAMALARI VE ŞEYHÜLİSLÂMLIK	3-23
1.1. Cihat ve Osmanlı Devleti'nde Cihat Algısı	3
1.1.1. Klasik Cihat Algısı.....	3
1.1.2. Modern Dönem ve Cihat Algısında Değişim.....	8
1.2. Cihadın Dinî Delilleri	10
1.3. Gayrimüslimlerle İttifak	12
1.4. Dârulislâm	13
1.5. Dârulharb	14
1.6. Zimmî	14
1.7. İstihsân ve İstislâh	16
1.8. Şeyhülislâmlik Makamı	18
1.8.1. Şeyhülislâmlik Makamında Tarihi Süreç İçerisindeki Zihniyet Değişimi.....	18
1.8.2. Devletin Faaliyetlerini Meşrulaştıran Bir Kurum Olarak Şeyhülislâmlik	22

İKİNCİ BÖLÜM

2. ÖRNEKLERLE OSMANLI DEVLETİ İLE HRİSTİYAN ÜLKELER ARASINDAKİ ANTLAŞMA VE İTTİFAKLAR KONUSUNDAKİ DİNÎ TARTIŞMALAR (17. YÜZYILDAN 19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINA KADAR)	24-48
2.1. Zitvatorok Antlaşması ve Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi.....	24
2.2. 1724 İran Mukasemenâmesi ve Şeyhülislâm Yenişehirli Abdullah Efendi	27

2.2.1. İnan'da İ Karışıklıkların Çıkması	27
2.2.2. Yenişehirli Abdullah Efendi'nin İnan Seferini Meşrulaştıran Fetvaları.....	29
2.3. Osmanlı-İsveç İttifakı	34
2.3.1. Tarihi Süreçte Osmanlı-İsveç İlişkileri.....	35
2.3.2. İttifak Konusundaki Tartışmalar ve İttifakın İmzalanması	36
2.4. Osmanlı-Prusya İttifakı Meselesi	38
2.4.1. İttifak Konusundaki Dinî Tartışmalar	39
2.5. 1798 Osmanlı-Rus ve Osmanlı-İngiltere İttifakları	43
2.5.1. Napolyon'un Mısır'ı İşgali	43
2.6. Mehmet Ali Paşa İsyanı ve Osmanlı Rus İttifakı	46

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. 19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDAN 1. DÜNYA SAVAŞININ SONUNA KADAR OSMANLI DEVLETİ İLE HRİSTİYAN ÜLKELER ARASINDA YAPILAN İTTİFAKLAR.....	49-72
3.1. Kırım Savaşı'nda Dinî Bir İsyân: Şerif Abdülmuttalib İsyanı.....	49
3.1.1. Kutsal Yerler Problemi ve Kırım Savaşı	49
3.1.2. Köleliğin Kaldırılması ve Şerif Abdülmuttalib.....	50
3.2. I. Dünya Savaşı'nda Cihat Fetvası ve Osmanlı-Alman İttifakı İle Şerif Hüseyin-İngiltere İttifaklarının Dinî Boyutu	55
3.2.1. Şeyhülislâm Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'nin Yayımladığı Cihad Fetvası	55
3.2.2. Şerif Hüseyin'in İngiltere ile İttifakı ve İsyân Hazırlıkları.....	57
3.2.2.1. Şerif Hüseyin'in İngiltere ile Yaptığı İttifakı Meşrulaştırma Çabaları.....	61
3.2.3. Osmanlı Devleti ile Almanya Arasında Yapılan İttifakı Meşrulaştırma Çabaları	69
SONUÇ.....	73
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	81
EKLER.....	88
ÖZGEÇMİŞ.....	96

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin Hristiyan ülkelerle ilişkileri konusu, dinle yönetilen bir devleti irdeleme açısından oldukça önem arz etmektedir. İslâmî kurallara göre yönetilen Osmanlı Devleti'nde, özellikle de Hristiyan ülkelerle yapılan antlaşma ve ittifaklar bağlamında birçok tartışmalar yaşanmıştır. Ulemanın bazısı yapılan ittifak ve antlaşmaların dine aykırı olduğunu öne sürerken bazısı da aynı ittifak ve antlaşmaları meşrulaştırma gayreti içerisinde olmuşlardır. Her iki grup da Kur'an-ı Kerim, hadisler ve Hz. Muhammed'in uygulamalarından delillerle kendi görüşlerinin doğruluğunu savunmaya çalışmışlardır. Ancak yine de bu tartışmalar büyük kırılmalara yol açabilecek düzeye ulaşmamıştır.

Hem klasik hem de modern dönemlerde hüküm sürmüş olan Osmanlı Devleti, dünya siyasetinde olayları yönlendiren bir pozisyondan başka devletlerin yönlendirdiği olayların etkisinde kalan bir duruma düşmüştür. Bu durum da, devletlerarası ilişkiler konusunda zaman zaman Osmanlı Devleti'nin şer'i açıdan sıkıntıya düşmesine sebep olmuştur. Bahsedilen sıkıntıların gerçekten dinî kısıtlamalardan mı yoksa dinî anlayış açısından mı kaynaklandığı konusu da bu çalışmada irdelenmeye çalışılmıştır.

Osmanlı tarihinde bir gerçek olan Hristiyan ülkelerle antlaşma ve ittifaklar meselesindeki tartışmaların mahiyeti, getirilen çözüm önerileri ve zaman içerisinde benzer konulara karşı bakış açısında bir değişim olup olmama meselesi tezin konusunu teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dâruharp, İttifak, Ulema, İslâm, Hristiyan.

ABSTRACT

The subject of which Ottoman Empire's relations with non-muslim countries is crucial in terms of examining a country ruled within sharia. In Ottoman Empire ruled with islâmîc rules especially in non-muslim countries, many discussions were experined in terms of the deals and alliances. While some of the scholars claim that deals and alliances done was against sharia, some of them were in effort of legitimating these deals and alliances. Both groups tried to defend the accuracy of their own ideas with the proof from Holy Kor'an, words and the applications of Holy Prophet. However, these discussions didn't reach to great disappointments.

The Ottoman Empire having ruled in both classic and Modern times, fell down from the position of directing events in the world politics to the position of being influenced by the events, which other countries directed. This situation caused Ottoman empire fell in trouble about international relations in terms of sharia. The subject of which troubles mentioned were indeed caused by religional restrictions, or religional understanding is tried to be examined in this work.

The nature of discussions in the issue of the deals and alliances with non-muslim countries, a reality in Ottoman History, solution proposals and the issue that a changing happened to the perspective to similar topics or not, constitute the theme of this thesis.

Keywords: Darul harp (The country that is not ruled by islâmîc rules), Alliance, Religious Scholar, İslâm, Christian

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: adı geçen eser
a. mlf.	: aynı müellif
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
C.. ADL	: Cevdet Adliye
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
H.	: Hicri
HAT	: Hatt-ı Hümayun
M.	: Miladi
ö.	: ölüm
s.	: sayfa
Sad.	: Sadeleştiren
t.y	: tarih yok
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Terc.	: Tercüme

GİRİŞ

Osmanlı öncesi İslâm devletleri, İslâm dininin klasik yorumunun egemen olduğu bir çağda hüküm sürmüşlerdir. Raşit halifeler, Emeviler, Abbasiler, Karahanlılar, Gazneliler ve Selçuklular dönemlerinde devamlı surette İ'lâ-yı Kelimetillah doğrultusunda Hristiyan ülkelerle genelde savaş üzerine kurulu olan bir hukuk sistemi üzerine hareket edilmiştir.

Osmanlı Devleti ise hem klasik hem de modern dönemde hüküm sürmüş bir devlettir. Dolayısıyla devlet, güçlü olduğu dönemde klasik İslâm hukuk anlayışına göre bir politika gütmüştür. Ancak devletin gücü zayıflayıp Batı karşısında mutlak üstünlük kaybedilmeye başlanınca devlet yöneticileri farklı arayışlara girmiştir. Devleti ilelebet sürdürebilmek için Avrupa devletler sistemine entegre olma ve ittifaklar yapmanın gerekliliği ortaya çıkmıştır. Elbette bunun için de ulemadan fetva almak durumunda kalınmıştır. Bu tip durumlar karşısında ulemanın tavrı, açıklamak istediğimiz temel noktayı oluşturmaktadır.

Kuruluş yıllarından 1606 Zitvatorok Antlaşması'na kadar olan süreçte Osmanlı Devleti'nin yaptığı antlaşmalara bakıldığı zaman devletin giderek yükselen gücünün de etkisi ile antlaşma veya barış teklifleri çoğunlukla düşman tarafından gelmekteydi. Osmanlı Devleti de bu tip antlaşma tekliflerini kendi lehine olacak şekilde ve karşı tarafa da bir lütuf ihsan edercesine kabul etmiştir. Osmanlı uleması ise meselelere dâruİslâm-dâruharb açısından bakıldığı zaman antlaşmaların tarafı olarak Osmanlı Devleti üstün olduğu için bunda bir beis görmemiştir. Yine ulema için İslâm tarihinde Gayrimüslimlerle antlaşma yapılabileceğinin örneği 628 tarihli Hudeybiye Antlaşması'dır.¹ Hz. Muhammed on yıllığına bu antlaşmayı Mekkeli müşriklerle yapmıştı. Ayrıca Hicri 2. yüzyıldan itibaren oluşmaya başlayan klasik İslâm hukuku da Osmanlılar için antlaşmalarda temel teşkil etmiştir.

1606 Zitvatorok Antlaşması, Osmanlı hatta belki çok iddialı olacak ama İslâm tarihi için çok önemli bir dönüm noktasıdır. Nitekim Zitvatorok ile birlikte Osmanlı Devleti, dolayısıyla da İslâm dünyası, Batı üzerindeki mutlak siyasi, askeri ve ekonomik üstünlüğünü kaybetmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'ndeki güç kaybı artarak devam etmiş ve devlet yöneticileri, devletin varlığını devam ettirebilmek için Gayrimüslim ülkelerle iyi ilişkiler kurmaya ve bazen de bu ülkelerle ittifaklar yapmaya özen göstermişlerdir. Ancak Gayrimüslim ülkelerle iyi ilişkiler kurmak ve hatta

¹ “Bir ülkenin kanun ve örflerinden başka, iki veya daha fazla devlet arasında yapılan antlaşmalar da yükümlülükler getirir. Hukuk sistemine yapılan bu farklı ilave, kısa veya daha uzun bir süre içinde ülke çıkarları gereği hoş görülebilir, sineye çekilebilir. Nitekim Mekkelilerle yapılan Hudeybiye Anlaşması şık olmayan şartlarına rağmen, daha uzak bir görüşle toplumun yüksek menfaatleri adına gönülsüz kabul edilen bir örnek olabilir.” Bkz. Muhammed Hamidullah, **İslâm'da Devlet İdaresi**, (Çev. Hamdi Aktaş), Beyan Yayınları. İstanbul (t.y), s.16

onlarla ittifaklar yapmak İslâm hukukuna ters miydi? Ulema bu antlaşma ve ittifaklara nasıl bakıyordu? Zaman içerisinde benzer antlaşma ve ittifaklar konusunda bir görüş birliği veya değişikliği olmuş mudur? Yoksa bu antlaşma ve İttifaklar zaten İslâm hukukuna uygun mudur? Bu tezde aslında bu soruların cevabı ortaya çıkarılmak istenmiştir.

1606 Zitvatorok ve daha sonraki bazı antlaşma ve ittifaklar Osmanlı ulemasının nazarında İslâm devletler hukuku anlayışı çerçevesinde daha farklı anlamlar ihtiva etmektedir. Dolayısıyla tezimiz, Zitvatorok ve ondan sonraki siyasi ve askeri antlaşmaları ihtiva etmektedir. Olaylar üzerinden bir sonuca ulaşma amacımız vardır.

Tezin ihtiva ettiği konuda, çeşitli kaynaklar, başka bir konuyu açıklarken kısmen temas etmiş olsalar da bir bütünlük içerisinde konuyu ele almamışlardır. Literatüre, çorbada tuz misali bir katkıda bulunma anlamında faydalı olmasını temenni ediyoruz.

Tez yazımında; arşiv vesikaları, *Peçevî Tarihi*, *Tarih-i Cevdet*, *Tezâkir* gibi orijinal kaynaklarla beraber literatürde bulunan kitap ve makalelerden de yararlanılmıştır. Ancak Mehmed Ali Paşa isyanı ve 1798 Osmanlı-Rus ittifakı gibi konularda özellikle orijinal kaynaklarda yeterli bilgi olmaması, tezi sınırlamaktadır. Ayrıca bazı arşiv kaynaklarında herhangi bir tarih kaydının olmaması da konuları bir sistem dâhilinde ele alıp analiz etmeyi zorlaştırmaktadır.

Tez konusu araştırılırken, öncelikle literatür taraması yapılmıştır. Konuya temas eden kitap, makale, bildiri gibi kaynaklar işlenecek olan başlıklara göre tasnif edilmiştir. Daha sonra tez konusu ile ilgili bilgiler veren kronik ve arşiv vesikalarının araştırması yapılarak bulunan kaynaklar yine konularına göre tasnif edilmiştir. Her başlık tek tek ele alınarak konularla ilgili okumalar yapılmış ve genel bir çerçeve oluşturulmuştur. Kaynaklarda kullanılacak olan bilgiler işaretleme veya not alma yöntemi belirli bir düzen içerisinde sokulmaya çalışılmış ve bu bilgiler dipnot gösterilerek tezde kullanılmıştır. Kaynaklardaki bilgiler doğrultusunda ortaya çıkan bilgiler bir bütünlük içerisinde yorumlanmaya çalışılmıştır.

Tezi bir sistem dâhilinde ele alacak olursak; birinci bölümde, İslâm'ın, Gayrimüslim ülkelerle ilişkileri düzenleyen klasik yorumu ile modern yorumu dâru'lislâm – dâru'lharb vb. hukuk kavramları çerçevesinde ele alınmış ve Osmanlı Devleti'ndeki uygulamalarından örnekler verilmiştir. İkinci bölüm, Osmanlı'da Şeyhülislâmlık kurumunun, devletin yıkılışına kadar geçirdiği zihniyet değişimi ve Meşihat müessesesinin devlet üzerindeki etkisinin zaman içerisindeki değişimini ihtiva etmektedir. Üçüncü bölüm, Zitvatorok Antlaşması'ndan başlayarak devletin yıkılışına kadarki süreçte Hristiyan ülkelerle yapılan antlaşma ve ittifaklardaki tartışmalar ve anlaşmazlıklar ele alınarak açıklanmaya çalışılmıştır. Sonuç bölümünde ise tezin başından beri işlenen tema bir temele oturtulmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İSLÂM HARP HUKUK KAVRAMLARI, OSMANLI DEVLETİ'NDEKİ UYGULAMALARI VE ŞEYHÜLİSLÂMLIK

Osmanlı Devleti'nin Hristiyan ülkelerle yapmış olduğu antlaşmalara bakmadan önce İslâm dininin devletler hukuku ve harp hukukuyla ilgili bazı kavramları açıklamak konunun daha iyi bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Nitekim İslâm dinini temsil eden Osmanlı uleması, diğer devletlerle ilişkilerinde bu tür kavramları oldukça sık kullanmışlardır. Çeşitli vesilelerle gerek arşiv kayıtlarında gerek kroniklerde doğrudan ya da dolaylı olarak dârulislâm-dârulharb konularına temas edilmiştir.

Konunun bir başka yönü ise cihat kavramı ve bu kavramın zaman içerisinde değişen anlamıdır. İslâm'ın klasik çağı ile modern çağdaki cihat anlayışında oldukça fazla anlayış farkı vardır. Osmanlı Devleti ise hem klasik hem de modern çağda hüküm süren bir İslâm devleti olduğu için cihat kavramının geçirmiş olduğu evrimin en iyi şekilde idrak edildiği ülke olduğu söylenebilir.

1.1. Cihat ve Osmanlı Devleti'nde Cihat Algısı

1.1.1. Klasik Cihat Algısı

Klasik İslâm hukuk anlayışında cihadın birisi geniş diğeri de dar olmak üzere iki anlamı kabul edilmiştir. Cihad kelimesi Arapça “*cehede*” fiilinden türetilmiştir ve *cehd etmek*, *gayrette kusur göstermemek* anlamında kullanılan bir kelimedir.

Geniş anlamda cihad, “bir Müslümanın Allah yolunda, sırf O'nun rızası için, bütün gayretini sarf etmesi” demektir. Bu minvalde, bir Müslümanın kişisel olarak İslâm'ın yasakladığı davranışlardan kaçınma hususunda gösterdiği gayret cihat sayıldığı gibi, toplumun iyiliği için ortaya koyduğu tutum ve davranışlar ile giriştiği faaliyetlerin tamamı da cihad kapsamındadır. Dar anlamda ise cihat, “Allah yolunda can, mal, dil ya da başka bir yöntemle savaşıma “kıtal”

hususunda bütün gayretin sarf edilmesidir.”² Esasen konumuzu ilgilendiren ise cihadın dar manasıdır.

Cihat konusu, klasik İslâm fıkıh kaynaklarında siyer veya cihat başlıkları altında ele alındığı gibi bazen de haraç veya ahkamu's-sultaniyye gibi başlıklar altında da ele alınmıştır. Osmanlı Devleti de Hanefî Mezhebi üzerine inşa edilen klasik fıkıh sistemini kullanmıştır. Hanefî fıkıh üzerine yazılan birçok eser Osmanlı medreselerinde yıllarca okutulduğu gibi bizzat Osmanlı âlimlerinin yazdığı eserler de medreselerde uzun yıllar okutulmuştur. Ancak yine de Osmanlı döneminde yazılan fıkıh kitaplarının kaynağını da *El- Mebcut*, *Fetevay-ı Hindiyeye*, *Kudûri*, *El İhtiyar* gibi klasik eserler oluşturmuştur. Mesela İbrahim Halebi'nin Osmanlı medreselerinde uzun yıllar okutulan *Mülteka'l Ebhûr*³ isimli eseri, Kudûri'nin *el-Muhtasar*'ı ile *el-Muhtâr*, *Kenzü'd-dekâik* ve *el-Vikâye* gibi Hanefî fıkıhının muhalled kaynaklarına dayanmaktadır.⁴ Yine Fatih Sultan Mehmet dönemi şeyhülislâmlarından Molla Hüsrev'in *Dürer-ül-hükkâm fî şerh-i Gurur-il-ahkâm*⁵ isimli eseri de Ebû Hanife, Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in fetvalarına dayalı olarak yazılmış ve yıllarca Osmanlı medreselerinde okutulmuş klasik bir Hanefî fıkıh kitabıdır.

Osmanlı Devleti'nde sadece cihat konusunu işleyen eserler de yazılmıştır. 18. yüzyılda cihat düşüncesinin zayıfladığını düşünen ve aynı zamanda Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik makamına kadar yükselmiş olan Mirzazâde Mehmed Sâlim Efendi (1688-1743)⁶, *Neylü'r- reşâd fî Emri'l-Cihâd*⁷ isimli cihadı özendiren bir risale yazmıştır. Osmanlı Devleti de klasik dönemde klasik İslâm hukukuna göre yönetilen bir devlet olduğu için cihat konusunu özellikle bu eserler üzerinden ele almaya çalıştık.

Klasik anlayışa göre, cihadın Müslümanlar tarafından *farz-ı kifaye* olarak başlatılması gerekir. Eğer Müslümanların bir kısmı bu farzı yerine getirirse (cihat) herkesten düşer. Herkes cihadı terk ederse Müslümanların hepsi günahkâr olur. Küçük çocuk, kadın, kör, köle ve kolsuz kimseler üzerine cihat vacip değildir. Ancak saldırı düşman tarafından gelirse cihat *farz-ı ayn* olur. Dolayısıyla kadın kocasından, köle ise efendisinden izin almaksızın savaşmak zorundadır.⁸

² Talip Türcan, “İslâm Hukukunun Klasik ve Çağdaş Doktrinlerinde Cihad (Savaştan Barışa Doğru Bir Evrilme)”, Ahmet Ertürk (Ed.), **İslâm Kaynaklarında, Geleneğinde ve Günümüzde Cihad**, (Çev. Rahim Acar), Birinci Baskı içinde (281-308), İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları (KURAMER), İstanbul 2016, s. 283.

³ Orijinal Arapça metni için bkz. İbrahim Halebi, **Mülteka'l Ebhur**, Dârüttıbbâ-i Âmire Nezareti, İstanbul 1278.

⁴ Şükrü Selim Has, “Halebi, İbrahim Bin Muhammed”, **DİA**, içinde XV, TDV Yayınları, İstanbul 1997, s. 232.

⁵ Molla Hüsrev, **Dürer-ül-hükkâm fî şerh-i Gurur-il-ahkâm**, Fazilet Neşriyat, İstanbul (t.y). Bundan sonra **Dürer** diye kullanılacaktır.

⁶ Hüseyin Güfta, “Salim”, **DİA**, içinde 36, 2009, s. 46-47.

⁷ Mirzazâde Mehmed Sâlim Efendi'nin bu risalesinin incelemesi için bkz. Şule Eraslan, “18. Yüzyıl Osmanlı Ulemâsı Nazarında Cihâd: Mirzazâde Mehmed Sâlim Efendi ve Neylü'r-Reşâd fî Emri'l-Cihâd İsimli Risâlesi”, **Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Araştırmaları Dergisi**, 1,(2), 2017, s. 63-104; Eserin orijinal Osmanlıca nüshası için bkz. Mirzazâde Mehmed Sâlim Efendi, **Neylü'r-Reşâd fî Emri'l-Cihâd**, Ali Bey Matbaası, İstanbul 1294. Bundan sonra Neylü'r- Reşad diye kullanılacaktır.

⁸ **Mülteka'l Ebhur**, s. 167-168; Neylü'r - Reşad, s. 11,19; **Dürer**, C.I, s. 282.

Mirzazâde'ye göre, kendilerinden yıllık vergi alınmış bile olsa halk ve yöneticilerin biraz mal vererek askerın teçhizine ve hazineye yardım etmesi ve bu suretle İslâm halifesine bu konuda yardımcı olmaları vaciptir. Müslümanların imamı (halife) da, halkın üzerine ilave yük binmesi pahasına bile olsa, dâruharbe senede en az bir kere ordu göndermese bütün günah onun üzerindedir.⁹

Klasik fıkıh anlayışına göre, Müslümanlar için faydalı ise harbîlerle barış yapılabilir. İhtiyaç halinde barış yapmak için savaş meydanına çıkmadan önce cizye gibi onlardan da para alınabilir. İslâm askeri harbîleri kuşattıktan sonra onlardan mal alınıp anlaşma yapılırsa bu mal ganimet malı gibi taksim olunur.¹⁰ Savaş öncesi İslâm devletiyle savaşmayacağına dair bir teminat verip İslâm hâkimiyetini kabul ettiğini gösteren bir işaret olarak vereceği cizye karşılığında Gayrimüslim ülkeler ile yapılan antlaşmalar ateşkes olmaktan çıkar, devamlı bir barış olur.¹¹ Gayrimüslim ülkenin cizye vermeyi kabul etmesi, dolaylı olarak zimmî statüsünü kabul etmesi ve İslâm hâkimiyeti altına girmesi anlamına gelmektedir. Böylece zimmet hukuku başlamış olur.

Klasik İslâm fıkıhında, İslâm devletlerinin Gayrimüslimlerle yaptıkları barış antlaşmaları ise ateşkes veya onlara verilen bir “*eman*” şeklinde algılanmıştır.¹² Gayrimüslimlerle maslahata mebni ateşkes yapılabileceği öne sürülmüştür. Müslümanlar, maslahat ortadan kalkınca tekrar savaşa dönmelidirler, anlayışı vardır.¹³ Bunda amaç, bütün dünyayı tamamen İslâm hâkimiyeti altına almaktır. Ancak aman dileyene, canları ve malları üzerinde garanti verilmiştir.

Klasik İslâm fıkıh anlayışına göre Müslümanlar zayıf iken gayrimüslimlerle antlaşma yaptıkları takdirde Müslümanlar için yok edilme tehlikesi yoksa onlara para vermeleri ise caiz görülmemiştir. Mürtetlerle ise her halükarda para alınmaksızın antlaşma yapılabilir.¹⁴ Ayrıca Müslümanlar Gayrimüslimlerle yaptıkları antlaşmayı durumlarını düzelttiklerinde bozmak isterlerse bozabilirler.¹⁵

Ebussuud Efendi'nin Kıbrıs'ın fethi konusunda verdiği fetva klasik İslâm hukuk anlayışının Osmanlı Devleti'ndeki uygulamalarının tipik bir örneği olarak kabul edilebilir. Fetva sorusunda

⁹ Neylü'r- Reşad, s. 12. Mirzazâde ayrıca “Allah'a, resulüne ve sizden olan ulu'l emre itaat edin ayeti ile Âdiyat suresini tefsir ederek cihat konusundaki fikirlerini kuvvetlendirmeye çalışmıştır.

¹⁰ Mülteka'l Ebhur, s.168; Dürer, C.I, s. 284.

¹¹ Ahmet Özel, **Dâruİslâm Dâruharb İslâm Hukukunda Ülke Kavramı**, İz Yayınları, İstanbul (t.y), s. 143.

¹² Türcan, a.g.e., s. 286.

¹³ “Hanefiler, “hudneyi” (mütareke-ateşkes) bağlayıcı olmayan bir sözleşme olarak niteledikleri için, belli bir müddet için yapılmış olsa bile, hudnenin, henüz süre dolmadan bozulmasında Müslümanlar için bir maslahat ya da başlangıçta olması halinde sözleşmeye engel olacak bir zarar açığa çıkarsa, tek tarafı olarak bozulabileceği kanaatindedirler. Şu kadar ki, ahde vefa ilkesine aykırı düşmemek için, savaşa girişmeden önce antlaşmanın bozulduğu karşı tarafa bildirilmelidir.” Bkz. Türcan, a.g.e., s.288.

¹⁴ Alınan para cizye gibi görüldüğü için mürtedlerden para alınmaz hükmü vardır. Para alınırsa onların dinden dönmeleri para karşılığında meşrulaştırılmış olur. Ancak yine de para alınmışsa geri verilmez. Çünkü irtidatları üzere bu parayı kullanma ihtimalleri vardır. Mürtedler dinden döndükleri için onlara ya tekrar Müslüman olmaları ya da öldürülmeleri gerektiği söylenir. Bkz. Dürer, C.I, s. 284, 301.

¹⁵ Mülteka'l Ebhur, s. 168; Dürer, C.I, s. 284.

özetle; Daha önce dâru'lislâma aitken daha sonra kâfirlerin eline düşüp dinî kurumları tahrip edilen bir yerin, İslâmiyet'in hamisi olan Padişah tarafından kâfirlerden alınmak suretiyle kâfirlere vermiş olduğu ahitnameyi bozmasında bir mani var mıdır?¹⁶ Şeyhülislâmın cevabı ise klasik İslâm fıkıh anlayışına oldukça uygundur.

El-cevâb: Allâhü a'lem. Aslâ mâni' olmak ihtimâli yokdur. Pâdişâh-i İslâm e'azza'llâhü te'âlâ ensârahû keferê ile sulheylemek ol zamân meşrû' olur ki, kâffe-i Müslimîne menfa'at ola. Olmayıcak aslâ sulh meşrû' değıldür. Menfa'at müşâhede olunup mü'ebbed yâhûd muvakkat olduktan sonra menfa'atlü zamânda bozılması enfa' görilse elbette bozmak vâcib ü lâzım olur. Hazret-i Resûlullâh aleyhi's-selâm Hicret-i Nebeviyye'nin altıncı yılından on yıla değıin sulhidüp Hazret-i Alî kerrema'llâhü vechehû mü'ekked ahidnâme yazup mu'âhede mukarrere kılınduktan sonra gelecek yıl bozmak enfa' görilüp Hicret'ün sekizinde üzerlerine varup Mekke-i Mu'azzama'yı feth buyurmuşlardır. Hazret-i Halife-i Rabbü'l-âlemîn halleda'llâhü te'âlâ zılâle saltanatihî âlâ-mefârıkı'l-müslimîn ve eyyede bi'n-nasri'l-azîz ve'l-fethi'l-mübîn azîmet-i hümâyûnlarında Cenâb-ı Risâlet-penâh salla'llâhü te'âlâ aleyhi ve sellem hazretlerinin sünnet-i şerîflerine ıktidâ buyurmuşlardır.¹⁷

Ebussuud Efendi fetvanın cümle aralarında Kıbrıs'ın Hz. Osman zamanında fethedildiğine atıf yaparak Kıbrıs'ın aslında İslâm toprağı olduğunu vurgulamak istemiştir. Ebussuud Efendi sulhun ancak Müslümanların çıkarlarına uygun bir durum olduğu zaman geçerli olacağını belirtmiştir. Dolayısıyla maslahat ve menfaat eksenli bir bakış açısı söz konusudur. Ayrıca Hudeybiye Antlaşması'nın da İslâm'ın çıkarına olarak Müslümanlar tarafından bozulduğunu belirterek Osmanlı Devleti'nin de Venedik ile yaptığı antlaşmayı bozabileceğini ifade etmektedir.

Osmanlı gücünün zirvede olduğu bir dönemde Ebussuud Efendiye sorulan soru ve bu soruya verilen cevap Osmanlıların devletin çıkarları neyi gerektiriyorsa ona göre hareket edebileceğinin ve devlet meselelerine reelpolitik olarak yaklaştıklarının göstergesidir. Ebussuud Efendi anlaşmanın bozulabileceğini söylerken de kendisine Hz. Muhammed döneminden bir dayanak bulmuş ve çözümünü İslâmi bir temele oturtmaya çalışmıştır.

Yine imzalanan antlaşmalara riayet olunmadığını dile getiren yabancı bir elçinin, kendisine yönelttiği şikâyetler üzerine Sokollu Mehmet Paşa'nın cevaben ifade ettiği şu sözler, Osmanlı

¹⁶ "Sâbıkâ bir vilâyet dâr-ı İslâm'dan olup ba'de-zamânin küffâr-ı hâksâr müstevlî olup medâris ü mesâcidin harâb u mu'attal ve menâbir ü mahâfilin küfr ü dalâlet ile mâl-â-mâl ve nice dürlü ef'âl-i habîse ile dîn-i İslâm'a ihânet kasdeyleyüp ve etrâf-ı âleme evzâ'-ı kabîhaların işâ'at eyleseler pâdişâh-i dîn-penâh hazretleri hamîyyet-i İslâm muktezâsınca diyâr-ı mezkûr küffâr-ı hâksâr elinden alup dâru'l-İslâm'a ilhâk eylemeğe azîmet ü himmet buyursalar sâbıkâ mezkûr keferenin tasarruflarında olan âhar vilâyetler musâlaha olundukda ellerine virilen ahidnâmede mezkûr vilâyet dâhil olmağla şerî'at-i mutahhere mücebince mezkûr ahidnâme nakzına azîmet buyurmalarına mâni' olur mı? Beyân buyurıla". Bkz. Peçevî İbrahim Efendi, **Peçevî Tarihi**, (Haz: Bekir Sıtkı Baykal), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, C. I, Ankara 1985, s. 343-344; Baron Joseph Von Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi**, (Haz: Mümin Çevik ve Erol Kılıç), Üçdal Neşriyat, C.IV, (t.y.), s.8-9.

¹⁷ Peçevî Tarihi, C. I, s. 343-344; Hammer, a.g.e., C.IV, s. 8-9.

klasik döneminde devletlerarası ilişkilerdeki temel unsurun ne kadar gerçekçi bir tarzda algılanmış olduğunun bir göstergesidir: “*Ahidnameler ölü doğmuş birer vücuttur. Onlara hayatiyet bahşedecek olan şey, tarafların bunları yaşatmak için duydukları arzu ve azimdir.*”¹⁸ Dolayısıyla bir antlaşma yapılmış olabilir, ancak hemen akabinde değişen siyasal şartlar, bundan beklenen hedeflere erişilmesini imkânsız hale getirebilir veya o haliyle devletin çıkarlarına ters düşebilir. Bu durumda, sırf yapılmış diye, devletin çıkarlarıyla artık bağdaşmayan bir antlaşmayı yürütmeye çalışmak, gerçekçi bir politika olarak addedilemez. Dolayısıyla Sokollu Mehmet Paşa'nın bu sözlerinin aslında klasik Hanefî fıkıh anlayışına da son derece uygun olduğu ortaya çıkmaktadır.

Ebussuud Efendi, Osmanlı dış politikasının şer'î temellerini gerçekçi bir zemine oturttuğu gibi karar alıcı ve uygulayıcı pozisyonunda bulunan Sokollu Mehmet Paşa da aynı şekilde gerçekçi bir politika gütmüştür. Bir açıdan modern Avrupa diplomasisinin ne kadar da Osmanlı klasik dönem diplomasisine benzediği de açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin gücü zayıfladıkça dış politikada oldukça bocalamaya ve gerçekçilikten de en azından Avrupa diplomasisini öğrenene kadar uzak kalmaya başlamıştır. Mesela Sultan II. Mahmut'un Batılılardan şikâyet ettiği şu sözler oldukça anlamlıdır: “*Frenklerin mukaddema söylediklerinde durmayıp, kendülerine kangı suret uygun gelür ise, derhal ol surete teşebbüs etmekde oldukları ma'lumdur.*” Yani, Avrupa devletleri politikalarını verdikleri sözler ile kayıtlı ve sabit tutmamakta ve değişen şart ve çıkarlara göre politikalarını da değiştirmektedirler. Hâlbuki II. Mahmut'un yakındığı bu durum, Sokollu Mehmet Paşa'nın vaktiyle söylediklerinde açıkça ifadesini bulan ve uluslararası ilişkilerde sadece çıkar ilintisini esas alan ve bu yüzden de yabancı elçilerin şikâyetlerine yol açmış bulunan klasik dönem Osmanlı siyasi telakkisinin aynısıdır.¹⁹

İster siyasi ister şer'î temelde olsun Osmanlı Devleti dış politikasını özellikle klasik dönemde gerçekçi bir anlayış üzerine kurmuştur. Bu durumda devlet karar alıcılarına belki de en büyük desteği veren hatta onları teşvik eden grup ulema olmuştur. Çünkü klasik dönem, Osmanlı fetihçiliğinin de zirve noktasıdır ve durum tam da ulemanın istediği bir şeydir. Çünkü dış politika klasik fıkıh doktrini doğrultusunda sürdürülüyordu. Devlet dış politikayı istediği gibi yönlendirebiliyordu.

Ancak şartlar değişip dünya siyasetinin kontrolü kaybedilmeye başlanınca belki de İslâm hukukunun esnek yapısından da faydalanarak çok benzer konular hakkında çok farklı kararlar verebilmişlerdir. Özellikle *İstihsân* ve *İstisvâb*²⁰ kavramları bu esneklikte çok önemli argümanlardır. Fakat fetihçiliğin kaybolup savunmacılığın başladığı dönemlerde karşılaşılan dış politika problemlerinin aynı zamanda dinî tartışmaları da beraberinde getirdiği açıktır.

¹⁸ Kemal Beydilli, “Dış Politika ve Siyasi Ahlak”, *İlmi Araştırmalar*, 7, 1999, s. 47.

¹⁹ Beydilli, a.g.e., s. 48.

²⁰ İstihsân ve İstisvâb kavramları ileride bir başlık halinde açıklanacaktır.

Klasik fıkhıta, düşman devletleriyle ticaret ise serbest bırakılmış, ancak silah ve silah yapımında kullanılan malzemeler gibi düşmanı askeri açıdan güçlendirecek bazı malların satışına izin verilmemiştir.²¹ Osmanlı Devleti de bu anlamda özellikle Batılı ülkelerle ticari antlaşmalar imzalamışlardır.

1.1.2. Modern Dönem ve Cihat Algısında Değişim

Modern dönem, Müslümanların oldukça zayıf, düşmanlarının ise oldukça güçlü olduğu bir zaman dilimidir. Bu dönemde İslâm devletleri (ki en önemli İslâm devleti Osmanlı'dır) devamlı surette gerileme içerisinde olmuşlardır. Hristiyan kadim düşmanları ise oldukça güçlenmişler ve Müslüman coğrafyası üzerinde hâkimiyet kurmaya başlamışlardır. Yine aynı dönemde bazı Batılı tarihçi ve oryantalistler İslâm dininin klasik harp ve cihat algısını baz alarak Kur'an'daki bazı ayetleri İslâm tarihindeki birkaç olayla ilişkilendirerek²² İslâm'ın bir kılıç din olduğunu ileri sürmeye başlamışlardır. Dolayısıyla Haçlı Seferleri gerçeği ortada olmasına rağmen İslâm dininin kılıçla ve zorla yayılan bir din olduğunu iddia etme konusunda birçok eserler yazmışlardır.

Aynı dönemlerde Müslüman düşünür ve âlimler de İslâm dininin barış ve esenlik dinini olduğunu ayet ve hadislerle açıklamaya çalışmışlardır. Günümüzde ilahiyat çalışmaları yapan birçok bilgin aynı görüşü çeşitli delillerle temellendirmeye çalışmaktadır. "İslâm'ın, Gayrimüslimlerle olan ilişkilerde ilke olarak barışı öngördüğü ve Müslümanların ilk baştan itibaren savaşa zorunlu olarak başvurdukları görüşü", modern savunmacı bakış açısının temelini oluşturduğu söylenebilir. Hatta bazı İslâm düşünürleri, Hz. Muhammed dönemi savaşlarının birer savunma savaşı olduğu konusunu açıklamak için büyük çaba sarf etmişlerdir.²³

Mesela Hindistanlı bilgin Sir Seyyid Ahmed Han, modern dönemde cihadı sadece savunma savaşı olarak yorumlayanlara bir örnek olabilir. Ona göre "İslâm, hücum savaşlarına müsaade etmediği gibi, İslâm zorla yayılabilir diye ülkelerin işgal edilmesini ve insanların özgürlüklerinden yoksun bırakılmasını tasdik etmemiştir". Savaşa sadece iki durumda izin verilmiştir: Birincisi, İslâm'a karşı düşmanlık güden ve İslâm'ı yok etmeyi amaçlayan Gayrimüslimler Müslümanlara saldırdığı zaman; İkincisi ise bir ülkede Müslümanların barış içerisinde yaşamalarına ve dinî vazifelerini yerine getirmelerine müsaade edilmediği zaman caiz olur. Seyyid Ahmed Han, dinle alakası olmayan dünyevi bir durum olarak düşündüğü bölgesel bir işgali, Müslümanlara yönelik bir saldırı olarak algılamamış ve bu durumda cihadı meşru

²¹ M. Akif Kütükçü, "Osmanlı'da İslâm Devletler Hukukundan Batılı Devletler Hukuku Anlayışına: Şeybani'nin Es-Siyer'ül-Kebir'inden Ottokar'ın Hukuk-ı Mileline" *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12 (1-2), 2004, s. 192.

²² İbrahim Kalın, Hristiyan yazarların teolojik inançları ve siyasi sebeplerden ötürü İslâm'ın şiddeti hoş karşılayan bir din olduğunu iddia ettiklerini savunur. Bkz. İbrahim Kalın, "İslâm ve Barış: Temel Kaynaklara Bir Bakış", (Çev. Rahim Acar), Mümtaz 'er Türköne (Ed.), *Siyasi, Tarihi, Dinî ve Kültürel Boyutlarıyla İslâm ve Şiddet*, 2. Baskı içinde (255-289), Ufuk Kitap, İstanbul 2007, s.257.

²³ Türcan, a.g.e., s.295.

görmemiştir. Dolayısıyla Müslümanların hâkimiyeti altındaki toprakları işgal eden İngilizlere karşı Hindistan Müslümanlarının durumları hakkındaki görüşünün bu şekilde olduğu söylenebilir.²⁴ Dolayısıyla Seyyid Ahmed Han Hindistan'daki İngiliz işgalini meşrulaştırdığı söylenebilir.

Yine devletlerarası ilişkiler konusundaki modern dönem anlayışına göre, hicri ikinci asrın çoğu fukahâsı, bu devirdeki mevcut duruma bakarak Gayrimüslim ülkelerle ilişkilerde aslolanın savaş hali olduğunu düşündükleri yönündedir. Yani Gayrimüslim ülkelerle ilişkilerde birinci önceliğin savaş olduğu görüşü, konuyla ilgili delillerden ziyade İslâm dünyası ile Gayrimüslim ülkeler arasında devam eden savaşların sonucu olarak şekillenmiştir.²⁵

Müslüman düşünürlerin 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Gayrimüslimlerle devamlı savaş üzerine kurulu olan klasik cihat öğretisini eleştirip, cihadı sırf savunma savaşı olarak yeniden yorumlama çabaları, “Batı'nın cihat kavramını modern döneme has terör kavramı ile ilişkilendirip Müslümanları baskı altına alma ve sindirme gayretlerinin sonucu olarak Müslüman dünyada oluşan savunma psikolojisinin tezahürlerinden biri olarak da yorumlanabilir.”²⁶ Nitekim basın-yayın, silah, ekonomi ve teknolojiyi mutlak surette kullanan Batı, İslâm dünyasındaki marjinal gruplardan hareketle bütün İslâm dünyasını potansiyel terör unsuru olarak görmektedir. İslâm âlim ve düşünürleri de refleks olarak bir savunma anlayışı içerisinde ayet ve hadislerle İslâm'ın özellikle bir barış dinî olduğunu vurgulama gayreti içerisindeyler.

Klasik dönemde, savaş olgusuna göre kurgulanan Gayrimüslim ülkelerle ilişkilerdeki hukuki düzen, modern dönemde barış olgusuna uyarlanmaya çalışılmaktadır. Ancak modern dönem doktrininin, bütüncül bir usule dayanmadığı için, devletlerarası ilişkilerin geldiği aşamayı değerlendirmenin çok uzağında kaldığı da söylenebilir.²⁷

Ömer Nasuhi Bilmen'in “cihâd, başka bir suretle siyanet ve müdâfası kabil olmayan mukaddes bir hakkı, âmmeye aid olmayan bir varlığı muhafaza ve himaye için meşru kılınmıştır. Yoksa haklara riayet eden, sulh ve salah dairesinde yaşamayı iltizam eyleyen, beşeriyetin hakiki hürriyet ve saadetini ihlale çalışmayan insanlara karşı muharebeye kıyam edilmesi, Müslümanlığın kabul ve tavsiye ettiği bir esas değildir.” şeklindeki sözleri onun cihat konusundaki modern anlayışa ne kadar yakın olduğunu açığa çıkarıcı niteliktedir.²⁸

²⁴ Eraslan, a.g.e., s. 68.

²⁵ Modern dönem İslâm cihat algısı için bkz. Mehmet Yalar, İslâm Hukukunda Devletlerarası Antlaşmalar (Devletler Hukukuyla Karşılaştırmalı), *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7,(7) 1998, s. 410; Kalm, a.g.e., s. 270

²⁶ Eraslan, a.g.e., s. 67-68.

²⁷ Türcan, a.g.e., s.304.

²⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve Istilâhatı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Basım ve Yayınevi, C. 3, İstanbul (t.y), s. 357' den aktaran: Eraslan, a.g.e., s.69.

Reşit Rıza ve Muhammed Abduh gibi modernistler de İslâm'ın barış ve selamet dinî olduğunu, hatta Hz. Muhammed'in müşriklerle sadece savunma savaşları yaptığını iddia etmişlerdir.²⁹

Cihadı emreden ayetler ise modern dönemde tahsis yoluyla tevil edilmeye çalışılmıştır. Yani ayetler hangi sebep veya olay üzerine inmişse o sebep için özelleştirilmiştir. Bu durum, dolayısıyla klasik fıkıh anlayışındaki aynı konuda inen önceki ayetlerin sonraki ayetler tarafından neshedilmesi anlayışını da bir açıdan reddetme anlamı taşıdığı söylenebilir.

1.2. Cihadın Dinî Delilleri

Klasik İslâm hukuk doktrini, cihâdı kıyamete kadar Müslümanlarca yerine getirilmesi gereken sürekli/kesintisiz bir yükümlülük olarak görmektedir. Klasik doktrin, ittifakla, kitap ve sünnetteki nihai düzenlemenin, cihadın sürekliliğini emrettiği görüşündedir.³⁰ Aslında Kur'an-ı Kerim'de hem barışa hem de savaşa teşvik eden ayetler vardır. Ancak klasik cihat algısına göre barışı teşvik eden ayetler İslâm'ın zayıf olduğu zamanlarda gönderilmiştir. Savaşı teşvik eden ayetler ise İslâm güçlendikten sonra gönderildiği için önceki ayetlerin hükümlerini neshetmişlerdir. Dolayısıyla son tahlilde Gayrimüslimlerle ilişkiler harp hukuku üzerine yürütülmelidir.

Klasik İslâm harp hukuku, Kur'an ayetlerinin, nüzul sırasına göre yumuşaklıktan sertliğe doğru bir değişim olduğu şeklindeki anlayış üzerine oturtulmuştur. Yani ilk ayetler Gayrimüslimlere karşı daha hassas davranmayı emrederken sonraki ayetler aşamalı bir şekilde sertliğe geçmeyi emretmektedir. Klasik İslâm hukukçuları da bu durumu temel alarak sonraki ayetlerin, önceki ayetlerin hükmünü neshettiğini ileri sürmüş ve savaş esaslı bir hukuk doktrini oluşturmuşlardır.

Gayrimüslimlerle ilişkiler konusundaki bazı ayetler şunlardır:

“(Ey Muhammed!) Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Şüphesiz senin Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir. O, doğru yolda olanları da en iyi bilendir”³¹

“Biz, gökleri, yeri ve her ikisi arasında bulunanları ancak hakka ve hikmete uygun olarak yarattık. Kıyamet günü mutlaka gelecektir. Sen şimdi güzel bir şekilde hoşgörü ile muamele et.”³²

²⁹ Eraslan, a.g.e., s. 68.

³⁰ Türcan, a.g.e., s.285.

³¹ Kur'an, Nahl Suresi, Ayet:125. Not: Bu tezdeki tüm ayet mealleri, Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim Meâli isimli eserden alınmıştır. Bkz. Diyanet İşleri Başkanlığı, **Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim Meâli**, 12. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011,

³² Kur'an, Hicr Suresi, Ayet:85.

“Ey Muhammed! Şimdi sen, sana emrolunanı açıkça ortaya koy ve Allah’a ortak koşanlara aldırış etme.”³³

“Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır. O hâlde, kim tâğûtu tanımayıp Allah’a inanırsa, kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir”³⁴

“Sizinle savaşanlara karşı Allah yolunda siz de savaşın. Ancak aşırı gitmeyin. Çünkü Allah aşırı gidenleri sevmez.”³⁵

“Sakın za’f göstermeyin. Üstün olduğunuz hâlde barışa çağırmayın. Allah sizinle beraberdir. Sizin amellerinizi asla eksiltmeyecektir.”³⁶

“Kendilerine savaş açılan Müslümanlara, zulme uğramaları sebebiyle cihad için izin verildi. Şüphe yok ki Allah’ın onlara yardım etmeğe gücü yeter.”³⁷

“Baskı ve şiddet kalmayınca ve din tamamen Allah’ın oluncaya kadar onlarla savaşın. Eğer (küfürden) vazgeçerlerse, şüphesiz ki Allah onların yaptıklarını hakkıyla görendir.”³⁸

“Haram aylar çıkınca bu Allah’a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün, onları yakalayıp hapsedin ve her gözetleme yerine oturup onları gözetleyin. Eğer tövbe ederler, namazı kılıp zekâtı da verirlerse, kendilerini serbest bırakın. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.”³⁹

“Kendilerine kitap verilenlerden Allah’a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah’ın ve Resûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak din İslâm’ı din edinmeyen kimselerle, küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar savaşın.”⁴⁰

“Şüphesiz Allah’ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yazısında, Allah katında ayların sayısı on ikidir. Bunlardan dördü haram aylardır. İşte bu, Allah’ın dosdoğru kanunudur. Öyleyse o aylarda kendinize zulmetmeyin. Fakat Allah’a ortak koşanlar sizinle nasıl topyekûn savaşıyorlarsa, siz de onlarla topyekûn savaşın. Bilin ki Allah, kendine karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir.”⁴¹

³³ Kur’an, Hicr Suresi, Ayet: 94.

³⁴ Kur’an, Bakara Suresi, Ayet: 256.

³⁵ Kur’an, Bakara Suresi, Ayet: 190.

³⁶ Kur’an, Muhammed Suresi, Ayet: 35.

³⁷ Kur’an, Hac Suresi, Ayet: 39.

³⁸ Kur’an, Enfal Suresi, Ayet: 39.

³⁹ Kur’an, Tevbe suresi, Ayet: 5.

⁴⁰ Kur’an, Tevbe Suresi, Ayet: 29.

⁴¹ Kur’an, Tevbe Suresi, Ayet: 36.

Modern İslâm anlayışı, Gayrimüslimlerle ilişkilerde onlara karşı daha yumuşak davranılmasını emreden ayetleri genelleştirirken klasik fıkıh, ayetlerin geliş sırasına göre bir bakış açısıyla savaşı emreden ayetlerin Allah'ın savaş konusundaki nihai emri olduğunu ileri sürmüşlerdir. Dolayısıyla deliller aynı ancak onları kullanma ve yorumlama biçimi farklılık arz etmektedir.

1.3. Gayrimüslimlerle İttifak

Gayrimüslim ülkelerle antlaşma konusunda İslâm fıkıhında herhangi bir zorluk yoktur. Antlaşmaların süresi konusunda ise ulema arasında ihtilaf vardır. Mesela Şafiiler Hudeybiye Antlaşması'nı temel alarak Gayrimüslimlerle en fazla on yıllığına antlaşma yapılabileceğini öne sürmüşlerdir. Hanefî, Malikî ve Hanbelî uleması ise antlaşmaların süresinin on yıldan fazla olabileceğini öne sürmüşlerdir. Hanbelî, Malikî ve Şafiiler, antlaşmalara süresi bitinceye kadar sadık kalınması gerektiğini vurgularken Hanefiler, önceden bildirmek şartıyla her iki tarafça da antlaşmaların bozulabileceği görüşündedirler.⁴²

Gayrimüslimlerle ittifak konusunda ise; bir savaşta ister zimmî olsun ister harbî olsun az sayıda Gayrimüslimden yardım alınabileceği görüşü hâkimdir. Ancak müstakil askeri güç oluşturan Gayrimüslimlerden yardım alma konusu tartışmalıdır. Ulemeden bazıları, Hz. Muhammed'in Bedir Savaşı'nda bir müşrikten yardım almayı kabul etmemesini, Uhud Savaşı'nda yine bir Yahudi gruptan gelen yardım teklifini reddetmesini delil göstererek, Gayrimüslimlerden yardım konusunu hoş karşılamamışlardır. Bazı ulema ise bu delilleri Müslümanların zayıflığına ve kâfirlerin ihanetinden çekinilmesine yorarak ihtiyaç halinde Gayrimüslimlerden yardım alınabileceğine hükmetmişlerdir. Delil olarak da Hendek Savaşı sırasında Beni Kurayza Yahudilerine karşı Beni Kaynuka Yahudilerinden yardım alınmasını göstermişlerdir.⁴³ Osmanlıların, 1790 Prusya ve İsveç, 1798 Rusya ve İngiltere gibi devletlerle yaptıkları antlaşmalar bu kapsamda meşrulaştırılmıştır.

Bazı âlimler, Gayrimüslimlerden yardım alınabilmesinin şartı olarak; yardım alınan ve savaşılan Gayrimüslimlerin farklı dinlerden olmalarını hatta bu iki Gayrimüslim grubun savaş sırasında birleştikleri takdirde bunlara karşı konulabilmesini şart koşmuşlardır.⁴⁴

Müslümanların başka Müslümanlara karşı Gayrimüslimlerden yardım alma konusunda ise; Müslümanlar velev ki meşru yönetime karşı çıkan asiler olsunlar, Gayrimüslimlerden onlara karşı yardım asla caiz görülmemiştir.⁴⁵ Dolayısıyla Osmanlı tarihinde Mehmet Ali Paşa isyanına karşı Rusya'dan yardım alınmasının ve akabinde Rusya ile Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nın

⁴² Özel, a.g.e., s. 152.

⁴³ Serahsi, Şerhu's- Siyeri'l Kebir, C. IV, s. 1422-1423; a. mlf, el- mabsût, C. X, s.23-24; İbn-i Âbidin, C. IV, s.148; Şirazi, C. II, s. 231; Remlî, C. VIII, s.62'den aktaran: Özel, a.g.e., s. 153.

⁴⁴ Remlî, C. VIII, s.62'den aktaran: Özel, a.g.e., s. 153.

⁴⁵ Serahsi, Şerhu's- Siyeri'l Kebir, C. IV, s. 1515; a. mlf, el- mabsût, C. X, s.133-134'ten aktaran: Özel, a.g.e., s. 153.

imzalanmasının her ne kadar dini açıdan izahı mümkün görünmüyorsa da bu kapsamda değerlendirilebilir.

Savaşın iki Gayrimüslim ülkeden birinin tarafını tutarak o ülkenin otoritesi altında savaşmak caiz görülmemiştir. Ancak dâruharpte emanla bulunan Müslümanlar böyle bir durumla karşı karşıya gelirler ve savaşmadıkları takdirde iki taraftan birinden zarar göreceklere endişesini taşırlarsa savaşmaları caiz; böyle bir endişe taşımazlarsa caiz görülmemiştir. Müslümanların Gayrimüslimlerin safında Müslümanlara karşı savaşmaları ise kesin bir şekilde haram olarak kabul edilmiştir⁴⁶ Buna göre, I. Dünya Savaşı'nda İngiltere, Fransa ve Rusya gibi İtilaf Devletleri'nin egemenliği altında yaşayan Müslümanların, Almanya'ya karşı savaşmaları caiz iken Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmaları haramdır. Görüleceği üzere savaş sırasında yayımlanan cihat fetvasında Almanya ve Avusturya, Osmanlı Devleti'ne yardım eden bir devlet olarak gösterilerek Müslümanların Almanya ve Avusturya'ya karşı savaşmalarının önüne geçilmek istenmiştir. Ayrıca hem İngiltere hem de Fransa kendi saflarında Osmanlı Devleti'ne karşı savaşan Müslümanların çoğunu Almanya ve Avusturya cephelerine kaydırmıştır.

1.4. Dâruislâm

Arapça'da “ev, mahalle, bir kavmin konakladığı veya yerleştiği yer” anlamına gelen dâr kelimesi mecazi olarak “kabile” manasını da ifade eder.⁴⁷ Fıkıh ıstılahında ise “Dâruislâm”, Müslümanların hâkimiyetleri altındaki yerin ismidir.⁴⁸ Yine Hanefî fakihlerinden Kuhistanî'nin (962/1554) yaptığı tarife göre, “Dâruislâm Müslümanların imamının (devlet başkanı) sulta ve hükmünün yürürlükte olduğu ülkedir.”⁴⁹ Dolayısıyla dâruislâmı dâruharp'ten ayıran en önemli husus yönetilen yerin Müslümanların elinde bulunması ve İslâm hükümlerinin icra edilebilmesidir.

Bir yerin dâruislâm olduktan sonra tekrar dâruharbe dönüşebilmesi⁵⁰ meselesi fukahâ arasında derin bir tartışma konusudur. Nitekim Osmanlı uleması da bu tartışmaların sonucunda verilen fetvalardan kendi durumuna uygun olanı tercih etmiştir. Ebussuud Efendi'nin Kıbrıs'ın fethi konusunda verdiği daha önce bahse konu olan fetva, klasik dönemde Osmanlıların dâruharb ve dâruislâm kavramlarından ne algıladıklarını göstermesi bakımından önemlidir.

⁴⁶ Özel, a.g.e., s. 153.

⁴⁷ Özel, “Dâruharp” *DİA*, içinde 08, 1993, s. 536.

⁴⁸ Özel, Dâruislâm-Dâruharb, s.80.

⁴⁹ Özel, a.g.e., s.81.

⁵⁰ “Ebu Hanife'ye göre bir yerin dâruislâm olduktan sonra tekrar dâruharb olabilmesinin şartları şunlardır: İşgal altındaki yerde gayri islâmî hükümlerin icra ve tatbiki, yine işgal altındaki yerde ilk emanları üzere bir Müslüman veya zimminin kalmaması, o yerin dâruharbe bitişik olmasıdır. Ebû Yûsuf ve Muhammed'e göre ise o yer yalnızca gayri islâmî hükümlerin tatbikiyle dâruharb olur.” Bkz, Özel, a.g.e., s. 101-134.

1.5. Dâruharb

İslâm hukukunda “İslâmî veya İslâm dışı bir yönetimin hâkimiyeti altındaki ülke” anlamında kullanılır. Buna göre bir ülkenin İslâm veya küfre nispet bakımından niteliğinin belirlenmesinde temel ölçüt yönetim ve hâkimiyettir.

Dâruharb, klasik İslâm hukuk kaynaklarında “küfür yönetiminin hâkim olduğu ülke”, “kâfir liderin emir ve idaresinin yürürlükte olduğu ülke” şeklinde tarif edilmiştir. Buna göre dâruharb, İslâm dışı devlet ve yönetimlerin hâkimiyet alanını, faaliyet ve hukuk düzenlerinin uygulama sahasını ifade eder. Diğer bir ifade ile İslâm siyasî hâkimiyetinin sınırları dışında kalan, yönetim ve hukuk düzeni İslâm esaslarına uymayan her ülke dâruharb olarak kabul edilmiştir. İslâm fakihleri, devletin sınırlarını tarif ve tespit ederken dünyayı iki kısma ayırmışlar; “devletin siyasî, iktisadî, idarî ve hukukî düzeninin İslâm esaslarına dayandığı, yasama, yürütme ve yargı yetkilerinin İslâmî otoritenin elinde bulunduğu ülkelere dâruislâm; İslâm düzeninin hâkim olmadığı ve bu yetkilerin Müslüman otoritenin elinde bulunmadığı ülkelere de dâruharb adını vermişlerdir.”⁵¹ Her ne kadar ehlikitap olan Gayrimüslimler bazı fihhi meselelerde diğer Gayrimüslim milletlerden ayrı tutulsa da İslâm dinî bu konuda harbî olan ülkelerin halkının ehlikitap olup olmamasına bakmamıştır. Dolayısıyla İslâm hükümlerinin icra edilmediği her yer dâruharb olduğu için harp hükümleri uygulanagelmıştır.

1.6. Zimmî

Zimmetin sözlük manası söz, borç, ant, güvenliktir. “Ehli zimmet veya zimmîler” ise, kendileriyle sözleşme yapılan, bu sözleşmeye dayanarak kendisi ve ailesi devamlı İslâm ülkesinde kalma hakkı kazanan Gayrimüslimlerdir.⁵² Bütün diğer akitlerde olduğu gibi bu akdın de sağlam olması için “icap” ve “kabulün” bulunması şart koşulmuştur. Hem akli hem de nakli yönlerden⁵³ her çeşit Gayrimüslimle zimmet akdi yapmak ise caiz görülmüştür.⁵⁴

Zimmet sözleşmesi Gayrimüslim bireylere İslâm ülkesinin vatandaşlığını kazandırıp, din özgürlüğü, can ve mal emniyeti ve gerektiğinde saldıranlara karşı savunulma hakkı sağlarken; onları (sözleşmeye taraf, ödeme gücü bulunan erkekleri) da cizye yükümlüsü haline getirmiştir.⁵⁵ Cizyenin miktarı genelde yapılan anlaşmada belirlenir. Ayrıca işletmelerine bırakılan arazilerden

⁵¹ Özel, “Dâruharb” *DİA*, içinde 08, 1993, s. 536.

⁵² Hayreddin Karaman, “İslâm’a Göre Savaş ve Barış”, Mümtaz’er Türköne (Ed.), *Siyasi, Tarihi, Dinî ve Kültürel Boyutlarıyla İslâm ve Şiddet*, 2. Baskı içinde (17-27), Ufuk Kitap, İstanbul 2007, s.22.

⁵³ Zimmîlik ve zimmet hukukunun sadece ehlikitap olan Gayrimüslimlere mi yoksa İslâm ülkesinin hâkimiyetini kabul etmiş olan bütün Gayrimüslimlere mi uygulanıp uygulanmayacağı konusu tartışmalıdır. Bkz. Gülnihal Bozkurt, “İslâm Hukukunda Zimmîlerin Hukuki Statüleri”, *D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, 3 (1-4) 1987, s. 117.

⁵⁴ Abdülkerim Zeydan, “İslâm Hukukuna Göre Zimmîler”, (Çev. Hasan Güleç), *D.E.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8, 1994, s. 431.

⁵⁵ Türcan, a.g.e., s.289.

“harac” adı verilen yıllık bir vergi de alınır. Zimmîler bu vergileri ödedikleri, kanunlara uydukları sürece kendilerine tanınan güvencelerin tam olarak yerine getirilmesi hakkını kazanmışlardır.⁵⁶

Zimmîler; can, mal, din ve ırz güvenliğine sahiptirler. Nitekim zimmîlerin can güvenliğine sahip olduklarını beyan eden pek çok hadis de mevcuttur. Örneğin Abdullah b. Ömer, Hz. Muhammed'den rivayet ettiği bir hadiste “kim zimmîlerden bir kişiyi öldürürse cennetin kokusunu duyamaz. Hâlbuki cennetin kokusu kırk yıllık yürüme mesafeden alınabilir.” buyurduğunu rivayet etmiştir.⁵⁷ Dolayısıyla İslâm dinî zimmîleri İslâm ülkesinin vatandaşı olarak görmüş ve her açıdan onlara emniyet sağlamıştır. Hz. Muhammed’in hadisleri ve sünnetleri daha sonra tamamen şekillenecek olan klasik İslâm fihmindaki zimmîlerin statülerinin ana kaynağı olmuştur.

Zimmîler İslâm ülkesine isyan ederlerse zimmet akitleri sona erer ve harbî durumuna düşerler. Hz. Muhammed tarafından Benî Esed’e yazılan yazıda “Hz. Muhammed’in zimmeti kendisine isyan edenden beridir.” ifadesine de dayanılarak; isyanın zimmeti ortadan kaldıran bir durum olduğu kabul edilmiştir. Mezhepler dönemi İslâm hukukçuları da, zimmîlerin isyanının zimmet akidî sona erdiren bir durum olduğunu belirtmişlerdir.⁵⁸

İbrahim Halebi, zimmîlerle ilgili olarak ayrıca klasik bakış açısını yansıtan farklı bilgiler de vermektedir: Zimmî ata binemez, silah yapamaz; ilim, şeref ve zühd ehlinin giydiği elbiseleri giyemez; kadınları yolda ve hamamda ayırt edilir. Zimmî cizyeyi ayakta verir, cizyeyi alan ise oturur. Hatta ona denir ki “cizyeyi ver ey zimmî veya ey Allah’ın düşmanı.”⁵⁹ Zimmîlere bu şekilde davranılarak Müslümanlardan daha aşağı bir statüde buldukları hissettirilmeye çalışılmıştır.

Zimmînin sözleşmesi, cizyeden kaçmakla, Müslüman kadınla zina yapmakla, Müslüman öldürmekle, Hz. Muhammed’e sövmekle bozulmaz. Bilakis dâruhharbe gitmekle ve Müslümanlarla savaşıp galip gelmekle bozulur. Bu durumda zimmî mürted gibi olur. Ancak zimmî esir düşerse köle yapılır, mürted ise öldürülür.⁶⁰

Osmanlı Devleti’nin de klasik dönemde aynı hükümleri tatbik ettiği anlaşılmaktadır. Prut Savaşı öncesinde isyan eden Sırp’ların durumuyla ilgili olarak; *Moskovlu üzerine sefer vukuu vesilesi ile isyan eden Sırp’lılar hakkında ne veçhile muamele olunacağını taraf-ı şer’iden* fetvası sorulmuştur. Verilen cevapta ise İslâm beldelerinden bir beldenin civarında oturan zimmîler devlete itaatten çıkıp bazı İslâm beldelerini istila edip Müslümanlarla muharebeye başarlarsa bu

⁵⁶ Hamza Aktan, “Kur’an ve Sünnet Işığında Zimmîlerin Hak ve Yükümlülükleri”, **Kur’an-ı Kerim’de Ehli Kitap Tartışmalı İlmî Toplantı, (12-13 Kasım 2005)**, Üsküdar Belediyesi Altunizade Kültür Merkezi, İstanbul 2007, s. 364.

⁵⁷ Aktan, a.g.e., s. 368.

⁵⁸ Seda Örsten Esirgen, “İslâm-Osmanlı Ceza Hukukunda Zimmîler”, **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, 21 (2) (2015), s. 198.

⁵⁹ Mülteka’l Ebhur, s. 176-177.

⁶⁰ Mülteka’l Ebhur, s. 177.

zimmilerin köylerinin şeran dâruharb olduğu ifade edilmektedir. Zimmîlerin kendileri ise harbî durumuna düştükleri için haklarında harp hükümlerinin uygulanıp esir edilmelerinin fetva icabından olduğu belirtilerek ona göre muamele yapılması emredilmiştir.⁶¹ Oysa isyancılar Müslüman olsaydı İslâm hukukunda bu isyancılar bâği⁶² olarak adlandırılırdı. Sırp isyan ettikleri için harbî durumuna düşmüşler ve kendileri üzerinde klasik İslâm harp ahkâmı tatbik edilmek istenmiştir.

1.7. İstihsân ve İstislâh

İstihsan kelime olarak “bir şeyi iyi saymak, hoş bulmak, beğenmek” anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca dil açısından, başkalarınca iğrenç dahi olsa insanın arzulayıp meylettiği şey anlamı taşır. İstihsan bu anlamlar yanında bir şeyin iyi olduğunu bilmek ya da sanmak anlamlarına da gelir.⁶³

Usûl-i fıkıh ıstılahınca *İstihsân*; “zahiren kıyası bırakıp nâsın ihtiyacına daha muvafık olanı almaktır.” Diğer bir tabirle kolaylık için zor olan şeyi terk etmek, herkesin maruz kaldığı zor meselelerde bir şer’i müsâdeye binaen kolaylık tarafını arayıp “iltizam eylemek” demektir.⁶⁴

İslâm fıkının genel ilkelerine, özellikle de şer’an onaylandığına veya reddedildiğine dair bir delil bulunmayan, maslahata göre hüküm verme yöntemini ifade eden fıkıh usulü terimine ise *İstislâh* denir.⁶⁵

Ebû Hanîfe’den itibaren uygulanan ve adı konulan bir terim olan İstihsân’a dair bize ulaşan ilk tarif ise daha geç bir döneme aittir. Ebû Hanife’den iki asır sonra gelen Ebû’l-Hasan el-Kerhî (952)’ye ait olan bu tarifi şu şekilde yapmıştır: “İnsanın, bir meselede, benzerlerine verdiği hükümden, daha güçlü bir sebeple ayrılarak başka bir hüküm vermesidir.”⁶⁶

Aslında araştırmalar göstermektedir ki her ne kadar Hanefî fukahâsından önce istihsân terimi kullanılmamış ise de prensip ve kavram olarak sahabede mevcut idi. Nitekim sahabe döneminde verilen fetvalar ve mahkeme kararları incelendiğinde rey kapsamında istihsân kavramı altına girebilecek hüküm ve uygulamaların bulunduğu görülmektedir. Mesela Hz. Ömer döneminde köle annelerin (ümmü veled) satışı, belli durumlarda Ehlikitap kadınlarıyla evlenme ve mut’a nikâhının yasaklanması, bir defada verilen üç talakın geçerli sayılması gibi medeni hukuk; kıtlık zamanı

⁶¹ BOA, C.. ADL, No:7/466, 1122.

⁶² Asi, yoldan sapmış gibi anlamlara gelmektedir. Fıkıhi olarak ise adil bir imama asi olan gibi bir anlam taşır.

⁶³ Şükrü Özen, “Hicri II. Yüzyılda İstihsan ve Maslahat Kavramları”, *Marife Dergisi*, 3,(1), 2003, s. 33.

⁶⁴ Halil İnalçık, *Osmanlı Tarihinde İslâmiyet ve Devlet*, 2. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 11.

⁶⁵ Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2002, s.489-490.

⁶⁶ Özen, “İstislâh” *DİA*, 23, (2001) s. 383.

⁶⁶ Said Nuri Akgündüz, “Hanefî Furuunda İstihsan- El Hidaye Örneği”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23, (2) 2002, s. 31.

hırsızların ellerinin kesilmemesi, içki içmeye had cezası getirme ve evlilerin recminde sertlik gösterme gibi ceza hukuku alanında yeni düzenlemeler getirilmiştir. Bu kararların alındığı ortamlar kamu yararı, hakkaniyet yahut daha başka benzer nedenlere dayanılarak yerleşmiş muayyen bir kaidenin dışına çıkmayı gerektirmiştir.⁶⁷

Osmanlı Devleti ve daha önceki Müslüman devletlerde de kamu hayatına ilişkin yeni durumlarda bağımsız bir kanun koyma faaliyeti bir zaruret olarak, yeni bir İslâmi kurala, istislâh ve istihsân kuralına göre meşrulaştırılmıştır.⁶⁸ Osmanlı kanunlarında sıkça rastlamak mümkün olan “*intizâm-ı ahval-i re’aya ve berâyâ, def*” ve *teskin-i mezalim, nizam-ı alem ve li hikmetin ve maslahatin*” gibi ifadeler de bu hukuka işaret etmektedir.⁶⁹ Bir bakıma örfi hukuku uygulayabilmenin şer’i dayanağı, istihsân ve istislâh olmuştur. Osmanlı uleması ve devlet yöneticileri devletin zor durumda kaldığı zamanlarda sık sık bu meşrulaştırma mekanizmasını kullanmışlardır.

Devletin Gayrimüslim ülkelerle yaptığı ittifakların çoğunda da istihsân ve istisvab gibi tabirler kullanılmıştır. Hanefi fikhının esnek yapısı ve kolaylaştırıcı kavramları, Osmanlı Devleti’nin her daim işine yaramıştır. Dolayısıyla Osmanlı devlet yönetiminin Hanefilik üzerine kurulu olması sayısız alanda devlet yönetimi üzerinde kolaylaştırıcı bir etki yapmıştır. Hatta padişahların çıkardığı örfi kanunların da İstihsân ve İstislâh gibi kavramlar ile meşrulaştırıldığı söylenebilir. Çünkü İslâm hukukuna göre yegâne kanun ve hüküm koyucu Allah’tır. Dolayısıyla örfi hukukun da yine İstihsân ve İstisvâb gibi kavramlarla meşrulaştırılması gerekiyordu. Örneğin öşür ve cizye gibi dinî vergilerin haricinde çift resmi ve bennak resmi gibi birçok örfi vergiyle de reayanın mükellef tutulması bu gibi kavramlar sayesinde yapıldığı söylenebilir.

Oysa Şâfiîler İstihsân’a kesinlikle karşıdılar. İmam Şafîi, *Kitabü İbtali’l İstihsân (İstihsân’ın İptali)* diye bir eser yazarak İstihsân’a açıkça karşı olduğunu göstermiştir. İmam Şafîi, Kur’an-ı Kerim ve Hz. Muhammed’in sünnetinin Müslümanların problemlerini çözmede yeterli olduğu görüşündedir. Dolayısıyla ona göre İstihsân gibi kavramla dinî hüküm vermek doğru değildir. Görüşünü kuvvetlendirmek için de “*Bugün size dininizi tamamladım ve sizin hakkınızda din olarak İslâm ’ı seçtim.*”⁷⁰ ayetini delil olarak getirmiştir.⁷¹ Şafîi’ye göre istihsân ediyorum diyen kişi, ne Allah’ın emrine, ne de Resulünün emrine uymuş olur. Böylelerinin görüşü ne Allah tarafından, ne de Resulü tarafından gelmiş sayılır.⁷²

⁶⁷ Özen, “Hicri II. Yüzyılda İstihsân ve Maslahat Kavramları”, *Marife Dergisi*, 3, (1), 2003, s. 32.

⁶⁸ İnalçık, a.g.e., s. 11.

⁶⁹ Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri 1 Osmanlı Hukukuna Giriş Ve Fatih Devri Kanunnameleri**, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1990, s. 59.

⁷⁰ Kur’an, Maide Süresi, Ayet: 3.

⁷¹ Muhammed B. İdris Eş-Şafîi, “İstihsân’ın İptali”, (Çev. Osman Şahin), **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 16, 2003, s. 390.

⁷² Eş-Şafîi, a.g.e., s. 404.

Yine İmam Şafî'ye göre istihsânı savunan açık bir hata içerisindedir. Çünkü bu şekilde o “Bana emredilmeyen ve yasaklanmayan ya da emir veya yasak edildiğine dair örnek bulunmayan bir şeyle hüküm veriyor ve amel ediyorum.” demiş olur. Hâlbuki Allah onun iddiasının aksine hükmetmiştir. Yani hiç kimseyi başıboş bırakmamıştır.⁷³

1.8. Şeyhülislâmlık Makamı

1.8.1. Şeyhülislâmlık Makamında Tarihi Süreç İçerisindeki Zihniyet Değişimi

Şeyhülislâmlık makamı ve bu makamı işgal eden şeyhülislâmlardaki zihniyet değişimi, zaman içerisinde devletin bütün işleyişine sirayet etmiştir. Klasik dönemde yapılacak olan devlet işlerini şer'i ölçülere göre kontrol eden şeyhülislâmlık makamı, yenileşme döneminde ise daha çok meşrulaştırma politikası izlemeye başlamıştır. Elbette meşrulaştırma politikası İslâmî kuralların dışına çıkma anlamı taşımıyordu. Bununla beraber devlet daha önce hiç şahit olunmayan problemlerle karşı karşıya kalmıştır. Dolayısıyla bu yeni problemleri şer'i açıdan çözme, halkı ve ilmiye ricalini ikna ederek yapılan işleri dina uydurma (meşrulaştırma) görevi de ulemaya düşmüştür.

Osmanlı Devleti ile Gayrimüslim ülkeler arasındaki ilişkiler açısından bakıldığında, ilmiyenin özellikle ittifaklar gibi bazı işleri meşrulaştırma çabalarının devlet için daha önemli konular olduğu görülecektir. Devletin direkt olarak varlığını hedef alan dış tehditleri, başka dış güçlerle ittifak içerisinde bertaraf etme çabaları ilmiyeye de önemli görevler yüklemiştir. Dolayısıyla her ne kadar diğer alanlara göre yavaş olsa da ilmiyenin zihniyetinde de zaman içerisinde bir evrilme meydana gelmiştir. Bu açıdan şeyhülislâmlık makamının tarihi süreç içerisindeki seyri ve yüzyıllar içerisinde değişen anlayış biçimi önem arz etmektedir.

Osmanlı devlet düzeninde en yüksek ilmiye makamı olan şeyhülislâmlık, her ne kadar padişahlar, halife unvanını kullanmışlarsa da dinin de en yetkin temsil makamıydı.⁷⁴ Özellikle de Osmanlı tarihinde devlet işlerinin İslâmî kurallara uygun olup olmadığını denetlemesi ve fetva veren bir kurum olması bakımından şeyhülislâmlık makamı önemli bir yere sahipti. Öyle ki bazı şeyhülislâmlar, padişahların vermiş oldukları emir ve hükümleri bile dina uygun olmadığı gerekçesiyle geri aldirmayı başarmışlardır.⁷⁵

⁷³ İmam Şafii bu fikrine delil olarak da “İnsan başıboş bırakılacağını mı zannediyor,” mealindeki Kıyame Sûresi'nin 35. ayetini göstermiştir. Bkz. Eş- Şafii, a.g.e, s. 404.

⁷⁴ M. Yasin Taşkesenlioğlu, “Siyaset ve Modernleşme Karşısında İlmîye Ricâli”, *Mavi Atlas*, 6 (1), 2018, s. 327.

⁷⁵ Bu konuda Yavuz Sultan Selim'in emirlerine karşı gelerek ipek satın alan 400 kişiyi öldürme emrini Şeyhülislâm Zenbilli Ali Efendi'nin engellemesi olayı meşhurdur. Bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmîye Teşkilâtı*, TTK Yayınları, Ankara 1998, s.178; Esra Yakut, *Şeyhülislâmlık Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, 4. Basım, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014, s. 14-15.

Devlet adamlarının edindiği mal ve mülkün müsadere edilebilmesine rağmen şeyhülislâmların mal ve mülklerinin müsadere edilmemesi ayrıca vakıflar üzerindeki etkin pozisyonları bu sınıfı maddi olarak da diğer sınıflara üstün kılmıştır. Müsaderenin ilmiye sınıfına uygulanmaması, siyasetten soyutlamanın verdiği rahatlıktan, hatta devletin bekasını sarsmaya yönelik bir tehdit olarak görülmediğinden ötürü olduğu söylenebilir.⁷⁶

Ulema ve şeyhülislâmlık kurumu, Osmanlı Devleti'nde İbn-i Kemalpaşazade ve Ebussuud Efendiler zamanlarında devlet yönetimi üzerinde oldukça etkili olmaya başlamıştır. Bu şekilde devlet yönetim sistemi üzerinde direkt olarak etki eden şeyhülislâmlık makamının tam olarak ne zaman kurulduğu konusu ise tartışmalıdır.⁷⁷

Osmanlı Devleti'nde şeyhülislâmlar Çivizâde Muhyiddin Efendi'nin azledilmesine kadar ömür boyu görevde kalmaktaydılar. Ancak Çivizâde'nin azledilmesinden sonra Meşihat makamının da bağımsızlığını kaybetmeye başladığı ve siyasallaşma eğilimi göstermeye başladığı söylenebilir. Özellikle sadrazamların kendileriyle uyumlu bir şekilde çalışabilecek şeyhülislâmları Meşihat makamına getirtmeye çalışmaları veya bazı konularda bürokrasi ile şeyhülislâm arasında yaşanan anlaşmazlıklar sık sık şeyhülislâm azillerine sebep olmuştur.⁷⁸

Yükselme döneminde şeyhülislâmlar Divan-ı Hümayun toplantılarına katılmamışlar ancak görülen lüzum üzerine istisnai durumlarda toplantılara davet edilmişlerdir. Bunun bir nedeni, şeyhülislâmın Divanda bulunmasıyla manevi otoritenin veziriazamın hareket özgürlüğünü kısıtlayacağı düşüncesiyken⁷⁹ bir nedeni de şeyhülislâmın, fetva veren bir kurumun başı olması sebebiyle olayların etkisinde kalarak dine göre hüküm verememe korkusu olabilir.

Şeyhülislâmlığın önemi, 1579'da Sokollu Mehmet Paşa'nın ölümü ve III. Murad'dan sonra gelen padişahların yaşlarının genellikle küçük olması ve tecrübesiz olmalarından dolayı artmıştır. Meselâ Sultan I. Ahmet, Derviş Paşa'nın katlinden sonra kimin sadrazam olması gerektiği hususunu Şeyhülislâm Ebu'l Meyamin Efendi ile görüşerek Kuyucu Murat Paşa'yı sadrazam yapmıştır. Yine IV. Mehmet döneminde Şeyhülislâm Ebû Said Efendi'nin tavsiyesiyle İpşir Mustafa Paşa sadrazam yapılmıştır.⁸⁰

Osmanlı protokolünde şeyhülislâmlar veziriazamdan sonra gelmesine rağmen 1584 tarihinde dönemin padişahı III. Murat, Sadrazam Özdemiroğlu Osman Paşa'ya Şeyhülislâmı ziyaret etmesini emretmiş ve böylece daha sonra sadrazamların şeyhülislâmları ziyaret etmeleri kanun haline

⁷⁶ Taşkesenlioğlu, a.g.e., s.328.

⁷⁷ Konu hakkında geniş bilgi için bkz. Yakut, a.g.e., s. 14-30.

⁷⁸ Yakut, a.g.e., s. 38-39.

⁷⁹ Taşkesenlioğlu, a.g.e., s. 327.

⁸⁰ Uzunçarşılı, a.g.e., s.188.

gelmiştir.⁸¹ Dolayısıyla şeyhülislâmların devlet yönetimi üzerindeki etki ve ağırlıkları yenileşme dönemine kadar artarak devam etmiştir. Yenileşme döneminin başlarından itibaren ise şeyhülislâmlık veya ilmiye sınıfı etkisini yavaş yavaş kaybeden bir kurum haline gelmiştir.

Şeyhülislâmlar önceleri işlerini kendi konaklarında yürütürlerdi. Ancak 1826'da Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra Ağakapısı Fetvahane'ye çevrilmiştir. 1836'da Rumeli ve Anadolu Kazaskerleri ile İstanbul kadıları da aynı mekâna taşınmıştır.⁸² Osmanlı Devleti'ndeki bu kurumsal düzenlemeler ulemanın bağımsızlığını kaybetmesine ve yeniliklere karşı olan direncin zayıflamasına sebep olmuştur. İلميye sınıfının kendilerinden istenilen görevi yapmakla mükellef olan bir devlet memurluğuna dönüşmeye başladığı da söylenebilir. Hatta Ahmet Yaşar Ocak'a göre Selçuklu Devleti'ndeki Nizamiye Medreselerinin devlet eliyle açılmasına kadar oldukça bağımsız olan ilmiye kurumu, bu medreselerin açılmasıyla devletin kontrolü altına girmeye başlamıştır. Orhan Bey'in İznik'te açtığı medrese ile Fatih Sultan Mehmed'in açtığı *Sahn-ı Seman Medreseleri* ise Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren dinî kurumları kontrol altında tutmak istediğinin ve ulemayı devletin kendi amaçlarına hizmet eden bir sınıf olarak kullanmak istediğinin bir göstergesidir.⁸³

III. Selim döneminden itibaren meşveret meclislerinin devlet işleriyle ilgili aldığı kararlarda şeyhülislâmın da etkili olduğu görülmektedir. Nitekim şeyhülislâm da artık meşveret meclisinin bir üyesiydi. Dolayısıyla şeyhülislâmlar siyasi, askeri, ekonomik her türlü devlet meselesiyle direkt ilgilenen ve bu konularda söz sahibi olan bir devlet memurluğuna dönüşmüştür.⁸⁴ Örneğin Şeyhülislâm Hamidizâde Mustafa Efendi, Osmanlı Devleti'nin İsveç ve Prusya ile yaptığı ittifaklarda oldukça etkili olmuştur.

II. Mahmut döneminde 1812'de çıkarılan bir fermanla tekkeler, idari olarak şeyhülislâmlık makamına, mali olarak da Evkaf-ı Hümayun'a bağlanmıştır. Yine aynı dönemde İstanbul ve taşradaki aynı tarikata mensup olan şeyh ve dervişlerin ataması İstanbul'dan yapılmaya başlanmıştır. Tüm bu yeniliklerin amacı hem tarikatları kontrol altında tutmak hem de yapılan yeniliklere karşı çıkabilecek tepkileri önlemek olduğu söylenebilir. Ancak yine de tarikatlar ve dervişler içerisinde yeniliklere karşı çıkıp padişah ve şeyhülislâm da dâhil olmak üzere birçok devlet adamını ağır bir şekilde eleştiren tarikat şeyhleri ve dervişleri çıkagelmiştir. II. Mahmut'a *gâvur padişah* denmesi buna örnek teşkil edebilir.

II. Mahmut döneminde modernleşme çalışmalarının bir sonucu olarak kurulan "Meclis-i Vükela" da kararlar oy çokluğu ile alınıyordu. Şeyhülislâm da Meclis-i Vükela'nın bir üyesi olarak

⁸¹ Uzunçarşılı, a.g.e., s.187.

⁸² Yakut, a.g.e., s. 56.

⁸³ Ahmet Yaşar Ocak, **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler XV – XIV. Yüzyıllar**, 7. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2016, s. 137 -139, 155-169.

⁸⁴ Yakut, a.g.e., s.84-85.

bir oy hakkına sahipti. Bu nedenle görüşülen bir konuda şeyhülislâm itiraz etse bile ki bu olumsuz fetva demektir-meclisin diğer üyeleri kendi aralarında olumlu bir karara varmışlarsa, şeyhülislâmın bu kararı benimsemek zorunda bulunması, onun meclis içerisindeki konumunu ortaya koymaktadır. Ancak yine de alınan kararlardan dinle ilgisi olanlar ancak padişahın hatt-ı hümayunu ve şeyhülislâmın fetvasıyla yasa niteliği kazanarak yürürlüğe girebiliyordu.⁸⁵

Meclis-i Vükela'nın bir üyesi olan şeyhülislâmın, hazırlanan kanun tasarıları yürürlüğe girmeden önce yapılan görüşmelerde diğer nazırlardan farklı bir yetkisinin bulunmaması, makamın meclis içerisindeki ruhani vasıflarından sıyrılarak diğerleri gibi bir nezarete indirildiğinin en büyük göstergesidir. Nitekim Abdülmecid dönemi şeyhülislâmlarından Mehmed Arif Efendi (1854-1858) teklif edilen bir yeniliğin Meclis-i Vükela'da görüşüldüğü sırada düşüncesini soran bir vekile: *“Efendim her şeyi bize sormayınız. Sormadan yaptığımız şeylere karışıyor muyuz? Bizim bir ölçümüz vardır. Sorulan şeyleri ölçüye ururuz, uyarıya ne âlâ! Ya uymaz ise!...”*⁸⁶ demesi şeyhülislâmlığın nasıl bir değişim gösterdiğinin önemli bir göstergesidir.

Şeyhülislâmların etkisiz ve yetkisiz olmaya başladıklarına Bayezid'deki Kapudan Paşa Camii'nde ders okutan Sarıyerli Hoca Sadık Efendi (ö. 1873)'nin durumu örnek olarak verilebilir. Hoca Sadık Efendi, halka yaptığı konuşmada mevcut siyasi durumu eleştirmiş ve daha sonra şeyhülislâm, Hoca Sadık Efendi'yi önce uyarılmış sonra da görevden alarak tutuklattırılmıştır. Bu durum Fransız elçisi tarafından şiddetle eleştirilmiş ve Osmanlı Devleti'nin daha önce yayınlamış olduğu “kırmızı kitapta” ülkede hiç kimsenin yargılanmadan cezalandırılmayacağını yazdığını vurgulamıştır. Sadık Efendi serbest bırakıldıktan sonra başına gelenlerden şeyhülislâmı sorumlu tutunca şeyhülislâm yazdığı tezkirede; *“Şimdiki şeyhülislâmlık resmidir. Benden bir şey sual ettikleri yok. Hatta zaptiye müşirinin sizi çağırduğundan dahi haberim yoktur. Benim elimden geldiği kadar size muavenette kusurum yoktur. Siz yine benim tarafımdan me'zûnsunuz ders okutmaya”*⁸⁷ diyerek ulemanın ve meşihat makamının devlet içerisindeki durumunu gözler önüne sermiştir.

Yine de zaman zaman ulemeden bazı kimselerin yapılan yeniliklere ciddi bir şekilde muhalefet ettikleri ve özellikle de şeyhülislâmlığın üstün konumunun, sıradan bir vekillîğe düşürülmesine karşı çıktıkları görülmektedir. Mesela meşrutiyet tartışmaları yapıldığı bir sırada Elmalılı Küçük Hamdi meşrutiyetle yönetilmeyi İslâm hükümeti olmaktan çıkmak olduğunu söylemiştir.⁸⁸

⁸⁵ Yakut, a.g.e., s.86.

⁸⁶ Abdurrahman Şeref, **Tarih Musahabeleri**, (Sad. Enver Koray), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. Ankara 1985, s. 244.

⁸⁷ Yakut, a.g.e., s.100-101.

⁸⁸ Yakut, a.g.e., s. 97.

1.8.2. Devletin Faaliyetlerini Meşrulaştıran Bir Kurum Olarak Şeyhülislâmlık

Tarihi gelişim süreci içerisinde aslında Osmanlı ilmiye sınıfının bazı konularda itirazları olsa da ilmiye sınıfı genel anlamda devletin yaptığı işleri meşrulaştıran bir mekanizma vazifesi görmüştür. Ancak devlet güçlü ve hükümlan iken verilen fetvalar ile devletin gücünün zayıflaması sonucunda ortaya çıkan problemleri çözmek için verilen fetvalar çok farklıdır. Esasen âlimden beklenen de devlet mekanizması işlerken çıkan problemleri edille-i şer'iyeye denilen İslâm hukukunun temel kaynaklarına başvurarak çözmesidir.

Osmanlı'da geleneksel olarak meşrû yenilik sayılan *bid'at-ı hasenenin* kabulü, şeyhülislâm liderliğindeki zamanın âlimlerinin oybirliğine bağlıydı. Ancak bürokratlar için bu önceden bid'at izni almak için değil, pragmatik bir tutumla oldu-bitti şeklinde yapılan yeniliği şer'an onaylatmak, geçmişe bağlamak suretiyle meşrulaştırmak içindi. Yani, kalemiye tarafından pragmatik bir şekilde alınan kararlar daha sonra ulema tarafından kitabına uydurularak meşrulaştırılmak zorundaydı.⁸⁹

Osmanlı devlet yöneticileri, bir taraftan ülkenin bekasının temel aracı olarak görülen devlet mekanizmasının muhakkak işletilmesi kaygısı, diğer taraftan din sayesinde dünya ve ahiret saadetini kazanma ideali içerisindeydiler. Böylece bir taraftan devletin faydasına olan kararların alınması zorunluluğu, diğer tarafta bunların her durumda dine uydurulması kaygısını taşımışlardır.⁹⁰

Yenileşme döneminde, aydınların da yapılan işleri meşrulaştırma gayreti içerisinde oldukları hatta yeniliklere karşı direnç gösteren ilmiye kesimini ikna etmeye çalıştıkları görülmektedir. Bu konuda İsmail Kara şu tespiti yapmıştır:

Devletin modernleşmeye başlamasından itibaren modernizmin, Osmanlı Devleti'ni kurtaracağına inanan aydınların, yazdıkları metinlerin satır aralarında şöyle bir mekanizma işletilmektedir. Devleti kurtaracak olan şey dinî de kurtaracağı için devletin modernleşmesi istikametinde yapılacak düzenlemeler dine aykırı bazı unsurlar taşısalar da esas itibariyle meşrudurlar. Küfrü temsil eden Avrupalıları taklit etmek dinen problem teşkil etmektedir; fakat burada din ü devlet açısından hayat memat meselesi olduğu için zaruret söz konusudur; zaruret ise mahzurları ortadan kaldırır, haramları geçici olarak helal hale getirir. Ayrıca bugün Avrupa'dan alınacak unsurlar zaten İslâm dünyasından onlara intikal etmiş veya Kur'an'dan istihraç edilmiş hususlardır yani bizim meşru malımızdır. Artık bilgi, bilim ve teknik olarak da yorumlanan

⁸⁹ Bedri Gencer, *İslâm'da Modernleşme (1839-1939)*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2017, s. 223.

⁹⁰ Gencer, a.g.e., s. 223-224'ten özetlenmiştir.

hikmetin müminin yitik malı olduğu, nerede bulursa onu almaya en layık kişinin kendisi olacağı mealindeki hadis de bu çerçevede tedavüle girmektedir.⁹¹

Sonuç olarak Osmanlı Devleti çıktığı zirveden sonra irtifa kaybettikçe tabiatıyla Kanûni-Ebussuud misalinde görülen ideal işbirliği de bozulmaya başlamıştır. Devlet modernleştikçe, yani bürokrasinin, padişahın şahsından bağımsızlaşarak tüzelleştikçe, şer'i ile meşru arasındaki gizli gerginlik su yüzüne çıkmış ve siyaset ile din iki ayrı uca düşmeye başlamıştır.⁹² Bu durum bazen de şeyhülislâmların karakterleriyle direk ilintili olmuştur. Mehmed Ârif Efendi gibi bazı şeyhülislâmlar bu duruma ayak uydurup siyasetle uyumlu çalışan ilmiye sınıfı örneği teşkil ederken, Ârif Efendi'nin halefi olan Mehmed Sadeddin Efendi gibi bazıları da direnç gösterip şer'i açıdan itirazlarını devamlı surette dile getirmişlerdir.

⁹¹ İsmail Kara, **Din İle Modernleşme Arasında; Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri**, 5. Basım, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016, s. 34.

⁹² Gencer, a.g.e, s. 225.

İKİNCİ BÖLÜM

2. ÖRNEKLERLE OSMANLI DEVLETİ İLE HRİSTİYAN ÜLKELER ARASINDAKİ ANTLAŞMA VE İTTİFAKLAR KONUSUNDAKİ DİNİ TARTIŞMALAR (17. YÜZYILDAN 19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINA KADAR)

2.1. Zitvatorok Antlaşması ve Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi

Osmanlı tarihinde 1606 Zitvatorok Antlaşması'nın hem siyasi açıdan hem de bazı dinî tartışmaları başlatması açısından çok önemli bir yeri vardır. Nitekim Osmanlı Devleti, Zitvatorok Antlaşması'ndan önce de Hristiyan ülkelerle birçok antlaşma yapmış fakat antlaşma isteklerinin neredeyse tamamı karşı taraftan gelmiştir. Osmanlı devlet yöneticileri ise antlaşma isteklerini, devletin çıkarlarını ve maslahatı ön plana alarak kabul etmişlerdir. Yine antlaşmalar devletin gücüne muvafık olarak hep Osmanlı Devleti'nin üstünlüğüne işaret etmekteydi. Fakat Osmanlı Devleti, üstün olduğu antlaşmaları karşı tarafa imzalatmadan önce savaş meydanlarında kesin ve seri zaferler kazanıyordu. Dolayısıyla düşman devletler de antlaşmaya daha istekli oluyorlardı.

Ancak doğuda 1578'de başlayıp 1590 yılında sona eren Osmanlı-İran Savaşları ile batıda 1593'te başlayıp 1606'da sona eren Osmanlı-Avusturya savaşları Osmanlı Devleti'nin neredeyse kırk yılı aşkın bir süre kesintisiz olarak savaş içinde olduğu anlamına gelmektedir. Savaşların uzunluğunun ve ekonomik kaynakları tüketmesinin yanında Osmanlı ordusu özellikle Batıda artık kendisinden çok daha iyi donatılmış bir düşmanla karşı karşıya kalmıştır.⁹³ Bu savaşlarda Osmanlı Devleti belki eski gücünde olsa bile Avusturya artık eskisi kadar zayıf değildi. Nitekim bu savaşlarda Avusturya, Osmanlı Devleti'ne karşı önemli başarılar kazanmış ve Ağustos 1595'te Estergon Kalesi gibi müstahkem bir kaleyi dahi ele geçirmişti.⁹⁴

Celalî İsyanları da devleti içten içe sarsmıştır. Sultan I. Ahmed, Celalî İsyanları sebebiyle Avusturya Seferi'ne ara vererek 1606'da Zitvatorok Antlaşması'nı imzalamaya mecbur kalmıştır.⁹⁵ Devletin iç işleyişinin de bozulmaya başladığını gösteren Celali isyanları, Osmanlı Devleti'ni oldukça fazla bir süre meşgul etmiştir. Sonunda da Kuyucu Murat Paşa tarafından gerçekleştirilen bir harekât ile bu isyanlar bastırılabilmiştir.

⁹³ Serdar Palabıyık, "Türkiye'de Savaş Düşüncesi", *Uluslararası İlişkiler*, 4, (14), 2007, s. 192.

⁹⁴ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.III s. 73.

⁹⁵ Ramadan Doğan, "Bursevî Muhyiddin Halife ve 'İbretnâme'sine Dair", *Türkiyat Mecmuası*, 26 (1), 2016, s. 90.

1606 yılında Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında yapılan Zitvatorok Antlaşması ayrıca sembolik bir önem de taşımaktadır; nitekim o zamana kadar “Viyana Beyi” olarak adlandırılan ve protokolde ancak Osmanlı sadrazamı ile denk kabul edilen Avusturya imparatoru, bu antlaşmada “Kayzer” olarak tanımlanmış ve padişah ile eşit seviyede görülmüştür. Bu durum 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren diplomasisini, hiç bir Avrupalı devleti eşit haklara sahip muhatap kabul etmemek ve onlarla hiç bir zaman devamlı bir barış içinde olmamak şeklinde şekillendiren bir devletin bu politikasından vazgeçtiği anlamına gelmektedir.⁹⁶

Ancak bu uzun savaşların sonunda Avusturya ile barış konusu gündeme geldiği zaman, Avusturya elçilik heyeti sulha aykırı olarak ele geçirilen bütün arazinin iadesi, savaştan dolayı meydana gelen her türlü zararın tazmini, Kanije’nin iadesi, Transilvanya üzerindeki Osmanlı himayesinden vazgeçilmesi...⁹⁷ gibi daha önce hiç şahit olunmayan isteklerde bulunmuşlardır.

Oysa Kanuni Sultan Süleyman zamanından beri bu tip müzakerelerde Osmanlı yönetimi ister, Avusturyalılar ise vermemek için çareler ararlardı. Şimdi Avusturyalılar bir barış antlaşmasına yanaşmak için bir takım ön şartlar ileri sürebiliyorlardı. Basit gibi görünen bu şekil, aslında büyük bir değişimin meydana gelmek üzere olduğuna işaret eder.⁹⁸

Osmanlı kronikçileri ise Osmanlı Devleti’nin barışa taraftar olmasının gerekçelerini belirttikten sonra barış teklifinin Habsburglardan geldiğini özellikle vurgulamışlardır.⁹⁹ Osmanlı Devleti’ni belki de Kanuni Sultan Süleyman dönemindeki ihtişamında görmek istedikleri için barış teklifinin Osmanlı tarafından da gelebileceğini kabul etmek istememektedirler. Çünkü düşmana barış teklifinde bulunmak daha önce görülmüş bir şey değildi ve Devlet-i Aliyye’ nin şanına leke sürerdi.

Her ne kadar bazı Osmanlı kronikçileri barış teklifinin Avusturya tarafından geldiğini özellikle vurgulasalar da Osmanlı devlet adamlarının da Avusturya ile barış yapılmasına daha istekli olduklarını söyleyebiliriz. Bu amaçla Damat İbrahim Paşa’nın sadrazamlığı döneminde Avusturya ile olası bir barış antlaşmasının hangi şartlarda olabileceği konusunda bazı fikirlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Nitekim bu konuda, olaylara bizzat şahit olan Peçevî İbrahim Efendi, daha önce İbrahim Paşa’nın serdarlığı döneminde, Kırım Hanı’nın, beylerbeyilerin, beylerin ve tüm ordunun uygun buldukları bir tasarıdan bahseder. Buna göre Eğri Kalesi’nin Budin’den uzak olması ve düşmanın elinde bulunduğu takdirde buradan İslâm topraklarına fazla zarar verilemeyecek olması gibi stratejik bir gerekçeyle, Estergon Kalesi ile değiş tokuş edilmesi düşünülmüştü. Böylece İbrahim Paşa’nın kethüdası, Vezir Murad Paşa, Kırım Hanı’nın başveziri

⁹⁶ Palabıyık, a.g.e., s. 192.

⁹⁷ Zuhuri Danişman, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, C.VIII, Zuhuri Danişman Yayınevi, İstanbul 1965, s. 207.

⁹⁸ Danişman, a.g.e., C.VIII, s. 207.

⁹⁹ Feridun M. Emecen, “Çağdaş Osmanlı Kaynaklarında Uzun Savaşlar ve Zitvatorok Antlaşması İle İlgili Algılama ve Yorum Problemleri”, **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, 29, 2007, s. 95.

konumunda olan Ahmet Ağa ve Budin Kadısı Mevlana Habil Efendi, Avusturya elçileri ile görüşmüş ve bu şartlarla barış yapılması her iki taraf için de uygun bulunmuştu. Ama bu şartlar altında barış yapılması konusunda kesin bir karar da alınmamıştı.¹⁰⁰ Bu durum, Osmanlı Devleti'nin de barışa ne kadar çok ihtiyacı olduğunu ortaya koymuştur. Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir konu da Osmanlı devlet adamlarının devlet için daha stratejik bir mevki olan Estergon'u alıp yerine Osmanlıların hâlihazırda ellerinde bulunan Eğri'yi Avusturya'ya verme istekleridir. Nitekim Estergon, Budin'in muhafazası için çok önemli bir konuma sahipken Eğri, Budin'den uzak ve daha tolere edilebilir bir mevkide ve önemdedir.¹⁰¹ Ayrıca Osmanlı Devleti'nin İran sorununa yönelmek istemesi ve Serdar-ı Ekrem Lala Mehmet Paşa'nın, Avusturya ile barış yaparak İran üzerine sefere çıkma düşüncesi de Osmanlılardaki barış düşüncesini iyice arttırmıştır.¹⁰²

Peçevî İbrahim Efendi, Nemçe'nin Hersekleri, büyükleri ve ünlü beylerinin de bu şartlarda bir barışa razı olduklarını belirtir. Ayrıca cepheden, İstanbul Kaymakamı Sarıkçı Mustafa Paşa'ya kendi düşündükleri barış şartlarını havi mektubu getirdiğini söyler. Paşa mektubu okuduktan sonra Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi'ye danışılmasını ve telhisin padişaha arz edilmesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁰³

Her ne kadar siyasi ve askeri sebepler Osmanlı Devleti'ni Avusturya ile bir toprak takasına mecbur bıraksa da Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi bu fikre kesinlikle karşıydı. Peçevî İbrahim Efendi Sunullah Efendi'nin bu konudaki kesin tavrını şu şekilde açıklar:

Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi ile rahmetli paşa (Lala Mehmed Paşa) arasında baba oğul hukuku vardı. Asıl konuya gelinceye kadar bir yandan paşanın hâl ve hatırını sordu, bir yandan da yazıyı sessizce okudu. Fakat konuya gelince, "Estağfurullahu Teala, Estağfurullahu Teala" dedi ve bu ne olacak iştir, Eğre'de Cuma yok mu, namaz kılınmaz mı? Sakın bu düşünceye yanaşmayın, bu sözü dile değil hatıra bile getirmeyin dedi.¹⁰⁴

Peçevî, belki de akrabası olması hasebiyle Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem Lala Mehmet Paşa'yı savunarak aslında bu fikrin Lala Mehmet Paşa'nın da hoşuna gitmediğini ancak diğer devlet adamlarının bir an önce barış istemelerinden dolayı paşanın da bu fikri kabul etmek zorunda kaldığını belirtir.¹⁰⁵

Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi, doğru sözlü ve lafını esirgemeyen bir şahsiyet olarak bilinir. Hatta bu özelliği zaman zaman rahatsızlık verdiği için birkaç defa azledilmiştir. Dolayısıyla

¹⁰⁰ Peçevî İbrahim Efendi, **Peçevî Tarihi**, (Haz. Bekir Sıtkı Baykal), C.II, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, s. 279.

¹⁰¹ Emecen, a.g.e., s. 96-97.

¹⁰² Yılmaz Öztuna, **Osmanlı Devleti Tarihi I (Siyasi Tarih)**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2004, s. 275.

¹⁰³ Peçevî Tarihi, s. 280.

¹⁰⁴ Peçevî Tarihi, s. 280.

¹⁰⁵ Peçevî Tarihi, s. 280.

Estergon ile Eğri'nin Avusturya ile değiş tokuğu konusunda da geri adım atmamıştır. Peçevî'ye böyle boş sözlerin bir daha sarf edilmemesini tembihlemiştir. İşlâm gayreti ve Hz. Muhammed'in mucizeleri ile yalnız Estergon değil daha çok yerler fethedilebileceğini söylemiştir.¹⁰⁶

Sun'ullah Efendi'nin sözleri ve tepkileri klasik İşlâm fıkıh anlayışı içerisinde değerlendirilmelidir. Nitekim Osmanlı Devleti de henüz klasik dönemini yaşıyordu. Klasik İşlâm harp hukuku açısından bakıldığı zaman, aynı dönemde başka birisi de şeyhülişlâm olsa benzer tepkiler vereceği düşünülebilir. Klasik İşlâm savaş hukuk anlayışına göre kâfirlerle devamlı surette savaş halinde olunmalıdır. Onlarla yapılan barış antlaşmalarının ise sadece birer ateşkes olarak görüldüğüne temas edilmişti. Dolayısıyla Sun'ullah Efendi, dâru lişlâm olan bir yerin antlaşma yoluyla bile olsa Gayrimüslim bir devlete terk edilemeyeceğini vurgulamaktadır. Eğri'de Cuma yok mu derken aslında Eğri, dâru lişlâm değil mi demek istemiştir. Çünkü İşlâm hukukuna göre Cuma namazı dâru lharbda farz değildir. Kaybedilen bir savaş olmadan hâlihazırda elde bulunan bir dâru lişlâm toprağının düşmana terk edilemeyeceğini savunmaktadır.

2.2. 1724 İşan Mukasemenâmesi ve şeyhülişlâm Yenişehirli Abdullah Efendi

2.2.1. İşan'da İç Karışıklıkların Çıkması

Osmanlı tarihindeki belki en dikkat çekici olaylardan birisi de 1724'te bazı İşan topraklarını Rusya ile paylaşmak için yapılan İstanbul Antlaşması veya diğer adıyla İşan Mukasemenâmesi'dir. Öyle ki bu anlaşma ile aslında halkı Müslüman olan bir ülkenin topraklarının bir bölümü, Müslüman bir devlet ile Hristiyan bir devlet arasında paylaşılıyordu.

Osmanlı Devleti ve Rusya arasında 1711 yılında yapılan Prut Savaşı ve Prut Antlaşmasından sonra, özellikle Rusya'nın antlaşma şartlarını yerine getirmeyi sürüncemede bırakmasından dolayı, Osmanlı Rus ilişkileri, gergin bir şekilde devam etmiştir. Böyle bir atmosferde İşan'da meydana gelen olaylar her iki devletin de dikkatini çekmiştir. Hem Osmanlı Devleti hem de Rusya İşan'dan yeni topraklar elde edebilmek için siyasi bir mücadele sürecine girmişlerdir.

Safevi yönetimini elinde bulunduran ve şah Süleyman'ın oğlu olan şah Hüseyin, 1694 tarihinde tahta çıkmıştır. Kendisinin kişilik özellikleri bakımından yumuşak huylu olması ve ilk zamanlarda münzevi bir yaşam sürdürmesi, devlet işleriyle gereği gibi ilgilenememesine sebebiyet verdiği gibi, O'nun bu zafiyet hali zaman içerisinde yönetimde otorite boşluğunun oluşmasına da zemin hazırlamıştır. Nitekim şah Hüseyin'in saltanatı müddetince İşan'da sıkıntıların artarak devam ettiği görülmüştür.¹⁰⁷ şah Hüseyin, yönetim işlerini büyük oranda İtimadüddevele Feth Ali

¹⁰⁶ Peçevî Tarihi, s. 280.

¹⁰⁷ Sıtkı Uluerler, "Safevi Devleti'nin Yıkılışa Gidiş Sürecinde Osmanlı'nın Tutumu ve Rusya İle İttifak Kurmasının Anlamı (1722-1724)," **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, 210, 2014, s. 101.

Han'a bırakmıştı. Devlet merkezindeki yozlaşma uzak eyaletlerde devlet otoritesinin zayıflamasına yol açmıştır.

Aynı dönemde İran'daki Sünni Müslümanlar üzerindeki baskı artmış ve bunun sonucu olarak da Kandahar bölgesindeki Gılzeyler isyan etmiştir. Daha sonra isyan bastırılmış ve isyanın lideri Mir Üveys gözaltına alınıp serbest bırakıldıktan sonra tekrar isyan etmiştir. Mir Üveys, ikinci isyanında başarılı olmuş ve Kandahar'da bağımsız bir idare kurmuştur. Mir Üveys 1715 yılında ölünce yerine oğlu Mahmud geçmiştir. Osmanlı Devleti ve Rusya arasında önce neredeyse savaşa sebebiyet verecek bir gerginliğe daha sonra da anlaşmaya sebep olan olayları başlatan kişi, bu Mir Üveys oğlu Mahmud'dur.¹⁰⁸

7 Mart 1722'de Gülnâbad Muharebesi'nde Şah Hüseyin'i mağlup eden Mir Üveys, Haziran 1722'de başkent Isfahan'ı kuşatmıştır. Açlığa daha fazla dayanamayan şehir, 23 Ekim 1722'de teslim olmuş, Şehzâde Tahmasb ise gizlice şehirden kaçmıştır.¹⁰⁹ Şehzade Tahmasb'ın Mir Üveys ile İran tahtı için bir mücadeleye başlaması İran'ı iyice karışıklığa sürüklemiştir.

İran'daki fiili durum hem Osmanlı Devleti'nin hem de sınırlarını Kafkaslara doğru genişletmek isteyen Rus genişleme politikasının mimarı Çar Deli Petro'nun dikkatini çekmiştir. Her iki ülke de İran'daki bu karışık durumu kendi hesabına kullanmanın gayreti içerisinde girmişlerdir.

İran'daki bu karışık ortamın bir sonucu olarak Kafkaslarda Lezgiler, Hacı Davud Bey liderliğinde ayaklandılar. Bu isyan sırasında Şemahı'nın ele geçirilmesi ve şehirde bulunan Rus tüccarların mallarının yağmalanması ise Çar I. Petro'nun Kafkas seferinin görünürdeki sebebini teşkil etmiştir.¹¹⁰

Osmanlı Devleti'nin doğuda Safevi Devleti'yle münasebetleri ise Kasr-ı Şirin Antlaşması'yla oluşturulan hukuki çerçeveye uygundu. Ne var ki birbirinin peşi sıra yaşanan iki olay, Osmanlı siyasi karar alıcılarını İran ve Rusya stratejilerini yeniden oluşturmak mecburiyetiyle karşı karşıya bırakmıştır. Bu iki olay Safeviler'e karşı Afgan ayaklanması ve Rus tüccarların öldürülerek Rusya'nın Kafkasları işgaline sebep olan Şemahı olaylarıydı.¹¹¹

İran'daki olaylar hakkında Nevşehirli Damat İbrahim Paşa (1718 – 1730), sınır valilerinden devamlı malumat istemiştir. Hatta olayları daha yakından gözlemleyebilmek için Dürrî Ahmed Efendi'yi İran'a elçi olarak göndermiştir. Elçi, dönüşte hem Padişah III. Ahmet'e hem de Sadrazam

¹⁰⁸ Ensar Köse, **Osmanlı Devleti ve Rusya Arasında Kafkasların Taksimi; 1724 İstanbul Antlaşması**, 1. Baskı, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul 2017, s. 59-60.

¹⁰⁹ Ensar Köse, a.g.e., s.60.

¹¹⁰ Ensar Köse, a.g.e., s.61.

¹¹¹ Ensar Köse, a.g.e., s. 70-71'den özetlenmiştir.

Damat İbrahim Paşa'ya oldukça tafsilatlı bir rapor sunmuştur. Rapor, sınır valilerinin verdiği malumatı destekler nitelikteydi. Ayrıca Şemahı halkının Sünni olduğundan ve halife adına hutbe okuduklarından da bahsediyordu. Sınır boylarından ise daima İran'ın gündün güne karıştığına dair haberler geliyordu.¹¹²

15 Mayıs 1722'de toplanan Divan-ı Hümayun'da İran'daki olayların Osmanlı sınırlarına da sirayet edebileceği konusuna dikkat çekilmiştir. Bundan dolayı eskiden Devlet-i Aliye'nin mülkü iken daha sonra İran'a bırakılan Revan, Tebriz, Gence ve Tiflis gibi bazı yerlerin Osmanlı topraklarına katılarak sınır güvenliğinin sağlanması gerektiğine karar verilmiştir. Ayrıca mürted, şii-râfizi İran'ın baskısı altındaki Sünni Müslüman Türklerle meskûn şehir ve kasabaların, korumaya alınmasının şart olduğu kararlaştırılmıştır.¹¹³ Şeyhülislâm Yenişehirli Abdullah Efendi (1718-1730)'den de sefer meşruiyetini sağlamak amacıyla fetvalar alındı.¹¹⁴

2.2.2. Yenişehirli Abdullah Efendi'nin İran Seferini Meşrulaştıran Fetvaları

Küçükçelebizâde İsmail Asım Efendi'nin eserinde konu ile ilgili üç fetva yer almaktadır. Fetvaların üçü de İran'a karşı olan klasik Osmanlı bakış açısını yansıtmaktadır. Birinci fetva İran'daki yönetime karşı isyan eden Sünni Müslümanları gözetme amacı güderken ikinci fetvada sapkınlıklarından bahsedilmektedir. Üçüncü fetva ise Şii İranlıların sahabeye yönelik bakış açılarını karşın Sünni Osmanlı savunmacılığının bir örneğini teşkil etmektedir.

¹¹² M. Münir Aktepe, "1720-1724 Osmanlı-İran Münasebetleri ve Silahşor Kemani Mustafa Ağa'nın Revan Fetihnemesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 26, 1972, s.169.

¹¹³ Ensar Köse, a.g.e., s. 70.

¹¹⁴ Şeyhülislâm Abdullah Efendi'ye üç fetva sorulmuştur. Fetvaların tam metni için bkz. Küçükçelebizade İsmail Asım Efendi, *Çelebizade Tarihi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1282, s. 64-67.

"Bu sûret de Müslimînden bir taife mela'in- i mezbrûnın ol diyarları üzerlerine hücum eyleseler zikrolunan mefasid-i mürtekeb olanların ricalleri ve nisaları ve sıbyan ve emvâlleri ol diyarda mütemekkin olub küfr-i asli ile kâfir olan keferenin nüfus ve emvallerinin hükn-i şer'isi ne vecihledir.

Elcevab; melai'n- i mezburûnın İslâma gelmeyen ricalleri alâ tarikil istisâl katl ve nisa ve sıbyanı istirkak olunub emvalleri mal-ı ganimetdir. Nisa ve sıbyanı katlden gayr-ı tarikle islâma cebr olunurlar. Nisalarının islâma gelmedikçe vat'ları helal olmaz. Ve ol diyarda mütemekkin küfr-ü asli ile kafir olanlar harbî hükmünde olmalarıyla rical ve nisa ve sıbyanı istirkak olunub malları mal-ı ganimetdir. Lakin bunlar rical ve nisa ve sıbyanı İslâma cebr olunmaz. İslâma gelmeyen nisalarının vat'ları dahi helaldir...

Revafız-ı Acem diyarı taht-ı hükmünde olub Şah namuna olan râfizinin izniyle Revafızdan sahib-i mene'a olan bir ceme'at dar-ı İslâmda Müslimînden bir taife ile aleniyye mukatele eyleseler Şah-ı Mezbur, İmam-ı Müslimîn-i Sultan-ı Salâtîn olan Âli Osman Padişahı ile akd eylediği sulhu nakz etmiş olur mu?

El Cevab; olur. Alelhusus mülaiyn-i mezkurunun ricalinin istisâl vechi üzere katlleri vacibdir. An asıl vuku' bulan sulh-ı lütfü ilahi zuhurine intizar için li-maslaha akd-i mütarekedir. Her ne zaman kudret-i kuvvet-i ehli islâm zuhur ettik de haklarında vacib olanı icra etmek âmme-i müslimîne vacibdir.

Şah İsmail evladının taht-ı hükmünde olan diyar-ı Acemde mütemekkin Revafız huz lehümallahu teala Ebubekir, Ömer, Osman hulefa-ı alelhak olduklarını ikrar edeni ikfâr idüb ve Hazreti Ali'den ma'ada ekser ashab-ı kiram rıdvanullahi teala anha hazretlerine mürtedlerdir ve münafiklardır deyü alenen sebb ve li'ani ve Aişe siddîga razıyallahu teala anha hazretlerine zinâ ile kazfî kendülere ibadet bilüb Kur'an-ı azimüşşandan netice-i ayetden kavaid-i arabiyeden hariç de'b-i zenadika üzere re'y-i fasidleri ile ma'nalar virüb küfre ve münafikîn haklarında olan âyât-ı Kur'anıyye'yi Ashab-ı Kiram-ı mezkûrun haklarında deyüb ehli sünnetden olan Müslimînin ktallerini mübâh ve nisalarından esir ettiklerinin bila nikah vat'larını heal bilüb mü'mininin cennet de ru'yetullahı inkar ve muhaldir deyüb....

Elcevab; diyarları darülharbirdir ve üzerlerine ahkâm-ı mürteddin icra olunur."

Fetva almak için sorulan soruda; Müslümanlardan bir grup lanetlenmiş İranlı üzerine hücum etseler, bahsedilen fesatçıların erkek, kadın ve çocukları ile yine orada yaşayıp *küfr-i asli ile kâfir olan keferenin* nüfus ve mallarının şeri hükmünün ne olduğu sorulmuştur. Cevap olarak da; “*mülai'n- i mezburûnın*” İslâm'a girmeyen erkeklerinin tamamı katledilip kadın ve çocuklarının esir edilmesi, mallarının ganimet malı olarak taksim edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca kadın ve çocukların İslâm'a dönmeleri konusunda zorlanması gerektiğinden, kadınlarının İslâm'a girmediği müddetçe onlarla evlilik (vat')¹¹⁵ yapmanın caiz olmadığı da fetvada belirtilmiştir. Ancak aynı yerde yaşayan “*küfr-ü asli ile kâfir olanlar*” (aslen başka dinlerden olanlar) harbî hükmünde oldukları için onların erkek, kadın ve çocukları esir edilerek bunların mallarının ganimet malı olarak taksim edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ancak bunların hem erkek hem kadın hem de çocukları İslâm'a girmeleri konusunda zorlanmadıkları gibi İslâm'a girmeyen kadınları ile evlilik (vat') da özellikle helal olarak görülmüştür.¹¹⁶

Yukarıda yer alan fetva da aynı şekilde İran'a karşı klasik Osmanlı bakışını yansıtmaktadır. Fakat burada çeken husus fetva içeriğinde İranlıların sapkınlıklarından dolayı ehli kitaptan bile aşağı görülmüş olmalarıdır. Çünkü ehli kitap için İslâm'a girme konusunda cebir uygulanmazken mürted olarak görülen Şii İranlılar, İslâm'a girme konusunda cebredilmek istenmiştir. Ayrıca fıkhıta yer alan ehli kitap olan kadınlarla evlenilebilir ve onlar cariye edilebilir hükmü, sapkın olarak görüldükleri için Şii İranlılara uygulanmamıştır.

Diğer bir fetvada ise Şii olan İran hükümdarının, dâruislâmdaki Müslümanlarla¹¹⁷ savaşmasının, Osmanlı Padişahı ile İran Şahı arasındaki sulhu bozacağını ve zaten Osmanlı Devleti için maslahat, İran için ise bir lütuf olarak ihsan edilen mütarekenin¹¹⁸ bozulabileceğini açıklamaktadır.

Şeyhülislâm Abdullah Efendi üçüncü fetvasında; Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman başta olmak üzere sahabenin büyük bir çoğunluğunu tekfir eden, Hz. Ayşe'ye zina iftirasında bulunan, münafıklar hakkında nazil olan Kur'an ayetlerini usulüne uygun olmayan bir şekilde yorumlayıp bu ayetleri sahabeye nispet ettiren ve ehlişünnetten olanların katlini mubah sayıp kadınlarını da cariye yapan sapkınların mürted, topraklarının da dâruharb olduğunu söyleyerek Osmanlı'nın İran seferini meşrulaştırmaktadır.¹¹⁹

¹¹⁵ Vat' (طوء) bir fıkıh terimi olarak cinsi münasebet anlamına gelmektedir.

¹¹⁶ Çelebizade Tarihi, s. 65-67.

¹¹⁷ Bu fetva İran'ın aslında dâruislâm olarak görüldüğünü göstermektedir. Çünkü burada bahsedilen İran şahının Müslümanlarla savaşmasından kastın, İran'daki Sünni Mir Üveys'in isyan etmesi sonucunda, Şah Hüseyin'in bu isyanı bastırmak için ona karşı yürüttüğü savaş olduğu açıktır.

¹¹⁸ Çelebizade'nin anlatımlarından, Şeyhülislâm Yenişehirli Abdullah Efendi'nin İran ile yapılan sulhları yalnızca bir ateşkes olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti çıkarlarına göre istediği zaman, İran ile yapılan antlaşmaları bozabilir. Bkz. Çelebizade Tarihi, s. 62.

¹¹⁹ Çelebizade Tarihi, s. 64-65.

İran seferine verilen fetva üzerine üç cephede İran'a karşı taarruz harekâtı başlamıştır. Böylece Tiflis ve Küri zapt edilmiştir. Ayrıca “yavaş ve tamahkar hareketleri” yüzünden Erzurum Beylerbeyi Silahtar İbrahim Paşa, Bakü'nün Rusların eline düşmesine sebep olmuştur. Daha sonra İbrahim Paşa azledilerek yerine Arifi Ahmet Paşa tayin olunmuş ve böylece Revan'ın fethedilmesi sağlanmıştır.¹²⁰

Kafkasya'da ilerlemekte olan Osmanlı kuvvetleri tarafından Tiflis, Küri, Gence ve çevresi ele geçirildikten sonra Şirvan Hanı Hacı Davud Bey'e yurtluk ocaklık olarak verilmiştir. Ayrıca Van Valisi Köprülüzade Abdullah Paşa Tebriz'i, Irak tarafından taarruz emri verilen Bağdat Valisi Eyyüblü Hasan Paşa da Kirmanşah'ı, Hasan Paşa'nın ölümü üzerine yerine geçen oğlu Basra Valisi Ahmet Paşa da Hemedan'ı ele geçirmiştir.¹²¹

Mir Üveys oğlu Mahmut tarafından Şah Hüseyin devrildikten sonra, babasının tahtını geri almak isteyen Tahmasb, Rus Çarı I. Petro ile bir ittifak antlaşması yapmıştır. Tahmasb bu antlaşma ile Derbend, Bakü Hazar kıyıları, Gilan, Mazenderan ve Esterabad'ı Rusya'ya bırakmıştır.¹²² Böylece hem Kafkaslar üzerinde emelleri olan hem de Bakü'yü ele geçirmiş olan Rusya ile Osmanlı sirtüşmesi başlamıştır. Ancak, Osmanlıların sadaret makamında sulh taraftarı Damat İbrahim Paşa'nın bulunması ve Rusya'nın Kuzey Savaşı'ndan daha yeni çıkıp yeni bir savaşı göze alamaması, meselenin sulh yolu ile halledilmesinin önünü açmıştır.

Avusturya'ya karşı Osmanlı-Rus-Fransa üçler ittifakını oluşturmaya çalışan Fransa elçisi Marquis de Bonnac'ın vasıtası ile 24 Haziran 1724 tarihinde uzun görüşmeler ve tartışmalar neticesinde Güney Kafkasya topraklarının paylaşılmasını öngören İstanbul Antlaşması imzalanmıştır.¹²³ Her ne kadar büyük Osmanlı tarihçisi İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı'nın yaptığını zebunkürlük¹²⁴ olarak addetse de bir barış adamı olan Damat İbrahim Paşa'yı İran'da bir savaşa sürükleyen şeyin Rusların Osmanlı Devleti için stratejik öneme sahip olan yerlere göz dikmiş olması olarak gösterilebilir. Nitekim Osmanlı ordularının bir an önce harekete geçirilip Rusya'dan önce bazı mevkiilerin ele geçirilmek istenmesi buna delil sayılabilir.

Rusya ile antlaşma yapılmadan önce Osmanlı ve Rus murahhasları arasında çetin müzakereler olmuştur. Nitekim Rus Kapıkethüdası Nepluyev, Osmanlıların İran üzerindeki Rus hedeflerinin boşaltılması isteğine Çelebizade şu sözlerle itiraz etmektedir;

Hususan tabance-i pençe-i devletin eseri henüz sahife-i sinesinde mersûm iken birer hileyle, memalik-i mevruse-i Devlet-i Aliyye'den bazı memleketlere itâle-i dest-i te'addi ve Tahmasb dedikleri şahs-ı mechûlü'l hâlık beray-ı maslahat şahlıgını teslim idüb Devlet-i Aliyye'nin şer'an

¹²⁰ Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, C. 5, s. 177-178'den özetlenmiştir.

¹²¹ Uzunçarşılı, a.g.e., C.V, s. 180-189.

¹²² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, C.VII, s. 300-301.

¹²³ Elvin Valiyev ve Doğan Yörük, “Güney Kafkasya'da Osmanlı Hâkimiyeti (1723-1735)”, **SUTAD**, 40, 2016, s. 20.

¹²⁴ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 174.

ve aklen tahlis ve istifası lazım gelen diyar-ı İran'a üç koldan kullarını revan ve her bir güruha kaçır bin kîse masraf eylediği nemâyân iken...¹²⁵

Kendisi de ilmiye sınıfından yetişen ve şeyhülislâmlık yapan Çelebizade, böylece Prut Savaşı'na atıf yaparak hem Rusya'yı tehdit etmiş hem de bahsedilen bölgelerden özellikle Kafkasya'da Sünnilerin yaşaması, bazı bölgelerin ise eskiden Osmanlı toprağı olması hasebiyle bu bölgeleri dâruislâm olarak görmüştür. Dolayısıyla bu bölgelerin şeran ve aklen Osmanlı Devleti'ne ait olması gerektiğini savunmuştur. Dâruislâm olarak görmesi ise İran'ı bir İslâm ülkesi olarak addetmesinden değil, bahsedilen bölgelerin III. Murad döneminde fethedilip 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşması ile İran'a ait olduğunun tekrar kabul edilmiş olmasından olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü şeyhülislâmın fetvalarından Şiiilerin ehlikitaptan da aşağı görüldüğü açıktır. Bu durum, Ebû Hanife'nin dâruislâm-dâruharb konusundaki içtihadına oldukça uygun bir yaklaşımdır. Dolayısıyla Ebussuud Efendi'nin Kıbrıs konusunda verdiği fetva muvacehesinde bir bakış açısı söz konusudur. Sadrazam Damat İbrahim Paşa da, Rusya ile yapılan barış müzakereleri sırasında Şeyhülislâm Yenişehirli Abdullah Efendi'nin vermiş olduğu fetvadan bahsederken;

Şeyhülislâm Efendi Hazretleri iktiza-yı şer'i şerif üzere Devlet-i Aliyye-i İslâmîyye, Kızılbaş memleketlerine azimet eyledik de müebbed dostu olan Mosko Çarı memalik-i Acemden ferağat idek deyu haber gönderse Devlet-i Aliyye işinden gerü kalmaz. Ve mademki Çar tarafından ısrar olunmayub Devlet-i Aliyye'nin hududlarına ve askerine taarruz olmaya Çar ile olan sulhun nakzı şer'an caiz olmaz deyu ifta itmeleriyle bâb-ı mükaleme-i küşâda muradımızı bila noksan ve ziyade sizlere ifade itmişizdir.¹²⁶ demiştir.

Dolayısıyla İran seferi, şeyhülislâm tarafından İran'ın Şii olması sebebiyle meşrulaştırılmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1721'de yapılan *müebbed sulh*¹²⁷ un da Çar tarafından aksi bir harekette bulunulmadığı müddetçe bozulmasının caiz olmadığı vurgulanmıştır. Rusların çok fazla tahrik etmelerine rağmen Sadrazam İbrahim Paşa ve şeyhülislâmın barış yanlısı olması, hatta belki de Osmanlı Devleti'nin Rusya karşısında başarılı olamayacağı düşüncesi, sulhun devam etmesini sağlamalarında etkili olduğu söylenebilir. Nitekim şeyhülislâmın, Rusya ile daha önce yapılmış olan sulhu bozmanın caiz olmadığını söylemesi ne klasik Hanefî İslâm fihhına ne de tarihi gerçeklere uygundur. Ancak Şeyhülislâm Abdullah Efendi, Osmanlı Devleti'nin o anki durumuna göre bir meşrulaştırma yöntemi ile Rusya ile barışı bozmanın caiz olmadığını söylemiştir.

Hemen fark edileceği üzere Abdullah Efendi'nin fetvaları, üçüncü bir ülkenin topraklarının, Hristiyan bir ülke ile taksimine doğal olarak hiç temas etmiyordu. Oysa bu antlaşma, aslında bir Müslüman devletin bir Hristiyan devlet ile başka bir Müslüman devletin topraklarının bir kısmını

¹²⁵ Çelebizade Tarihi, s. 142.

¹²⁶ Çelebizade Tarihi, s. 151.

¹²⁷ Avusturya ile Osmanlı Devleti arasında Rusya'ya karşı bir ittifak hareketinden çekinen Çar I. Petro, Elçisi Daşkov'u İstanbul'a göndererek Osmanlı Devleti ile müebbet sulh imzalamıştır. Aslında Müslüman olmayan bir devletle ebedi bir barış yapmak mümkün değilse bile Osmanlı Devleti'nin böyle bir barışı da yine maslahat eksenli olarak imzaladığı söylenebilir. Müebbet Sulh için bkz. Bkz. Ensar Köse, a.g.e., s. 37-52.

aralarında paylaşım antlaşmasıydı. Fetvadan beklenen şey, bu paylaşımın şer'i dayanak oluşturacak bir argüman ileri sürmesiydi.¹²⁸ Ancak yine de bu durumu Osmanlı'daki İran algısı açısından değerlendirmemiz gerekir. Abdullah Efendi'nin vermiş olduğu fetvalar da kesin bir şekilde göstermektedir ki Şii İran, Osmanlıların gözünde sapkın bir ülkedir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin Rusya ile İran topraklarını paylaşılması konusunun dönemin şartları içerisinde dinî açıdan yadırganacak bir durum değildir.

Yenişehirli Abdullah Efendi'nin, Rusya ile ittifaka dair bir fetvası yoktur. Ancak İran toprakları üzerinde Osmanlı Devleti'nin şer' an hakkı olduğunu iddia etmektedir. Konuya klasik İslâm fihri açısından bakarak böyle bir hak iddia edildiği söylenebilir. Ayrıca İran'ı ehlikıtap olan ülkelerden daha aşağı ve mürted hatta putperest ülkeler mesabesinde değerlendirdiği için İran'a dâruharb muamelesi yapmakta bir beis görmemiştir.

Yine Abdullah Efendi'ye göre Rusya ile yapılan barışı bozmayı gerektirecek bir durum da yoktur. Dolayısıyla şer'an, İslâm ülkesi olan Osmanlı Devleti tarafından barışın bozulmasını caiz görmemiştir. Hâlbuki bu olaylar devletin çok güçlü olduğu dönemlerde yaşanmış olsaydı Rusya'nın antlaşmayı bozduğuna şer'i delil de kolayca bulunabilirdi. Şeyhülislâm Ebussuud Efendi'nin Kıbrıs'ın fethi konusundaki fetvası bu durumun en güzel örneklerinden birisidir.

Rus Kapıkethüdası Nepluyev ile müzakerelerin devam ettiği bir sırada Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, "Her ne kadar biz Ruslarla farklı inançlara sahip olsak da bu bir engel değildir. Çünkü iman, öbür dünyaya ilişkindir ve bu dünyada ittifaklar inançla değil devlet çıkarlarıyla kurulur."¹²⁹ demiş ve ittifak meselesine reelpolitik olarak yaklaştığını ortaya koymuştur. Belki de Damat İbrahim Paşa'nın bu sözü döneminin çok ötesinde bir anlam ifade etmekteydi. Nitekim bu söz, modern Avrupa diplomasi mantalitesini anımsatmaktadır. Fakat yüzyıllar boyunca Osmanlı Devleti'nde, devlet yöneticilerinin çeşitli vesilelerle temas ettikleri, arşiv vesikaları ve kroniklerle de sabit olan *maslahat* kavramı içinse oldukça uygun bir cümledir.

İran konusunda ulemeden nadiren de olsa aykırı seslerin çıktığı durumlar da olmuştur. Nitekim Şam payesiyle Bağdat kadılığında azledilen Ordu Kadısı Kemal Efendi'nin birçok mecliste *ehli kible tekfir olunmaz* dediği dolayısıyla Şeyhülislâmın vermiş olduğu fetvaları reddettiği ortaya çıkmıştır. H. 22 Recep 1136/M. 16 Nisan 1724 tarihinde Rusya ile ittifak konusunda Çar I. Petro'dan gelen mektubun içeriğinin tartışıldığı mecliste Kemal Efendi'nin sözleri de gündem olmuştur. İran konusundaki fetvalar, akıllardaki şüpheleri gidermek için bir kez daha tartışılmıştır. Şeyhülislâm tarafından verilen fetvaların, müçtehitlerin içtihadına ve önceki

¹²⁸ Ensar Köse, a.g.e., s.307-308.

¹²⁹ Ensar Köse, a.g.e., s. 83.

şeyhülislâmların fetvalarına uygun olduğu sonucuna varılmıştır. Kemal Efendi’de derhal Limni adasına sürgün edilmiştir.¹³⁰

Mecelle’de “Zamanın değişmesiyle hükümler de değişir” diye bir madde vardır. Osmanlı’da İran algısı açısından bakıldığı zaman da yüzyıllar içerisinde değişiklik olmuştur. Nitekim Osmanlı idarecileri, 19. yüzyılın ilk çeyreğine gelindiğinde İran’ı *dârulislâmın* bir parçası sayarak imparatorluğun sınırlarına giren İranlı hacı, tüccar ve diplomatları da İslâm ümmetinin bir ferdi olarak Sünni-Hanefî dinine tabi tutmuştur.

2.3. Osmanlı-İsveç İttifakı

Osmanlı Devleti, Sultan III. Selim döneminden itibaren denge politikasına yönelmiştir. Devlet yöneticileri bu politikanın bir gereği olarak Avrupa devletleri arasındaki çıkar çatışmalarını kendi lehine kullanmak istemiş ve Avrupa’daki bazı devletlerle ittifaklar yapmışlardır.

Esasen Osmanlı Devleti ile Hristiyan ülkeler arasındaki ittifak ilişkileri, Orhan Bey dönemine kadar götürülebilir. Nitekim Orhan Bey, Kantakuzen’e Çimpe Kalesi karşılığında yardım etmişti.

Tarihin akışı içerisinde Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlı Devleti, iyi ilişkiler anlamında ise Batı’da ilk defa Fransızlarla karşılaşmıştır. Fransa Kralı I. Francois, Pavia (İtalya)’da Şarlken’e yenilip tutsak olunca (24 Şubat 1525) artık Hristiyanlara umut bağlamayarak Osmanlı Devleti’nden yardım istemişti. Kanuni Sultan Süleyman da bu yardımı esirgemeyerek 24 Mayıs 1526 tarihinde gönderdiği *Name-i Hümayun* ile yardım edeceğini bildirmiş ve Fransa Kralını kurtararak özgürlüğüne kavuşturmuştu.¹³¹

Modern anlamda Osmanlı Devleti’nin ilk ittifak girişimleri III. Selim dönemine rastlar. III. Selim’in Osmanlı hariciye siyasetine getirdiği iki yeniliğin ilki, Avrupa Hristiyan devletlerle yaptığı askerî ve diplomatik ittifaklardır. Bu ittifakların yapılmasına neden olan süreç ise, amcasının hükümdarlığı sırasında patlak veren Rusya-Avusturya savaşlarının kaybedilmekte olduğunun kabul edilmesiyle başlamıştı. III. Selim, başlangıçta büyük ümitlerle bu savaşları devam ettirmişti, fakat mevcut şartlarda istenilen sonuçların bir türlü alınamayacağını kabul etmek zorunda kalarak, Osmanlı tarihinde yeni bir uygulamaya imza atmış ve bahsettiğimiz siyasetin başlangıcı olarak iki Hristiyan devletle ilk defa askerî ittifak anlaşması yapmıştır. Bu ittifaklardan

¹³⁰ Çelebizâde İsmail Asım Efendi’de açık bir şekilde Şeyhülislâm Abdullah Efendi’yi desteklemektedir. Kemal Efendi’nin anlayışının noksan olduğunu ve kelimelerin zahirlerinden bir takım anlamlar çıkardığını dolayısıyla İslâmî ilimler konusunda yetkin olmadığını vurgulamaktadır. Bkz. Çelebizâde Tarihi, s. 121-122.

¹³¹ Nihat Karaer, “Paris’te İlk İkamet Elçiliğimiz Kuruluncaya Kadar (1797) Osmanlı-Fransız Diplomasi İlişkilerinin Genel Seyri”, **OTAM**, 28, 2010, s.67.

ilki, aynı tarihlerde Ruslarla savaş halinde olan İsveç'le 11 Temmuz 1789 tarihinde imzalanmıştı.¹³²

Osmanlı Devleti, gücünün Avusturya ve Rusya karşısında yapılan savaşlar neticesinde iyice zayıfladığı ortaya çıkmaya başlayınca, Avrupa'da kendisine hasım olan devletlere karşı ittifak arayışları içerisine girmiştir. İttifak kurmak için de doğal olarak düşmanımın düşmanı dostumdur kabilinden hareket edilmek istenmiş ve İsveç ve Prusya, Osmanlı devlet yöneticileri tarafından ittifak kurulacak doğal müttefikler olarak görülmeye başlanmıştır. Fakat Osmanlı Devleti Müslüman bir ülkedir. Dolayısıyla Gayrimüslim bir ülke ile yapılacak herhangi bir ittifaka İslâm dininin bakışı veya İslâm'ın Gayrimüslimlerle ittifak konusundaki algılanış biçiminin birçok tartışmanın yaşanmasına sebep olduğu görülmektedir.

2.3.1. Tarihi Süreçte Osmanlı-İsveç İlişkileri

Osmanlı Devleti ve İsveç arasında ilk resmî ilişkiler 1587 yılında başlamıştır. İsveç Kralı III. Johann Sigismund, bu tarihte III. Murad'a yazdığı bir mektupta kendisinin Polonya tahtına olan adaylığının desteklenmesini istemiştir. Lehistan kral seçimlerini dış politikasının ve güvenliğinin önemli konuları arasında gören Osmanlı Devleti bu seçime destek vermiş ve Sigismund'un Lehistan tahtına oturmasını kolaylaştırmıştır. Kral seçim neticesini elçisi Jan Zamoyevski ile padişaha bildirmiştir. Taç giyme merasimine davet münasebetiyle tekrar gelen Zamoyevski'nin bu davetine icâbeten yapılan merasimde Osmanlı Devleti'ni Turgut Çavuş temsil etmiştir.¹³³

XII. Karl (Demirbaş Şarl) döneminden itibaren İsveç ve Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler kalıcı bir gelişme göstermiştir. İsveç'in İstanbul'da bir elçilikle temsil edilmesi daha II. Mustafa devrinde düşünülmüştü. XII. Karl'ın Ruslar'a karşı yaptığı başarılı mücadeleleri Özi muhafızı Yûsuf Paşa tarafından Sadrazam Çorlulu Ali Paşa'ya bildirildiğinde krala bir elçi gönderilerek onunla irtibata geçilmesi işi sadrazam tarafından Yûsuf Paşa'ya havale edilmiş ve Yûsuf Paşa 1707'de Yergöğülü Mehmed Efendi'yi bu amaçla Thorn'a yollamıştır. Her ne kadar XII. Karl böyle bir irtibatı önceleri yadırgasa da daha sonra İstanbul'da bir elçilik açılması, Rusya'ya karşı askerî yardım talep etmesi, İsveç tüccarları için ticaret serbestisi ve Garp ocaklarının saldırılarının önlenmesi gibi hususları içeren mukabil bir mektupla cevap vermiştir. Osmanlı Devleti'nin bunları kısmen uygun görmesi üzerine de iki devlet arasındaki yazışmalar sürdürülmüştür.¹³⁴

¹³² Necmettin Alkan, "Osmanlı Devleti'nin Batı Politikası (Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e "1839-1908")", www.academia.edu/9692082/Osmanli_Bati_Politikasi_1839-1909 (04.04. 2018).

¹³³ Beydilli, "Osmanlı İsveç Münasebetleri" *DİA*, 23, İstanbul 2001, s. 409.

¹³⁴ Beydilli, a.g.e., s. 409.

1709'da yapılan Poltova Savaşı iki ülke ilişkilerinin yeni bir boyut kazanmasına sebep olmuştur. Nitekim bu savaşta yenilen İsveç kralı XII. Karl çaresiz bir şekilde Osmanlı Devleti'ne sığınmış ve beş yıl boyunca Osmanlı Devleti'nde misafir olarak kalmıştır.

1711 Prut Savaşı sonrasında ise XII. Karl beş yıllık misafirlikten sonra ülkesine dönmüş ancak Osmanlı-İsveç ilişkileri çalkantılı da olsa devam etmiştir. Nitekim XII. Karl Osmanlı'ya sığındığından itibaren hatırı sayılır bir borç yapmıştı. Osmanlı Devleti ise uzun yıllar hem bu borcun ödenmesini sağlamak hem de Rusya'ya karşı ittifak kurmak için uğraşmışlar ancak her ikisinde de başarılı olamamışlardır. Daha sonra Osmanlı Devleti alacaklarından vazgeçerek ittifak ve ticaret antlaşmaları yapmak üzere İsveç ile ilişkilerin 1780'lere kadar devam ettirmiştir.¹³⁵

2.3.2. İttifak Konusundaki Tartışmalar ve İttifakın İmzalanması

1783 yılına gelindiğinde ise Kırım'ın Rusya tarafından ilhakı, III. Gustav'a Osmanlı Devleti ile müştereken Rusya'ya karşı savaşa ümidini vermiş ve 1787'de başlayan Osmanlı-Rus ve Osmanlı Avusturya savaşı 1788-1790 İsveç-Rus savaşı ile zaman zaman kesişmiş ve beraber gelişmiştir. Nihayet ortak düşmana karşı verilen mücadele iki devlet arasında bir ittifak antlaşmasını gündeme getirmiştir.¹³⁶ H.18 Şaban 1203 /M. 14 Mayıs 1789 tarihinde, padişah III. Selim'in isteği üzerine İsveç'e para vermek ve yine bu devletle bir ittifak antlaşması yapabileme durumlarını tartışmak için geniş bir meşveret toplantısı yapılmıştır. Toplantıda ilk etapta İsveç'in istediği para yardımı meselesi gündeme gelmiş; ancak ordu, hazinenin durumu çok iyi olmadığı için bu duruma sıcak bakmamıştır. Ancak İsveç'i tamamen reddetmek de doğru bulunmamıştır. Çünkü İsveç, kendi çıkarı için bile olsa Osmanlı Devleti ile beraber Rusya ile savaş halindeydi. İsveç'in ittifak isteğini reddetmek hem devletin şanına leke sürer hem de diğer devletler tarafından ayıplanmasına sebep olabilirdi.¹³⁷ Dolayısıyla Osmanlı devlet yöneticileri, klasik dönemdeki siyaseti sürdürerek Osmanlı'dan yardım isteyen herkese bir şekilde yardım etmenin devletin şanının gereği olduğunu göstermeye çalışmışlardır.

Elbette Osmanlı Devleti'nin İsveç ile ittifak yapmak istemesinin tek ve en önemli sebebi İsveç'in yardım istemesi değildi. Devlet adamları İsveç ile Rusya arasında yapılabilecek herhangi bir barış antlaşmasının Osmanlı Devleti için ne gibi sonuçlar doğurabileceği senaryosunu da tartışmışlardır. Böyle bir antlaşma olursa Rus gemileri kuzeyden dolaşip Akdeniz'e gelebilir ve Osmanlı için denizden de ciddi bir tehdit oluşturabilirdi. Osmanlı Devleti'nin ise bu duruma karşı koyabilecek bir donanması olmadığı için devlet adamlarının çoğunluğu İsveç ile bir ittifaka sıcak bakmışlardır. Dolayısıyla İsveç'e toplam yirmi bin kese ödenmesi ve bu paranın dört bininin sefer

¹³⁵ Beydilli, a.g.e., s. 410-412

¹³⁶ Beydilli, a.g.e., s. 412.

¹³⁷ BOA, HAT, 223-12454.

seneleri, kalanının ise seferden sonra taksit ile ödenmesi *hasen* ve *meşru* görülmüştür.¹³⁸ Ortak düşman olan Rusya üzerine yapılacak seferde İsveç ile mutlaka ittifak yapılması lazım geldiği ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti, tek başına Rusya ile mücadele edemeyecek durumda olduğu için bir şekilde bu ittifakı gerçekleştirmek istemiştir.

Osmanlı devlet yöneticileri açısından bu konuda problem olan durum ise nihayetinde İsveç'in Hristiyan bir ülke olmasıydı. Her ne kadar daha önce İran paylaşımı konusunda Rusya ile bir ittifak örneği karşımızda dursa da askeri savunma amaçlı bir ittifak meselesi ilk defa gündeme geliyordu. İsveç ile ittifak meselesinin şer'i olarak da meşrulaştırılabilmesi için şöyle bir açıklama yapılmıştır;

Düvel-i Nasara ile ittifakın cevazı merhum Sultan Mustafa Han aleyhirrahme ve'l ğufran Hazretleri zamanında Mirzazade merhumun Şeyhülislâmlığında dahi ifta olunmuştur. Ve selatîn-i maziye zamanlarından Efrenc taifesi ulufe ile asker-i İslâm derûnuna vaz' olunub düşmen ile muharebe ittirildiği bu tarihlerde mestur olmağla İsveçlüye akçe virilib düşmen ile muharebe ittirilmek dahi ânın gibidir. Velhasıl ittifak-ı mezkûrun rabtı ve sened ve akçenin bervechi muharrer i'tası lazım olub cevab-ı ye'is virilmek bu vecihle münasib değildir. Tahrirat-ı Sadrazam mefhumu üzere fimabad emhal ve emrad-ı vakte-i müsa'ade kılmağla heman nizami virilmek cümlemizin indlerimizde müstahsen ve müstasveb olmağla ittifak senedinin tanzimi ve yirmi bin kesenin dört bini sefer seneleri ve ma'adası on seneye dek takyid ile seferden sonra virilmesi şer'an ve mülken ve şânen lazım ve muktezi olmağla bilittifak re'yelerin bu vecihle olduğu bilinmek...¹³⁹

Daha önce III. Mustafa döneminde gündeme gelmiş olan ittifak meselesi ve Prusya ile yapılan Ticaret ve Dostluk Antlaşması (1761) ile bu ittifak meşrulaştırılmak istenmiştir. Önceki padişahlar döneminde Avrupalılardan ulufe ile asker temini de İsveç'e yapılacak olan para yardımıyla aynı minvalde düşünülmüştür. Dolayısıyla İsveç de para ile tutulan efrenc askerleri gibi Osmanlı Devleti'ne hizmet etmiş olacaktır. Görüldüğü üzere konuyu çözmek için dinî kaynaklardan referans göstermek yerine önceki yaşanan bazı olaylar ittifakın şeran cevazı için kanıt yapılmaya çalışılmıştır.

11 Temmuz 1789 tarihinde yapılan antlaşma, Osmanlı Devleti'nin İsveç'e savaşa katkı payı olmak üzere para yardımı yapmasını öngörmekteydi ve taraflar birbirlerini Rusya karşısında tek başına bırakacak herhangi bir müstakil barışa yanaşmayacaklardı. İki devlet arasındaki ittifaka, İsveç'in Rusya ile barışa yanaşmış olmasına rağmen 1790'da Osmanlı-Prusya ittifakının yapılması ile yeni bir canlılık getirilmiş ve İsveç'in savaşa devamını temin gayesiyle büyük paralar ödenmesinden kaçınılmamıştır.¹⁴⁰ Rusya arasındaki savaşta mali durum yönünden sıkıntıya düşen İsveç, nihayet Ruslarla anlaşmaya mecbur olmuş ve İspanya'nın aracılığı ile 1790'da Varen Antlaşmasıyla eski sınırları üzerinden anlaşmışlardır.¹⁴¹ İsveç'in bu şekilde savaştan çekilmesi, İstanbul'da heyecan uyandırmıştır. Padişah Prusya ile bir antlaşmaya varılması için görüşmelerin

¹³⁸ BOA, HAT, 223-12454.

¹³⁹ BOA, HAT, 223-12454.

¹⁴⁰ Beydilli, a.g.e., s. 412.

¹⁴¹ Uzunçarşılı, a.g.e., C.V, s.546.

açılmasını emretmiştir. Aynı dönemde Avusturya'nın da devamlı surette Almanya'ya müdahale etmesi Prusya'yı Osmanlı Devleti'ne yaklaştırmıştır.¹⁴² Dolayısıyla Osmanlı-İsveç ittifakının bir önemi kalmamış Prusya ile ittifak yapma isteği ise artmıştır.

2.4. Osmanlı-Prusya İttifakı Meselesi

1787-1792 Osmanlı Rus ve Avusturya savaşları devam ederken Prusya, İstanbul'daki elçisi vasıtasıyla Osmanlı Devleti'ne ittifak teklifinde bulunmuştur. Prusya'nın ittifak teklifinde bulunmasının en temel sebebi Avusturya ve Rusya'nın ortak düşman olmasıdır. Prusya elçisi, 1788 Aralık ayında reisülküttap ile görüşerek Prusya'nın Osmanlı Devleti'ne olan bazı hizmetlerinden bahsederek¹⁴³ ittifak için elini güçlendirmeye çalışmıştır.

Osmanlı yöneticileri ittifak meselesini uzun süre tartışmışlar ve yine uzun denilebilecek bir süre için Prusya elçisine cevap vermemişlerdir. Prusya elçisine kesin cevap verilmemesi daha çok ittifak teklifinin kabul edilip edilmemesi hususundaki kararsızlıktan ve bu meseledeki mesuliyetin hiç kimse tarafından sırtlanmak istenmemesinden kaynaklanmıştır.¹⁴⁴ Nitekim Osmanlı Devleti daha önce İsveç ile de ittifak yapmış ancak bu ittifak sadece ortak düşman olan Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'ne ekonomik yükümlülükler getirirken Prusya ile ittifak meselesinde ise askeri yükümlülükler de getirmekteydi.

Osmanlı yöneticilerinin ittifak meselesini sürüncemede bırakmalarının en önemli sebeplerinden birisi de Prusya'ya olan güvensizliktir. Rusçuk'ta bulunan Orduy-ı Hümayun'da mesele için toplanan mecliste Prusya'nın politik tutarsızlığından bahsedilmiş ve eski tecrübelerin Prusya'ya güvenilemeyeceğini¹⁴⁵ ortaya çıkardığı söylenmiştir.

¹⁴² Enver Ziya Karal, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarihi Kurumu Yayınları, C.I, Ankara (t.y), s.18.

¹⁴³ "Prusya elçisi, Avusturya ordusunun büyük bir kısmının Prusya sınırında olmasından dolayı Osmanlı Devleti üzerine yeterince kuvvet gönderemediğini ve ayrıca Prusya-İngiltere ittifakı sebebiyle Rusların Baltık'tan Akdeniz'e gemi geçiremediklerini anlatmıştır. Yine Osmanlı'nın da bu ittifaka kesinlikle muhtaç olduğunu anlatmak için Rusların Lehlileri kışkırttığını ve bu durumda Lehistan'ın da Osmanlı Devleti'ne saldırması durumunda işlerin daha da kötüleşebileceğinden bahsederek Osmanlı-Prusya ittifakının gerekliliğini açıklamaya çalışmıştır." Bkz. Uzunçarşılı, a.g.e., C.V, s. 559-560.

¹⁴⁴ Beydilli, **1790 Osmanlı -Prusya İttifakı (Meydana Gelişi-Tahlil ve Tatbiki)**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1981,s. 57.

¹⁴⁵ "Daha önceleri Prusya Kralı ile bir ittifak yapılması söz konusu olduk ta o zaman Prusya Kralı bulunan II. Friedrich, Fransa'nın iştirak etmesi halinde böyle bir anlaşmanın yapılabileceğine işaret ettiğinde durum Fransa elçisine sorulmuş ancak Prusya kralının bütün devletler arasında adem-i sebat ve döneklikle maruf bulunduğu ve sözüne güvenilememesi gerekeceği ve karşı taraftan daha büyük bir menfaat umduğu an taraf değiştirmekte tereddüt etmeyeceği ileri sürülmüştür." Bkz. Beydilli, **Büyük Friedrich ve Osmanlılar (XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Prusya Münasebetleri)**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1985, s. 176.

2.4.1. İttifak Konusundaki Dinî Tartışmalar

Osmanlı Devleti'nin Prusya ile ittifak meselesini uzatmasının en önemli sebeplerinden birisi de Osmanlı Devleti'nde bu konudaki dinî tartışmalardır. İstanbul'daki devlet ricali ve Sultan III. Selim her ne kadar ittifaka taraftar iseler de cephede bulunan Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem Cezayirli Gazi Hasan Paşa ve ordu meşvereti bu konuda gerek dinî ve gerekse siyasi açıdan tam bir kararsızlık içindeydi. Ordu meşveret meclisi üyeleri, Prusya ile yapılacak ittifakın Avusturya ve Rusya ile yapılan savaşın uzamasına sebep olacağını düşündüklerinden bir an evvel savaşın bitirilmesi ve barış yapılması taraftarıydılar.¹⁴⁶

Orduy-ı Hümayun'da ittifak tartışmaları yapılırken ordu kadısı Şânizâde Efendi¹⁴⁷ söz alarak; “*Ya eyyühellezine amenû la tettehizû aduvvî ve aduvveküm evliya...*”¹⁴⁸ ayetini okumuş ve Prusya ile ittifakın şer'an caiz olmadığını söylemiştir.¹⁴⁹

İstanbul'da ise Şeyhülislâm Hamidizâde Mustafa Efendi (1789-1791)'ye, ittifakın şer' an caiz olup olmadığı noktasında Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın sorusunu havi mektubuna Şeyhülislâm Efendi tarafından uzun bir cevap verilmiştir. Bir fetva sadedinde olan cevabi mektubunda özetle; din-ı garra gereği cihadın farz olduğundan ve sünnetle de sabit olduğundan bahsetmiş ancak şartlar oluşur ve halkın teveccühü de o yöne olursa ahsen vecihle musâlahanın güzel olacağını söylemiştir.¹⁵⁰ Böylece Hamidizâde Efendi konuya temkinli bir şekilde girerek keskin bir tavır sergilememiştir. Savaşın devam ettirilip ettirilmemesi konusunda daha sonradan ortaya çıkabilecek sorunlarda, belki de tam bir sorumluluk altına girmemek için böyle bir cevap vermiş olabilir. Ayrıca klasik yaklaşıma göre değil de ordunun o andaki durumuna göre meseleye yaklaşarak barışın daha güzel olacağını öne sürmüştür.

Muharebenin asıl olarak İslâm gayretiyle olursa daha güzel olacağını ancak devlet ve milletlerden bazılarının İslâm dinine hizmet etmek isterlerse bunda da şer' an bir sakınca olmadığını ve önceki devirlerde de bu şekildeki ittifakların örnekleri olduğunu söylemiştir. Ayrıca yine önceki zamanlarda gelen ulemanın Gayrimüslim ülkelerden, İslâm'a yardım alınabileceği konusunda ittifak üzere olduklarını vurgulamıştır.¹⁵¹ Hamidizâde'nin fetvasının bu bölümünde dikkat çeken en önemli husus ise Prusya ile yapılacak ittifakın bir ittifak olarak değil de başka dinden olan bir milletin İslâm dinine yardımı olarak addedilmesidir. Bu şekilde cümleler kurarak bazı ilmi çevrelerden ve halktan gelebilecek şiddetli eleştirilere karşı bir dayanak noktası

¹⁴⁶ Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, İkinci Baskı, Matbaa-i Osmaniye, C.V, İstanbul 1309, s. 12.

¹⁴⁷ Ahmet Cevdet Paşa'nın ordu kadısı olarak zikrettiği Şânizâde'yi Kemal Beydilli, A. Vasıf'ın Mehasinü'l Âsâr ve Hakâiku'l Ahbar adlı eserini referans göstererek Tarakçızade Mehmed Sadık Efendi diye belirtir. İlk bakışta kaynaklar arasında ihtilaf var gibi görünse de her iki isim de aynı kişiye aittir. Bkz. Beydilli, 1790 Osmanlı-Prusya İttifakı, s. 58.

¹⁴⁸ “Ey İman edenler! Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları dost edinmeyin.” Bkz. Kur'an, Mümtehin Sûresi, Ayet: 1,

¹⁴⁹ Tarih-i Cevdet, C. 5, s. 13.

¹⁵⁰ BOA, HAT, 22-1095.

¹⁵¹ BOA, HAT, 22-1095.

oluşturmaya çalıştığını ve ittifakı şer'an meşru olarak gösterebilmek için bir temel oluşturmaya çalıştığını söyleyebiliriz. Nitekim Şeyhülislâm Efendi görüleceği üzere delil olarak getirdiği hadisleri de İslâm'a başka dinden olanların yardımı şeklinde tefsir etmiştir.

Tartışmaların şer'i noktasında Ahmet Cevdet Paşa Şânizâde'nin ilmi yönden zayıflığını, Şeyhülislâm Hamidizâde'nin ise vukufiyetini vurgulamaktadır. Nitekim Hamidizâde Mustafa Efendi de şer'i deliller getirerek ittifakın gerekliliğini savunmuştur. Şânizâde'nin yukarıda bahsetmiş olduğumuz ayeti delil olarak göstermesi üzerine Sultan Selim'e; bu ayetin Hâtub bin Belte'a hakkında nazil olduğunu ve Hanefî fukahâsının fetvalarının da bu yönde olduğunu belirtmiş ve ittifak maddesi için karşı delil olarak kullanılmayacağını söylemiştir. Şeyhülislâm Efendi, kendi görüşünü kuvvetlendirmek için bazı hadisleri delil olarak getirmiştir: “*İnallahe Te'âlâ liyüeyyide haza'l islâme ma hüm min ehlihi*”¹⁵² hadisinin, Müslüman olmayan kişilerin İslâm'a hizmet edeceğini veyahut daha sonra Müslüman olacak olanların Müslüman olmadan önce İslâm'ı güçlendirecekleri şeklinde tefsir olunduğunu teferruatlı bir şekilde açıklamıştır. Ayrıca “*İnallahe liyüeyyide'ddine biraculi'l fâciri*”¹⁵³ hadisini okuyarak fâcirden kastın kâfir olduğunu ve dolayısıyla Allah'ın, dinini kâfir ile kuvvetlendirebileceğini söylemiştir. Yine sahih-i Müslim'den bir örnek ile “*İnna lâ neste'înu bimüşrikin*”¹⁵⁴ hadis-i şerifi bu hadise zıt olmayıp o zamanın şartlarına uygun olduğunu ve Safvan bin Ümeyye'nin müşrik olduğu halde Huneyn gazasına katıldığını fakat sonradan Müslüman olduğu için bu hadisin hükmünün nesholduğunu söylemiştir. Görüşünü daha da kuvvetlendirmek için Beni Kurayza Muahedesi'nde maslahat için kâfir Arap kabilelerinden yardım alındığını Sultan III. Selim'e açıklamıştır.¹⁵⁵ Şeyhülislâm Efendi'nin açıklamaları gerçekten de hem İslâm tarihine hem de İslâm fihhına vâkıf olduğunu göstermektedir. Hanefî İslâm hukukundaki birçok mesele hakkındaki şer'i delillerin, çeşitli dayanak noktaları ile tevil edilmesi hususunu gayet iyi bir şekilde devletin çıkarlarına uygun olarak kullanmıştır. Nitekim onun yaptığı şey, Osmanlı Devleti'nin karşı karşıya kaldığı durumu, daha önce yaşanmış olaylarla ve hadislerle meşrulaştırmaktır. Sultan III. Selim'de, ittifak taraftarı olduğu için Hamidizâde'nin açıklamalarını oldukça beğendiği söylenebilir.

Ordu kadısı Şânizâde ve diğer ordu ricalinin muhalif bir tavır takınmalarının asıl sebebi ise ittifaktan ziyade, bir an önce Rusya ile barış yapma istekleridir. Çünkü Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem Cezayirli Gazi Hasan Paşa ordu meşveretindeki devlet adamları üzerinde oldukça büyük bir etkiye sahipti.¹⁵⁶ Serdar-ı Ekrem ısrarla savaşın bitmesini istediğinden ordudaki devlet adamları da Gazi Hasan Paşa'dan çekindikleri için gerçek fikir ve niyetlerini gösterememiş olabilirler.

¹⁵² Muhakkak Allah Teâla İslâm'ı, Müslüman olmayan adamlarla da kuvvetlendirir.

¹⁵³ Muhakkak Allah İslâm dinini fâcir bir adam ile de kuvvetlendirir.

¹⁵⁴ Muhakkak biz müşrikten yardım istemeyiz.

¹⁵⁵ Konu hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Tarih-i Cevdet, C. 5, s. 12-14.

¹⁵⁶ Tarih-i Cevdet, C.V, s. 14.

Cezayirli Gazi Hasan Paşa, Kaymakam Paşaya Prusya ile yapılması düşünülen ittifak akdine hem kendisinin hem de diğer devlet adamlarının karşı çıkma sebeplerini içeren bir mektup göndermiştir. Prusya ile yapılacak ittifakta birçok mahzurlar bulunduğu için kesinlikle *istihsan ve istisvab* olunmadığını ve bu mahzurları da daha önce defalarca İstanbul'a arz ettiğini söylemiştir. Ayrıca ordu meşveretinde de, başta şeyhülislâm olmak üzere ulemanın ittifaka şer'an cevaz vermesi üzerine şeri noktada kimse bu duruma bir daha itiraz etmeyip sukut etmişlerdir.¹⁵⁷

Gazi Hasan Paşa'nın kendince haklı sebepleri olduğu için ittifakı uygun görmemiştir. Prusya ile ittifak yapıldığı takdirde Rusya ve Avusturya gibi düşman devletlerin karadan ve denizden tam manasıyla saldırıya geçerek Osmanlı Devleti'ni yok edebilecekleri senaryosu, cephedeki devlet adamlarının en büyük endişesidir.¹⁵⁸ Osmanlı Devleti'nin hem cephedeki durumu hem de hazine ve harp levazımatı iyi olmadığı için Prusya ile bir ittifak yapmak yerine bir an önce savaşın sonlandırılması isteniyordu.

Kaymakam Paşa, sadrazam tarafından gönderilen mektubun özeti mahiyetinde bir senedi padişaha göndermiştir. Bu belgede, ordu meşveretinin ittifakı hoş karşılamadığını belirterek padişahın bu konudaki emrini sormuştur. Sultan III. Selim ise aynı senet üzerine yazdığı; “*Kaimakam Paşa niçün istihsan eylememişler? Yine bu sureti orduya gönderesin*” buyruğu ile ordunun itiraz gerekçesini öğrenmek istemiştir.¹⁵⁹

Kaymakam Paşa da padişahın emri üzerine sadrazama bir mektup göndermiştir. Mektupta Prusya ile ittifak konusunun daha önce defalarca görüşülüp müzakere olduğunu belirtmiştir. Ordu tarafından ittifakın şer'an caiz olmadığı yönündeki itirazların ise ulema tarafından şer'i ve akli delillerle ortadan kaldırıldığını ve ordu tarafından gönderilen tahrirle de bu durumun kabul edildiğini vurgulamıştır. Padişahın da görüşü bu ittifak gerekliliği üzerine olduğu için herkese düşenin bu duruma muvafakat etmesi olarak belirtmiştir.¹⁶⁰

Kaymakam Paşa, düşmanın her an saldırıya geçme ihtimaline karşı istediği yardımın ise zamanında ulaştırılmasının mümkün olmadığı gerekçesi ile Serdar-ı Ekrem'in harp sulha niçin tercih olundu sorusuna ise Şeyhülislâm Efendi'nin yayımladığı fetvada cevap vermiş olduğunu belirtmiştir.¹⁶¹ Nitekim Şeyhülislâm Hamidizâde Mustafa Efendi bu fetvasında, musalâha ve muharebenin devlet işi olduğunu ve Hristiyan devletlerle ittifaka gidilmesinin caiz olduğunu belirtmişti. Şer'i işler hakkında ulemanın yalnızca fikrini beyan etmesinin istendiğini, ancak devlet işleri hakkındaki kararın sadrazamın onayı ve padişahın emri ile olduğunu hatırlatmıştı.¹⁶² Savaşı

¹⁵⁷ BOA, HAT, 204-10601.

¹⁵⁸ BOA, HAT, 204-10601.

¹⁵⁹ BOA, HAT, 185-8691.

¹⁶⁰ BOA, HAT, 30-1427.

¹⁶¹ BOA, HAT, 30-1427.

¹⁶² BOA, HAT, 22-1095; Beydilli, 1790 Osmanlı-Prusya İttifakı, s. 59.

devam ettirme veya sulh yapma şıklarından hangisi uygunsa ona göre hareket edilebileceğini ve ittifak hususunda ise bir problem olmadığını söyleyerek hem şer'i olarak meseleye cevaz vermiş hem de cephedeki durumu rahatlatmak için savaş veya barıştan hangisi *müstahsen* ise ona göre hareket edilebileceğini fetva mektubunda belirtmişti.¹⁶³

Ordu meşveret meclisinde, İstanbul'dan gönderilen meşveret meclisi mazbatası ve Kaymakam Paşa'nın mektubu ile hatt-ı hümayun okunduğunda İstanbul'da ittifak işine şer'an ve aklen kesin olarak cevaz verildiği anlaşılmıştır.¹⁶⁴ Ordu meşvereti ise her ne kadar şer'an ittifakı kabul etse de askeri ve siyasi gerekçelerle itirazlarını sürdürmeye devam etmiştir. Nitekim Defter Emni Raik Efendi ve Ruznamçe-i Evvel Hasan Efendilerin yazmış oldukları takrirlerde bir vecihle ittifaka karşı olunduğu beyan olunmuştur.¹⁶⁵ Kaymakam Paşa durumu padişaha bir telhis ile arz etmiş ve padişah da duruma kızmış ve aynı telhis üzerine yazdığı yazıda; "*Ordunun ricalinin sözünü dinlemem. Ânlr kimlerdir? Sadrazam paşa gelsin bakalım ne cevap verir. Yine bildiğiniz işe bakasız*" diyerek kaymakam paşaya geri göndermiştir.¹⁶⁶

Râik ve Hasan Efendilerin sunmuş oldukları takrir üzerine Sultan III. Selim ordu meşveretinde bulunanların *çatal sarık biniş ile tebdil-i sûret* Topkapı'ya gelmelerini istemiş ve konu, bu kadar tartışmaların üzerine Topkapı'da tekrar görüşülmüştür.¹⁶⁷ İstanbul'da zihinler Prusya ittifakına meyilli olduğundan ve Bender'in elden çıkması üzerine devletin şan ve şerefi için düşmanla mağlup olarak sulh yapılmak istenmemesi ve III. Selim'in bu yöndeki hattından dolayı bir galibiyetten sonra sulh yapılması ve Prusya ittifakının tercih edilmesi tekrar karar altına

¹⁶³ Şeyhülislâm Hamidizâde Mustafa Efendi'nin Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem Gazi Hasan Paşa'nın sorusuna verdiği cevabın orijinal metni:

"Benim devletlü, inayetlü, mürüvvetlü, atüfetlü serdar-ı ekrem sultanım hazretleri

Bu def'a irsal buyrılan kâime-i mürüvveddâme-i mufassalaları dest-i dua-yı peyvesteme vâsıl ve mazmun mesâlih-i meşhûnına harf beharf ıtlâ'ı acizanem hasil olub filcümle tasdi'i sırr-ı devlet ve tasri'i sımah saadetlerin himayet için bir nebze macera ile iktifa hayal-i sadıkaneme itr-ı zannımla eza olunır ki musalaha ve muharebe ve şıkk-ı sanide fakat asakir-i islâmîyye ile veyahut mütayyin eshab-ı edyan-ı saire ile ebhasiyçün biddefeat akd-i mecalis-i şûra ve ulema-yı i'lamdam mukteza-yı din-i ğarra istifta olduk da emr-i cihad ve ğaza farz-ı zıda-yı celle ve alâ ve sünnet-i seyyidi'l enbiya aleyhi efdalü'tehaya olub lakin bâb-ı sefer-i küşâd olmak da taharri ve isticma-ı esbâb ve âlât ve istikmal-i levazım ve mühimmat da müsa'ade-i miri ve tahammül-i rical-i fikr-i millüktiza iden emr-i külli iken bila mülahaza şuru' olunmuş olmağla ahsen vecihle musalaha mümkün olursa febiha.

Elhaletü.....muharebe sureti bulmuş ve bu mertebelerde su'ubet hasil olmağla mehma emken müdafaa fakat gayret-i aslı İslâmîyle sûret bulur ise ne âlâ. Ve düvel ve milelden bazıları din-i islâma hudmet müslimine iânetve a'da-yı bedayıyne ızrâr ve iânet eylerse ittifak'a mesağ-ı şer'i olub ezman-ı sabıka da mesbû bil emsal olduğu ve eslaf-ı ulema-yı kiramdan hutut ve havatimleriyle memhûr-ı senedleri bulunub manzûr-ı cumhur olduğu..

Bu sûret de cevaz-ı şer-i vuku'unu bervechi tahkik-i irad-ı imza vazife-i tebyin farizalarımızdır deyu ecvibeleri serd olunub taraf-ı âsifanelerine arz olunmuştu. Ve ordu-yı hümayun kâh mehazir-i beyan ve kâh sûret-i istihsan-ı tekarir-i ikanım zahirlerinden müstebân olub ve müteakiben varid olanların her biri arz-ı rikâb-ı müstehab olmuştu..

Umur-ı şer'iyye canibi ulemadan isti'lam olunub umur-ı memalik-i mülkiye ancak vekâlet-i kübra mülasebesiyle taraf-ı âlilerinden tesviye ve istihsan ve taraf-ı padişahiden emr-u fermaniyle tanzim ve itmam olmak kavanin-i mer'iyyeden olmağla gerek müsalaha ve gerek muharebe ve tertib-i esbab-ı menû-ı rey'i istisvablarıdır. Bu tarafa tahrir buyrılan Umûr-ı seferiyye kapuda kaimakam paşa ve raiyyelerinin vezaif-i hâssası ise i'zaz-ı din-i Mübin ve infaz-ı devam-ı kavanin ibram-ı tamîyle ikdam ve itmam iderim. İnşallah himem-i âliye-i âsıfanem ile selamet-i encam ve eshel vechiyle hasen-i hutam gıyasü'l müstegısın ve hayrünnasirin reca ve duamdır." BOA, HAT, 22-1095.

¹⁶⁴ BOA, HAT, 30-1427; Beydilli, 1790 Osmanlı-Prusya İttifakı, s. 59.

¹⁶⁵ BOA, HAT, 261-15043.

¹⁶⁶ BOA, HAT, 261-15043.

¹⁶⁷ BOA, HAT, 214-11751.

alınmıştır.¹⁶⁸ Böylece H. 16 Cemaziyelevvel 1204 / M. 31 Ocak 1790 tarihinde Osmanlı-Prusya ittifak antlaşması imzalanmıştır. Ancak İsveç ittifakı gibi bu ittifaktan da istenilen sonuç elde edilememiştir. Fransız İhtilali'nin etkileri hızla Avrupa'ya yayılmaya başladığı için Prusya dâhil neredeyse tüm Avrupa ülkeleri bunun telaşına düşmüş ve Osmanlı Devleti umduğunu bulamamıştır.¹⁶⁹

2.5. 1798 Osmanlı-Rus ve Osmanlı-İngiltere İttifakları

2.5.1. Napolyon'un Mısır'ı İşgali

Yavuz Sultan Selim'in 1516-1517 yıllarında Mısır'ı ele geçirmesinin ardından oğlu Kanuni Sultan Süleyman, devletin hâkimiyet alanını oldukça genişletmiş, Akdeniz'i neredeyse bir Türk gölü haline getirmiştir. Daha sonraki yüzyıllarda Mısır Osmanlı toprağı olma özelliğini korurken, İngiltere ve Fransa'nın bölgede üstünlük mücadelesi içerisine girmesi Akdeniz'deki Osmanlı egemenliğini oldukça sarsmıştır. 18. yüzyıl sonlarına gelindiğinde, İngiltere'nin yavaş yavaş Akdeniz'de başat güç olmaya başlaması ve uzak doğuda sömürgelerinin bulunması Fransa'yı rahatsız etmiştir. Sonuç olarak da hem İngiltere'nin bölgedeki gücünü kırmak hem de kendi hâkimiyet alanlarını genişletmek isteyen Napolyon Bonapart önderliğindeki Fransızlar Osmanlı idaresindeki Mısır'ı işgal etmişlerdir.¹⁷⁰

Napolyon Bonapart, İtalya ve Avusturya savaşları sonucunda 1797'de Campo Formiyo Antlaşmasını imzalayarak yedi Yunan adasını ve Arnavutluk'u Fransa'ya kazandırarak¹⁷¹ Osmanlı Devleti ile doğrudan sınır komşusu olmuştur. Osmanlı yönetiminde bu durum haklı olarak endişe yaratmıştır. Nitekim Campo Formiyo Antlaşması'ndan sonra Mora Valisinden gelen raporlar da Napolyon'un Rumlar arasında milliyetçilik propagandası yapmaya başladığı yönünde bilgi veriyordu. Ayrıca Mora Valisi Hasan Paşa, Napolyon'un Girit ve Mora'yı işgal etme niyetinde olduğu yönünde raporlar vermekteydi. Hatta bu dönemde Rus Çarı I. Pavel yaşanan bu gelişmeleri yakından takip ederek elçileri kanalıyla Osmanlı Devleti'ni Napolyon'un niyeti konusunda uarmıştır. Sultan III. Selim de gelen bu haberlere daha fazla kayıtsız kalamayarak İstanbul'daki Fransız elçisine bu durumu sordurmuş ancak Fransız elçisi, hükümetinin kesinlikle böyle bir niyeti olmadığını Napolyon'un düşüncelerinin ancak kendisini bağlayacağını belirtmiştir.¹⁷²

¹⁶⁸ Tarih-i Cevdet, C.V, s.13; Beydilli, 1790 Osmanlı-Prusya İttifakı, s. 59.

¹⁶⁹ Uzunçarşılı, a.g.e., C. 5 s. 574.

¹⁷⁰ Kamil Çolak, "Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi," SAÜ Fen Edebiyat Dergisi, 2, 2008, s. 141.

¹⁷¹ Enver Ziya Karal, a.g.e., C.I, s. 27.

¹⁷² Karal, a.g.e., s.27-28; Serhat Kuzucu, "Rus Çarı I. Pavel Dönemi Osmanlı-Rus Siyasi İlişkileri Ve Napolyon'a Karşı Ortak Mücadele", Karadeniz Araştırmaları, 38, 2013, s. 77.

Paris elçisi Esseyid Ali Efendi'den gelen raporlarda da Fransa'nın yaptığı hazırlıkların İngiltere'nin istilası için olduğu yazıyordu.¹⁷³ Gerek İstanbul'daki Fransız elçisinin sözleri gerek Osmanlı Devleti'nin Paris elçisinin yazıları Osmanlı hükümetini nispeten rahatlatmış olsa da başta Sultan III. Selim olmak üzere diğer devlet adamlarının endişeleri de tamamen geçmiş değildi.

Napolyon ise çoktan Fransa Hükümetinin onayını almış ve gerekli hazırlıklara başlamıştı. Napolyon öncelikle İtalyan limanlarında büyük bir donanma meydana getirdiği gibi 35 bin kişilik bir ordu da toparlamıştı. Bu ordunun büyük çoğunluğunu ise İtalya savaşında yer alan tecrübeli askerler oluşturmaktaydı. Mısır seferine büyük önem veren Napolyon gerekli tüm hazırları tamamladıktan sonra 19 Mayıs 1798 tarihinde Toulon Limanı'ndan Mısır'a hareket etmişti.¹⁷⁴ Napolyon ilk olarak Haziran 1798'de Malta Adası'nı ele geçirmiştir. Ancak burada fazla vakit kaybetmeden Mısır üzerine hareket edip, 1 Temmuz 1798 tarihinde İskenderiye'ye çıkarma yaparak Mısır'ı işgal etmiştir.¹⁷⁵

Bu işgal hareketi sırasında Osmanlı Devleti bir takım iç problemlerle de uğraşıyordu. Vidin'de Pazvantoğlu, Hicaz'da ise Vahhabi ayaklanmaları Osmanlı Devleti'ni oldukça zor durumda bırakmıştı. Dolayısıyla ilk etapta Fransa'ya savaş ilan edilip edilmemesi konusunda bile tereddüt edilmiştir.¹⁷⁶ Tereddütleri gideren en önemli şeylerden birisi, Rusya'nın Fransa'ya acil bir şekilde savaş ilan edilmediği takdirde Memleketeyn'i işgal tehdidi,¹⁷⁷ diğeri de şeyhülislâm da dâhil olmak üzere İstanbul'daki devlet adamlarının çoğunun bir an önce Fransa'ya savaş ilan edilmesini istemeleriydi. Ancak yine de Padişah III. Selim, devletin hem isyanlarla uğraşp hem de Fransızlarla mücadele etmesinin imkânsız olduğunu düşündüğünden dolayı savaş ilanı konusunda oldukça tereddüt etmiştir. Padişah III. Selim'e göre tam bir hazırlık yapıldıktan sonra Fransa'ya savaş ilan edilmeliydi.¹⁷⁸ Padişah her ne kadar tereddüt etse ve koşullar da Osmanlı Devleti için kötü olsa da Müslüman halkın yaşadığı bir toprak işgal edilmişti. Ayrıca İngiltere ve Rusya'da Fransa'yı durdurmak için harekete geçtikleri için 25 Eylül 1798'de şu fetva ile Fransa'ya savaş ilan edildi;

France keferesi bilâd-ı İslâmîyeden ea'zm-ı emsar-ı Devlet-i Aliyye-i ebediyyülkarar olan Mısır ve havalisini bağıteten istila etmeleriyle ahalişi def'e kâdir olmasalar İmamü'l Müslimîn Seyyidüsselâtin Padişahımız Hazretlerine kefere-i mezbûreyi def' için berren ve bahren irsal edip mukatele itmeleri şer'an vacip olur mu? Elcevab olur.¹⁷⁹

Fransa, Akdeniz'de egemen olmak istemenin dışında, İngiltere'nin Hindistan'daki sömürgelerini ele geçirme planları da yapmaktaydı. Tüm bunlar İngiltere'nin Osmanlıların yanında

¹⁷³ Karal, a.g.e, s.28-29.

¹⁷⁴ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 56.

¹⁷⁵ Kuzucu, a.g.e., s 77.

¹⁷⁶ Karal, a.g.e., s. 29.

¹⁷⁷ Hammer, a.g.e., C.IX, s. 129.

¹⁷⁸ Karal, a.g.e., s. 29.

¹⁷⁹ Fetva metni için bkz. Karal, a.g.e, s. 30.

yer almasını sağlamıştır. Mısır'ın Fransızlar tarafından işgali, Balkanlar üzerinden Akdeniz'e inerek bölgede söz sahibi olmak isteyen Rusya'yı da rahatsız etmişti.¹⁸⁰ Dolayısıyla Rusya'da hemen Osmanlı Devleti'ni desteklemek için harekete geçmişti.

Osmanlı Devleti Fransa'ya savaş ilan ettiği sıralarda Rusya, İngiltere ve Sicilyateyn denilen Sicilya ve Napoli'den ittifak teklifleri gelmiş Osmanlı Devleti de bu ittifak tekliflerini kabul etmiştir. Hatta sudurdan İsmet Beyefendi ile Reisülküttap Âtîf Efendi ittifak görüşmeleri için görevlendirilmiştir.¹⁸¹

Osmanlı Devleti, 23 Aralık 1798'de Rusya,¹⁸² 5 Ocak 1799'da da İngiltere¹⁸³ ve yine aynı yıl çok fazla bir etki ve faydası olmasa da Sicilyateyn ile birer ittifak antlaşması imzalamıştır.¹⁸⁴

Osmanlı Devleti için Rus ittifakı, hâlihazırda büyük önem taşımasına rağmen devlet adamları için oldukça sıkıntılı bir durumdu. Bu sıkıntının sebebi ise ittifak yapılacak olan devletlerin Hristiyan olması ve bu devletlerden birinin, Osmanlı Devleti'nin topraklarının büyük bir kısmının elden çıkmasına sebep olan ve Osmanlı Devleti'nde onulmaz yaralar açan Rusya olmasıydı. Bu ittifak antlaşmasından sekiz yıl önce, Osmanlı Devleti Rusya'ya karşı İsveç ve Prusya ile ittifaklar yapıyordu.

Osmanlı devlet adamları, bu meselede, ittifakın gereği hakkında bir Meclis-i Vükelâ mazbatasını sayılabilecek şu mazbatayı hazırladılar; *“Devlet-i Aliyye memleketlerinden İslâm beldelerinin en büyüğü Mısır-ı Kahire'yi sebepsiz bir şekilde aniden hücum ve istilâsı, Ümmeti Muhammed'e hıyanet ve ihaneti, ilelebet devam edecek olan Devlet-i Aliyye'nin, şer'an Fransa üzerine seferini icap ettiğinden dolayı, Fransızların İslâm memleketlerinden atılması ve fesatlarının def edilmesi, kahredici bir güce ihtiyaç duymaktadır. Bazı güçlü devletler ile ittifak yapmak ve kuvvetlerin birleştirilerek din ve millet düşmanlarının dışarı atılması gerektiği için Rusya ile ittifak akdedilmiştir. Devlet-i Aliyye'den ittifak görüşmelerine memur edilen kişilerin marifetleriyle ittifakın tamamlanması herkese göre emr-û sevaptır.”*¹⁸⁵

¹⁸⁰ Çolak, a.g.m, s. 143.

¹⁸¹ Tarih-i Cevdet, C.VII, s. 4

¹⁸² Rusya ile yapılan ittifak maddeleri için bkz. Muâhedât Mecmuası, C. IV, s. 14-35; Tarih-i Cevdet, C.VII, s. 304; Karal, a.g.e., C. I, s. 32-34.

¹⁸³ İngiltere ile yapılan ittifak maddeleri için bkz. Muâhedât Mecmuası, C. I, s.262; Tarih-i Cevdet, C.VII, s. 307.

¹⁸⁴ Hammer, a.g.e., s. 132-133.

¹⁸⁵ *“E'azm-ı bilâd-ı islâmîyye ve ekber-i memalik-i Devlet-i Aliyyeden Mısır'ı Kahire'ye Fransız taifesinin bila sebep bağıteten hücum ve iktiham ve istilası ve ümmet-i muhammed'e hıyanet ve ihaneti Devlet-i Aliyye- i ebedüdevamın şer'an Fransalı üzerine seferini icap etmekten nâşi tâife-i mersümenin memalik-i islâmîyeden tard ve ted'idi ve def'i fesadı kuvve-i kahireye muhtaç olduğu vereste-i kayd-ü beyan olmağla bazı düvel-i kavîyye ile ittifak ve istihsali kemal-i kuvvet ve kat'i kal'-i a'dây-ı din ü millet kazaya-yı müstehakadan olmağın hemen tevakkuf olunmayub Rusya devletiyle bu surette olan mevadd-ı ittifak akt-ü rabtıyla traf-ı Devlet-i Aliyye'den memur-ı mükâleme olanlar marifetiyle tanzim ve itmam olunması cümle indinde emr ü sevaptır.”* Karal, a.g.e., s. 34-35.

Bu mazbata sadrazam ve şeyhülislâmdan başka eski ve yeni Anadolu ve Rumeli kazaskerleri tarafından da imzalanmıştır.¹⁸⁶ Böylece Rusya gibi çetin bir düşmanla yapılan ittifak, din işleri ile uğraşan üst düzey görevli ve görevli olmayan kişilere de imzalatılarak gerek askeri kesimden gerek sivil kesimden gelebilecek tepkiler en aza indirilmeye çalışılmıştır.

Mazbataya rağmen imparatorluğun Müslüman kamuoyunun Rusya ile yapılan ittifakı hazmedemediği görülmektedir. Hele Rus donanmasının boğazlardan her iki istikamette geçmeye başlaması, III. Selim aleyhinde bir cereyan bile yaratmıştır. Rus ittifakını hazırlayanlar ise kendilerini müdafaa için şöyle dediler: “*Ezcümle Rusya donanmasına izin verilmeyip avâm-ı nâs gibi mütalea olunsa idi mazallahu teala bütün Avrupa mülükünün hâli tebah olub saltanat-ı seniyye ile dahi ez serm-ü bürudete bâdi olurdu.*”¹⁸⁷

Osmanlı Devleti, Mısır’ı tek başına Fransızlardan geri alamayacağını bildiği için Rusya İngiltere ve Sicilyateyn ile birer ittifak antlaşması imzalamıştır. Zaten Osmanlı Devleti kabul etmese bile çıkarları zedelenen İngiltere ve Rusya, Fransa’ya karşı derhal harekete geçeceklerdi. Ancak özellikle Osmanlı’daki Rus algısı düşünüldüğü zaman, Rusya ile yapılan ittifaka mutlaka bir dayanak oluşturma zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Nitekim Osmanlı Müslüman kamuoyu, Rusya’ya karşı büyük bir kin beslemekteydi. Böyle bir devletle ittifak yapılmasını, hangi sebeple olursa olsun *avâm-ı nâsın* kabul etmesi mümkün değildi.

2.6. Mehmet Ali Paşa İsyanı ve Osmanlı Rus İttifakı

Osmanlı tarihinde Mehmet Ali Paşa isyanı ve bu isyanın bastırılabilmesi için Rusya’dan yardım alınması, daha önce örneği olmayan bir olaydır. Öyle ki bu isyan sırasında Osmanlı Devleti, kendi Müslüman valisine karşı Hristiyan ve devletin en büyük düşmanlarından birisi olan Rusya’dan yardım almıştır.

Yunan bağımsızlık isyanı sırasında bütün Avrupa’nın, 1815 Viyana Kongresi kararlarına rağmen isyanı açık bir şekilde desteklediği görülmüştü. Osmanlı Devleti ’de bu isyan hareketini tek başına bastıramayacağını iyice anlamış ve Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa’dan yardım istemiştir.

Sultan II. Mahmut da Mora isyanlarındaki yardımlarına karşılık Girit, Suriye ve Trablusşam paşalığını Mehmet Ali Paşa’ya vadetmişti. Savaş yabancı devletlerin işe karışması yüzünden istenildiği gibi sonuçlanmamış ve Yunanistan, Osmanlı Devleti’nden bağımsızlığını kazanan ilk

¹⁸⁶ Karal, a.g.e., s. 35.

¹⁸⁷ Karal, a.g.e., s. 35.

ülke olmuştur. Hatta Mehmed Ali Paşa'nın donanması bu olay sırasında batırılmıştır. Mehmed Ali Paşa'da padişahın izni olmadan ordusunu geri çekmiştir.¹⁸⁸

1829 Edirne Antlaşması'ndan sonra Mehmet Ali Paşa, Sultan II. Mahmut'tan kendisine vad edilen yerleri istemiştir. Padişah ise isyanı batırma konusunda yeterince gayret göstermeyen Mehmet Ali Paşa'ya sadece Girit'i vermiştir. Ayrıca eski sadrazamlardan Selim Paşa'yı da Şam valisi olarak atayarak Mısır'ı bu paşa vasıtasıyla geri almayı düşünmüştür. Bab-ı Ali'deki casusları vasıtasıyla durumdan haberdar olan Mehmet Ali Paşa ise Akka valisi Abdullah Paşa'nın borcunu ödemediği gerekçesi ile 1831'de oğlu İbrahim Paşa'yı Akka üzerine göndererek Suriye'yi işgal etmeye başlamıştır. Hatta padişahın Şam valisi olarak gönderdiği Selim Paşa, Mehmet Ali Paşa'nın Şam'da çıkarttığı bir isyan sırasında katledilmiştir. Bu olay üzerine şeyhülislâm ve bütün ulemanın imzaladığı bir fetva ile Mehmet Ali Paşa asi sayılmıştır.¹⁸⁹ Böylece, Mehmet Ali Paşa'nın, devleti oldukça zor durumda bırakacak olan açıktan isyanı başlamıştır.

Mehmet Ali Paşa ise, Mekke Şerifini kendi tarafına çekmeyi başarmıştır. Ayrıca başta Mekke ve Medine olmak üzere Arap şehirlerinde beyannameler yayımlayarak “*işi gücü kâfirleri taklitten ibaret olan Mahmut'un, müminlere halife, Osmanlı tahtına da layık bir hükümdar olmadığı*” propagandası yapmıştır.¹⁹⁰ Oysa Mehmet Ali Paşa'nın kendisi de Batılı yenilikler yapmaktaydı. Özellikle de Fransa'dan getirdiği subaylar sayesinde modern Batılı tarzda bir ordu oluşturmuştur. Ancak yaptığı propagandalardan, Batı tarzı yeniliklerinden dolayı, padişahın zaten aleyhine olan Müslüman kamuoyunu tahrik etme amacı taşıdığı açıktır.

Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa, art arda Osmanlı ordularını yenilgilere uğratarak İstanbul'a doğru ilerlediği sıralarda Sultan II. Mahmut da diplomasi faaliyetlerini yoğunlaştırarak İngiltere ve Fransa'dan yardım istemiştir. Ancak bu iki devlet de konuyu Osmanlı'nın bir iç meselesi olarak gördüklerini beyan etmişlerdir. Padişah da yardım konusunda oldukça istekli olan Rusya'dan yardım istemek zorunda kalmıştır. Böylece 1833 Şubat ayında Rus donanması İstanbul boğazına demir atmıştır.¹⁹¹ Aslında Osmanlı Devlet yöneticileri kesin bir şekilde Rusya'dan yardım istenilmesine karşıydılar. Ancak yapılabilecek pek bir şey de kalmadığı için Rus yardım teklifi çaresiz kabul edilmiştir.¹⁹²

İbrahim Paşa, babası Mehmed Ali Paşa adına Suriye ve Anadolu'yu işgal ettikçe bu bölgelerde padişah ve Bab-ı Ali'nin, Osmanlı Devleti'ni Rusya'nın kucağına attığı propagandasını

¹⁸⁸ Karal, a.g.e., C.I, s. 128.

¹⁸⁹ Karal, a.g.e., C.I, s. 129.

¹⁹⁰ Şinasi Altundağ, **Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi 1831-1841**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarihi Kurumu Yayınları, İkinci Baskı Ankara 1998, s. 58.

¹⁹¹ Rağıp Raif Efendi, **Mısır Meselesi**, Matbaa-i Amire, İstanbul 1334, s.11.

¹⁹² Altundağ, a.g.e., s. 96.

yapmıştır. Genel halk nazarında özellikle de Batılı tarzda ıslahatlar konusunda oldukça kötü bir şöhrete sahip olan padişahın ise bu konuda çok bir şey yapmadığı görülmektedir.¹⁹³

1833 yılında Rus yardımının kendileri için büyük bir tehlike olduğunu gören İngiltere ve Fransa'nın da araya girmesi ile Mehmet Ali Paşa ile Osmanlı Devleti arasında Kütahya Antlaşması imzalanarak isyanın birinci sahası sona erdirilmiştir.

8 Temmuz 1833 tarihinde ise Rusya ile Hünkâr İskeleyi Antlaşması imzalanmıştır. Böylece Osmanlı Devleti, Rusya'nın himayesi altına girmiştir.¹⁹⁴

Mehmet Ali Paşa isyanı konusunda literatürde oldukça fazla çalışma vardır. Ancak olayın dinî boyutu konusunda çok fazla bilgi yoktur. Gerek arşiv kayıtlarında gerekse kroniklerde asi Müslüman valiye karşı Gayrimüslimlerden yardım alınıp alınamaması konusunda herhangi bir tartışmadan bahsedilmemektedir. Ancak ikinci bölümde de değinildiği gibi yenileşme döneminde ilmiyenin tam bir devlet memurluğuna dönüşmesi ulema kesiminin de bu duruma çok fazla ses çıkartmayacağı anlamına gelebilir.

Ne Mısır isyanı konusunu eserinde işleyen Lütü Efendi (1866-1907) ne de Mısır Meselesi konusunda müstakil bir eser yazan Ragıb Raif Efendi, olayın şer'i yönüne hiç temas etmemişlerdir.¹⁹⁵ Dolayısıyla oldukça zor durumda kalan Osmanlı yönetiminin çaresiz bir şekilde Rus yardım teklifini kabul ettiği söylenebilir. Yukarıda temas edilen Osmanlı devlet yöneticilerinin Rus yardımına karşı çıkmalarının sebebi ise Rusya'dan büyük çekinceleri olmasıdır. Hâlbuki İngiltere ve Fransa yardım edecek olsa bu duruma karşı bir tereddütleri yoktur.

Mısır isyanının Osmanlı hanedanlığını tarihten silebilecek mahiyette olduğu, bu konuda araştırma yapan birçok tarihçi tarafından dile getirilmiştir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin, Mecelle 'de de ifadesini bulan "Zarar-ı âmm-ı def için zarar-ı hâs ihtiyar olunur" kabilinden hareket ettiği açıktır. Ancak yine de bu kadar önemli bir konuda herhangi bir fetva olmaması veya bir tartışma olup olmadığının bilinmemesi konuya o dönemde dinî açıdan nasıl bakıldığını görmemizi engellemektedir.

¹⁹³ Ragıb Raif Efendi, a.g.e., s. 13.

¹⁹⁴ Ragıb Raif Efendi, a.g.e., s. 12.

¹⁹⁵ Ragıb Raif Efendi, a.g.e., s. 11-13; Ahmet Lütü Efendi, **Tarih- i Lütü**, Matbaa-i Amire, İstanbul (t.y), C. 4, s. 3-48

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. 19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDAN 1. DÜNYA SAVAŞININ SONUNA KADAR OSMANLI DEVLETİ İLE HRİSTİYAN ÜLKELER ARASINDA YAPILAN İTTİFAKLAR

3.1. Kırım Savaşı'nda Dinî Bir İsyân: Şerif Abdülmuttalib İsyânı

3.1.1. Kutsal Yerler Problemi ve Kırım Savaşı

Osmanlı Devleti'nde hem Hristiyan tebaa hem de onların koruyuculuğunu üstlenen Rusya ve diğer Batılı ülkeler için kutsal yerler büyük bir önem arz etmiştir. Osmanlı Devleti de siyasi çıkarlarına uygun olarak klasik dönemde özellikle Ortodoksların lehine olacak şekilde kutsal yerlerde zaman zaman bazı Hristiyan gruplara imtiyazlar vermiştir.

Hristiyan mezhep veya gruplar arasında kutsal yerlerle özellikle de *Kamame Kilisesi*¹⁹⁶ ile ilgili o kadar sert tartışmalar ve anlaşmazlıklar olmuştur ki bu anlaşmazlıkları bazen Divan-ı Hümayun çözmek zorunda kalmıştır.¹⁹⁷

1789 Fransız İhtilali'nden sonra Katoliklerin hamisi olan Fransa, cumhuriyet rejimine ve laik bir sisteme geçmiş ve dinî tartışma ve meselelerden uzak kalmış ve bu durum da Ortodoksların hamisi olan Rusya'ya yaramıştır. Ancak Louis Napolyon'un Fransa'da imparator olma isteği ve bu uğurda kiliselerin kendisini desteklemeleri üzerine Fransa, kutsal yerler problemi ile ilgilenmeye başlamış ve bu konuda Rusya ile sürtüşmeye başlamıştır.¹⁹⁸

Aynı dönemde İngiltere ise özellikle ticari ve siyasi çıkarlarını ön planda tutarak Osmanlı Devleti'ni korumaya yönelik bir politika gütmüştür. Bu yüzden Çar I. Nikola'nın, hasta adam olarak nitelendirdiği Osmanlı Devleti'ni öldürme niyetlerine karşılık İngiltere Osmanlı'yı yaşatmaya çalışmıştır.¹⁹⁹

¹⁹⁶ Kamame Kilisesi konusundaki tartışmalar hakkında bkz. Sami Kılıç ve İhsan Satış, "Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Hristiyan Cemaatlerin Kamame Kilisesi ile İlgili Tartışmaları", *History Studies*, 3 (3), 2011, s. 225-244.

¹⁹⁷ Karal, a.g.e., C. 1, s. 223-224.

¹⁹⁸ Armaoğlu, a.g.e., s. 231-232.

¹⁹⁹ Karal, a.g.e., C.I, s. 221-222; Armaoğlu, a.g.e., s. 233.

Ancak Rusya Osmanlı Devleti'ni kendi himayesi altına alma düşüncesi ile 23 Şubat 1853'te²⁰⁰ Prens Mençikof'u İstanbul'a göndermiştir. Prens Mençikof Osmanlı yöneticileri ile görüşmelerinde, özetle kutsal yerlerdeki problemlerin Rum ahali lehine çözülmesini ve Ortodoks tebaanın himayesini istiyordu. Esasen Mençikof'un İstanbul'daki tavır ve davranışları bir savaş çıkarma niyetinde olduğunu göstermiştir.²⁰¹

Kutsal yerler sorunu, Fransız elçisi De la cour ve Mençikof arasında yapılan görüşmeler ile çözülmüştür. Ancak Mençikof'un Ortodoks tebaanın himayesi konusunda Osmanlı Devleti'nden bir senet talep etmesi²⁰² ve Osmanlı Devleti ile bir ittifak anlaşması yapmak istemesi²⁰³ üzerine İngiltere elçisi Stratford Redcliff'in de telkinleriyle Osmanlı Devleti bu talepleri reddetmiştir.

Prens Mençikof'un hem üslubu hem de Osmanlı'dan talepleri iki devlet arasında savaşın kaçınılmaz bir hal almasına sebebiyet vermiştir. Bu süreçte savaşın engellenmesi amacıyla yapılan girişimlerden bir sonuç elde edilememiştir. Böylece 21-22 Haziran 1853'te Rusya'nın Eflak ve Boğdan'a girmesiyle, Osmanlı Devleti 23 Ekim 1853'te Rusya'ya resmen savaş ilan etmiştir.²⁰⁴

Rusların 1853 Sinop baskını Avrupa'da özellikle de İngiltere'de büyük bir tepki meydana getirmiştir. İngiltere ve Fransa 27 Şubat 1854' de Rusya'ya bir ultimatoma vererek, Eflak ve Boğdan'ı boşaltmasını istemiştir. Rusya ultimatoma cevap vermeyince İngiltere ve Fransa, 12 Mart 1854'de Osmanlı Devleti ile bir ittifak antlaşması imzalayarak 27 Mart 1854'de Rusya'ya savaş ilan ettiler.²⁰⁵

3.1.2. Köleliğin Kaldırılması ve Şerif Abdülmuttalib

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Kırım Savaşı devam ederken Hicaz'da da Şerif Abdülmuttalib tarafından Osmanlıların başta köleliği kaldırılması, kadınlara talak hakkı, kadınların peçesiz dışarıda gezmelerinin caiz görülmesi gibi bazı dinî konularda bir takım yanlış uygulamalar yaptıkları gerekçesiyle bir isyan başlatılmıştır. Ayrıca isyanın sona erdirilmesi amacıyla Şeyhülislam Mehmed Arif Efendi tarafından Hicaz'a gönderilen fetvadan isyanın diğer bir sebebinin ise Hristiyan ülkelerle yapılan ittifak antlaşması olduğu ortaya çıkmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde ilk dönemlerden itibaren kölelik müessesesinin olduğu görülmektedir. Rumeli'de yapılan fetihler sonucunda ele geçirilen esirlerin bir kısmı Acemioğlanlar Ocağı'na

²⁰⁰ Enver Ziya Karal Mençikof'un İstanbul'a geliş tarihini 15 Mart 1851 diye yazmaktadır. Herhalde burada bir hata vardır. Bkz. Karal, a.g.e., C.I, s. 227.

²⁰¹ Karal, a.g.e., C.I, s.228-229; Armaoğlu, a.g.e., s. 233.

²⁰² Karal, a.g.e., C.I, s. 230.

²⁰³ Armaoğlu, a.g.e., s. 236-237.

²⁰⁴ Sıtkı Uluerler, "Kırım Savaşı'nda (1853 – 1856) Rus – İran Yakınlaşmasına Karşılık Osmanlı'nın İngiltere İle İzlediği Politikanın Esasları", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28 (1), 2018, s. 331.

²⁰⁵ Armaoğlu, a.g.e., s. 240-241.

gönderilirken bir kısmı da gaziler ve tacirler tarafından Anadolu'ya getirilip esir pazarlarında satılmışlardır. Osmanlılar bu müessesenin işleminde ise büyük oranda İslâmi kurallara bağlı kalmışlardır.²⁰⁶

1815 Viyana Kongresi ile köle ticaretinin yasaklanması pek çok Avrupa ülkesini köle ticaretine son vermeye yöneltirken, Sultan II. Mahmud da köle pazarlarının kaldırılmasını ve köle-cariye satışının dinin uygun göreceği şekilde yapılmasını emretmiştir.²⁰⁷

Tüm Osmanlı vatandaşları için hukuki bir eşitlik öngören Tanzimat Fermanı ise köleliği kaldırmadığı gibi bu konuda iyileştirici bir düzenleme de yapmamıştır.²⁰⁸ Ancak Sultan Abdülmecid, 1847'de Meclis-i Vükela'daki bir toplantıya katılmış ve zenci köle ticaretini yasakladığını bildirmiştir. Bu kararı irade-i seniyyeler ile de pekiştirmeye çalışmıştır. Aynı yıl (1847) Üsküdar esir pazarı da resmen kaldırılmıştır.²⁰⁹

Dünya devletlerinin kölelik kuruma karşı aldığı tavrın daha da ağırlaşmaya başlaması üzerine Osmanlı Devleti, onların bu tutumuna ilgisiz kalamamıştır. Nitekim 1856 Paris Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Avrupa Milletler Cemiyeti'ne girmiş ve bu antlaşma ile de zenci köle ticaretinin kaldırılması kararını onaylamıştır. Ayrıca köle ticareti ile uğraşanları sıkı bir denetlemeye tabi tutacağını, kölelerin azat edileceğini taahhüt etmiş ve buna ilişkin sözleşmeler de yapmıştır.²¹⁰

İşte Osmanlı Devleti'nin köleliği yasaklaması Mekke Şerifi Abdülmuttalib'in isyanının görünürdeki sebebinin olmuştur. İsyân 1 Nisan 1855'de Cidde'nin önde gelen bir grup tüccarının ilmiye sınıfının hatırı sayılır kişilerine ve Mekke Şerifi'ne bir mektup göndermesiyle başlamıştır. Mektupta köle ticaretinin yasaklanması konusundaki hoşnutsuzluk ifade edilmiş ve bu durumun İslâm dinına aykırı olduğu ileri sürülmüştür.²¹¹ Aynı mektupta tüccarlar Tanzimat uygulamalarından da rahatsızlıklarını dile getirmişler ve bu tip uygulamaların Hristiyanlar tarafından dayatıldığını belirtmişlerdir.²¹²

²⁰⁶ Gül Akyılmaz, "Osmanlı Hukukunda Köleliğin Sona Ermesi İle İlgili Düzenlemeler ve Tanzimat Fermanı'nın İlanından Sonra Kölelik Müessesesi", **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 9, (1,2), 2004, s. 221.

²⁰⁷ Akyılmaz, a.g.e., s.230.

²⁰⁸ Akyılmaz, a.g.e., s. 230.

²⁰⁹ İsmail Parlatır, "Osmanlı Sosyal Hayatından Köleliğin Kaldırılışı", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 31, (1-2), 1987, s. 419.

²¹⁰ Parlatır, a.g.e., s. 419.

²¹¹ Akyılmaz, a.g.e., s. 232; Gülnihal Bozkurt, "Osmanlı Devleti'nde Köle Ticaretinin Önlenmesi İçin Yapılan Çalışmalar", **XI. Türk Tarih Kongresi (Bildiriler)** (5-9 Eylül 1990, Ankara), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994, s. 1504.

²¹² Mektupta ayrıca Müslüman kadınların Gayrimüslimlerle de evlenebileceğinden, kadınlara talak hakkı verilmesinden ve kadınların peçesiz açık gezebileceklerinden bahsedilerek tüm bunların dina aykırı olduğu vurgulanmıştır. Tüccarlar, *din nasihattir* hadisi mucibince imama, (padişah-halife) Abdülmuttalib Efendi'nin nasihat etmesini istemişlerdir. Bu sebepler görünürde Şerif Abdülmuttalib isyanının sebeplerini oluşturmaktadır. Bkz. Ahmet Cevdet Paşa, **Tezâkir 1-12**, (Yay. Cavit Baysun), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1953, s. 102-103.

Abdülmuttalib Efendi ise tacirlerin mektuplarındaki bahanelerle bir isyan için derhal harekete geçerek Mekke’de Reisülulema makamında bulunan Şeyh Cemal Efendi’yi Taif’e göndermiştir. Cemal Efendi burada, Osmanlı Devleti’nin içerisinde bulunduğu Kırım Savaşı’ndan zaferle çıkamayacağını, zaferle çıksa bile almış olduğu borcun altından kalkamayacağını söylemiştir. Ayrıca Türklerin mürted olduklarından bahsederek köleliğin yasaklanmasının, eskiden beri hakları olan hükümeti yönetme konusunda kendileri için bahane oluşturduğunu söylemiştir. Dolayısıyla Taif halkından, hakları olanı almak için hazır olmalarını istemiştir. Hatta Cemal Efendi, Mekke’ye dönüşünde ulemadan birçok kimseyi de kendisine inandırarak Abdülmuttalib Efendi’ye biat ettirmiştir. Biat etmeyenler ise Abdülmuttalib Efendi tarafından idam edilmiştir.²¹³

Babiali, Ferik Raşit Paşa’yı hususi bir emir ile 1855’te Cidde Valisi Kamil Paşa’ya göndermiştir. Mektupta Şerif Abdülmuttalib Efendi’nin hareketleri özetlenerek görevden alınması gerektiği vurgulanmıştır. Abdülmuttalib Efendi’nin hareketlerinin takip edilmesini ve görevden alınıp alınmaması konusunda Babiali’ye Raşit Paşa ile rapor göndermesini istemiştir. Ayrıca Şerifler, aşiret liderleri ve Mekke’nin önde gelenlerinin düşünce ve görüşlerinin de araştırılması konusu Kamil Paşa’ya emredilmiştir.²¹⁴

Raşit Paşa’nın kendisine tebliğ edilen emirde de Kamil Paşa’ya gönderilen mektuptaki konular tekrarlanmıştır. Şerif Abdülmuttalib Efendi’nin görevden alınmasının doğurabileceği sonuçların neler olabileceğini, eğer bu iş uygun ve mümkünse çocukları İstanbul’da kalmak üzere Şerif Muhammed bin Avn’ın²¹⁵ Mekke emirliğine atanması meselesinin araştırılması emri de Raşit Paşa’ya verilmiştir.²¹⁶

Kamil ve Raşit Paşalara verilen emirler göstermiştir ki Osmanlı Devleti bu isyan olayını doğal olarak çok ciddiye almıştır. Devlet Sultan Abdülmecid döneminde de Batılılaşmaya devam ediyordu. Dolayısıyla özellikle de Müslüman halk nazarında devletin ıslahatları hiç hoş karşılanmamıştır. Kutsal topraklarda bu şekilde din eksenli bir isyanın, bir an önce önlem alınmazsa diğer Müslüman ahali arasında da yayılması ihtimali elbette Babiali’yi tedirgin etmiştir.

Hicaz bölge valisi Kamil Paşa, Mekke kaymakamı Süleyman Ağa’dan, İstanbul’dan köleliğin kaldırılması konusunda gelen emrin gereği olarak Mekke’de de bu yasağı uygulamasını istemiştir. Buna karşılık Reisülulema Şeyh Cemal Efendi, daha önce ikna etmiş olduğu ulema ile ittifak kurarak bir fetva yayımlamıştır. Fetvada, “köleliğin kaldırılmasının dine aykırı olduğundan, kadınların peçesiz gezmelerine izin verilmesi ve boşanmayı kadınların eline terk etme gibi

²¹³ Ahmet Cevdet Paşa bu konuda oldukça tafsilatlı bilgiler vermektedir. Bkz. Tezâkir 1-12, s. 103-105.

²¹⁴ Tezâkir 1-12, s. 106-107.

²¹⁵ I. Dünya Savaşı’nda İngilizlerle işbirliği yapan Şerif Hüseyin’in dedesidir. Bkz. Kral Abdullah, **Biz Osmanlı’ya Neden İsyân Ettik?**, (Terc. Halit Özkan), Klasik Yayınları, İstanbul 2006, s. 3.

²¹⁶ Tezâkir 1-12, s. 108-110.

yeniliklerin İslâm hukuku ile bağdaşmadığından, dolayısıyla bunları kabul eden Türklerin kâfir oldukları için kanlarının heder, çocuklarının esir edilebileceğinden” bahsetmiştir.²¹⁷

Fetva üzerine asiler harekete geçerek, halkı *Hristiyanlar ve müşrikler üzerine cihada* çağırılmışlardır. Müşriklerden kasıt ise Türklerdir. Mekke Kadısından da köleliğin kaldırılması ve diğer yasakların dine aykırı olduğu konusunda bir fetva istemişler ancak Mekke Kadısı “*Ey iman edenler! Allah’a itaat edin. Peygamber’e itaat edin ve sizden olan ulu’l-emre (idarecilere) de.*”²¹⁸ ayetini okuyarak bunu reddetmiştir. Asiler bunun üzerine kadıyı dövmüşler ve istedikleri fetvayı zorla almışlardır.²¹⁹ Asilerin içerisinde ulemadan birçok kimse olmasına ve belki de kadıdan daha iyi bir ilme sahip olmalarına rağmen özellikle kadıdan fetva istemişlerdir. Böylece muhtemelen ilmiyeden resmi görevlilerin de kendileri ile aynı görüşte oldukları izlenimini vermeye çalışmış olabilirler. Dolayısıyla devlete itaat üzere olan halktan insanların da bu şekilde isyana çekilebileceklerini düşünmüş olabilirler.

Eline bir bez parçası olarak sancak gibi kullanan Şerif Fehd ise, *Türklerin Nasârâ ve Frenk* olduklarını, dolayısıyla onlarla cihat edilmesi gerektiğini söyleyerek karakollara ve paşa konaklarına kurşun attırmıştır. Hatta yakaladıkları Osmanlı asker ve subaylarını da katletmekten çekinmemişlerdir.²²⁰

Mekke’de isyanı alevlendiren olaylar yaşandığı sırada Raşit Paşa, Şerif Abdülmuttalib’e bir mektup yazarak Rusya ile yapılan savaş sırasında bütün Müslümanlar seferber olmuşken mübarek bir belde olan Mekke’de isyan çıkarılmasının çok büyük bir yanlış olduğu konusunda nasihatlerde bulunmuştur. Şerif Abdülmuttalib ise cevap olarak yazdığı mektubunda, isyanın Devlet-i Aliyye’ye karşı olmadığını, sadece yapılan bazı uygulamalara tepki olduğunu söylemiştir.²²¹

İsyanın sulh yoluyla bitirilmesi için Şeyhülislâm Meşrebzâde Mehmed Ârif Efendi, Mekke-i Mükerrerme Kadısı, ulema, şerifler, hatipler ve diğer ilim erbabına yönelik fetva mahiyetinde olan üç sayfalık Arapça bir mektup göndermiştir. Mektuptan, köleliğin yasaklanması, kadınlara talak hakkı, kadınların açık giyinmesinin caiz görülmesi, ezanın okunmaması, Gayrimüslimlerden yardım almak ve onları dost edinmek gibi konular isyanın sebebi olduğu anlaşılmaktadır. Şeyhülislâm Ârif Efendi’ye göre sayılan bu maddeler iftiradan başka bir şey değildir ve Müslümanların imamı (padişah) kesinlikle böyle şeyleri kabul etmez. Osmanlı padişahları, devletin kuruluşundan beri dine bağlı olarak İslâm dinini yükseltmek için kâfirlerle savaşmışlar ve Müslüman ülkelerini genişletmişlerdir. Mekke-i Mükerrerme ve Medine-i Münevvere ’ye saygı da kusur göstermeyerek Hâdimü’l Haremeyn unvanını almışlardır. Böylece İslâm dinine hizmeti

²¹⁷ Tezâkir 1-12, s. 111; Akyılmaz, a.g.e., s. 232.

²¹⁸ Kur’an, Nisa Süresi, Ayet: 59.

²¹⁹ Tezâkir 1-12, s. 112.

²²⁰ Tezâkir 1-12, s. 113-114.

²²¹ Tezâkir 1-12, s. 125-126.

kendilerine şiar edinmiş olan Osmanlı padişahı nasıl olur da dine aykırı davranışlarda bulunabilir.²²² Şeyhülislâm Efendi tüm bunların iftira olduğunu vurgulamaya çalışarak isyanı bitirmek istemiştir.

Kırım Savaşı'nda İngiltere ve Fransa ile yapılan ittifak da mektubun konusu olmuştur. Şeyhülislâm Efendi, öncelikle Hristiyanlarla ittifak yapılamayacağını gösteren şer'i deliller kullanmıştır. “*Ey iman edenler kendinizden başkasını dost ve sırdaş edinmeyiniz. Onlar size zarar vermekte kusur etmezler...*”²²³ mealindeki ayet, Müslüman düşmanlarının dost edinilemeyeceğine delil olarak göstermiştir. Ayrıca “Biz bir müşrikten yardım istemeyiz.” hadisini de Gayrimüslimlerden yardım istenilemeyeceğinin bir başka delili olarak göstermiştir.²²⁴ Aynı hadis ve benzer manaya gelen bir ayet, Prusya ile yapılan ittifak konusunda da ittifakı caiz görmeyen ordu kadısı tarafından delil olarak gösterilmişti. Ancak aradaki fark, Şeyhülislâm Mehmed Ârif Efendi'nin bu ayet ve hadisleri, Gayrimüslimlerle yapılacak olan ittifakın meşrulaştırılmasında temel olarak kullanmasıdır. Mekke uleması ve halk, keskin bir şekilde Gayrimüslimlerle ittifak konusuna karşı tavır aldıkları için, Şeyhülislâm Efendi'nin, naslar kullanarak devletin de aslında onlarla aynı fikirde olduğunu göstermeye çalıştığı söylenebilir.

Mehmed Ârif Efendi'nin, İngiltere ve Fransa gibi Gayrimüslim devletlerle yapılan ittifakı meşru göstermek için ise Osmanlı-İsveç ve Osmanlı-Prusya ittifaklarının meşrulaştırılmasında kullanılan şer'i delillerin neredeyse aynılarını kullandığı görülmektedir.²²⁵ 1790'da Rusya karşısındaki Osmanlı Devleti ile 1853'te Rusya karşısındaki Osmanlı Devleti, aynı şartlar ve koşullar altında olduğu için doğal olarak ittifakı meşrulaştırmada aynı şer'i deliller kullanılmıştır. Diğer bir tabirle hastalık aynı olduğuna göre ilacı da aynıdır.

Şeyhülislâm Mehmed Ârif Efendi ayet ve hadislerden başka bazı nasihatlerde de bulunmuştur. Bir kere ittifak teklifi İngiltere ve Fransa'dan gelmiştir. Ulema ve fukahânın derin tetkikleri sonucunda cevaz vermeleriyle beraber padişah bu teklifi kabul etmiştir. Padişahın (imam) buna yetkisi vardır. Dolayısıyla devletin yaptığı işlerle ilgili ortaya atılan yalan ve iftiralara rağbet edilmemeli ve *din nasihattir* kavli (hadis) gereğince Müslümanlar birbirlerine nasihat etmelidirler.²²⁶ Şeyhülislâm Efendi, bir devlet adamı sorumluluğu içerisinde hareket ederek devletin çıkarlarına uygun bir şekilde konuyu şer'i açıdan çözmeye çalışmıştır.

²²² Tezâkir 1-12, s. 136-137.

²²³ Kur'an, Âli İmran Süresi, Ayet: 118.

²²⁴ Tezâkir 1-12, s. 137.

²²⁵ Mehmed Ârif Efendi; Hz. Muhammed'in Beni Kurayza Kabilesi'ne karşı Beni Kaynuka Kabilesi'nden yardım aldığı, Huneyn Gazvesi'nde kafir olduğu halde Safvan bin Ümeyye'den yardım aldığı ve bunların Hanevi Mezhebi âlimlerinden İmam Serahsi ve İmam Muhammed'in eserlerinde de sabit olduğunu belirtmiştir. Ayrıca “*Allah bu dinî fâcir bir kimse ile de müeyyed kılar ve Allah bu dinî ahlakî olmayan kavimlerle de müeyyed kılar*” hadislerini de delil olarak kullanmıştır. Bkz. Tezâkir 1-12, s. 137-138.

²²⁶ Tezâkir 1-12, s. 138.

Sonuç olarak isyan 1856'da bastırılmış ve Şerif Abdülmuttalib'de görevden alınmıştır. Yine de 1857'de yayınlanan bir fermanla zenci köle ticareti yasaklanmış ancak Hicaz bölgesi yasağın dışında tutulmuştur.²²⁷

3.2. I. Dünya Savaşı'nda Cihat Fetvası ve Osmanlı-Alman İttifakı İle Şerif Hüseyin-İngiltere İttifaklarının Dinî Boyutu

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin; Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan ile yaptığı ittifaklar önceki ittifaklardan farklı bir yapıya sahiptir. Meşru devlet otoritesini temsil eden Osmanlı yönetimi Hristiyan ülkelerle ittifak yaparken, devlete tabi Müslüman liderlerden biri bu durumu tanımayarak karşı blokla ittifak yapmıştır. Dolayısıyla her iki tarafın eylemlerini meşrulaştırmak için kullandığı dinî ve siyasi argümanlar önem arz etmektedir.

3.2.1. Şeyhülislâm Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'nin Yayımladığı Cihad Fetvası

Osmanlı Devlet yöneticileri, I. Dünya Savaşı'na girilirken bütün Müslümanların dinî lideri olarak kabul edilmesi hasebiyle padişah ve halife adına bir cihat fetvası yayımlanmasını zaruri görmüşlerdir. Cihat fetvasının yayımlanmak istenmesindeki temel amaç, hem bütün Müslümanları seferber etmek hem de İngiltere ve Fransa gibi sömürgeci devletlerin idareleri altında bulunan Müslümanları ayaklandırarak bu ülkeleri zor durumda bırakmaktır. Bu amaçla Şeyhülislâm Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi beş maddelik bir cihat fetvası²²⁸ yayımlamıştır.

Cihat fetvası üç aşamada yayımlanmıştır. İlk aşamada 7 Kasım 1914'te Şeyhülislâm tarafından cihada dair fetva verilmiştir. Çıkarılan bu fetva ile ulema tarafından, İngiliz, Fransız ve Rus idaresinde yaşayanlar da dâhil olmak üzere, cihadın tüm Müslümanlar üzerine farz-ı ayn olduğu, İslâm'ın düşmanı bulunan bu üç devlete karşı birleşilmesi icap ettiği, onlara ve

²²⁷ Akyılmaz, a.g.e., s.233

²²⁸ 1- "İslâmiyet aleyhine tehacüm-i a'dâ vâki ve memalik-i İslâmiyenin gasb ve gâreti ve nüfus-i İslâmiyye'nin seby ve esir edilmeleri mütehakkık olunca Padişah-ı İslâm hazretleri nefir-i 'âmm suretiyle cihadı emr etdikde '...infiru hifafen ve sikâlen ve câhidû bi-emvâlikum ve enfisüküm...' ayet-i celîlesi hükm-i münifince kâffe-i Müslimîn üzerine cihad farz olup genç ve ihtiyâr piyade ve süvari olarak bilcümle aktârdaki Müslimînin mâlen ve bedenem cihada müsâreat eylemeleri farz-ı ayn olur mu? El cevab: olur

2- Bu suret de el-yevm makam-ı Hilafet-i İslâmiyye ve Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâneye sefâin-i harbîyye ve asâkir-i berriyesiyle hücum etmek suretiyle Hilafet-i İslâmiyye'ye adv ve neüzü billahi te'âlâ nûr-ı âli-i İslâmiyetin itfâ ve imhasına sâî buldukları mütehakkık olan Rusya ve İngiltere ve Fransa ile onlara mu'in ve zâhir olan hükümetlerin taht-ı idarelerinde bulunan kâffe-i Müslimînin dahi mezkûr hükümetlerin aleyhine ilân-ı cihad ederek bilfiil gazaya müsâreat eylemeleri farz olur mu? El cevab: olur

3- Bu surette maksudun husûlü cemî Müslimînin cihada müsâreat eylemelerine mütevakıf iken bazıları neuzubillahi teala tehaliif etseler tehaliifleri masiyet-i azîme olup gazab-ı ilâhiye ve bu masiyet-i şenanın cezasına müstehak olurlar mı? El Cevab: Olurlar.

4- Bu suret de Hükümet-i İslâmiyye ile muharebe iden hükûmât-ı mezbure, âyât-ı islâmiyye'nin kendilerini katl ve hatta cem'-i 'â'ilelerini mahy ile ikrâh ve icbâr idilmiş olsalar bile hükümet-i İslâmiyye asâkiri ile muharebe itmeleri şer'an haramı kat'i ile haram olub katil olmalarıyla nâr- cehiyme müstehak olurlar mı? El Cevab: Olurlar

5- Bu sûret de harb-i hâzırda İngiltere ve Fransa ve Rusya ve Sırbîyye ve Karadağ hükümetleriyle zahir-i erîke-i taht-ı idarelerinde olan Müslümanların hükümet-i seniyye-i İslâmiyye'ye mu'in bulnan Almanya ve Avusturya aleyhine harb etmeleri hilafet-i islâmiyenin mazarratını mücib olacağından etemm-i tanzim olmağla azab-ı elîme müstehak olurlar mı? El Cevab: Olurlar." Cihat Fetvasının orijinali için bkz. İlmiye Salnamesi, 1334/1916, s. 640.

müttefiklerine karşı silaha sarılmak gerektiği, ölümle tehdit olunmak da dâhil, her türlü şartlar altında İtilaf Devletleri'nin Osmanlı ve onun müttefikleri olan Almanya ve Avusturya-Macaristan'a karşı saldırıları durumunda kendilerine yardımda bulunmaktan kaçınılması icap ettiği belirtilmiştir.

İkinci safhada ise Padişah tarafından 11 Kasım'da ordu ve donanmaya hitaben, tehdit ve tehlikelerle karşı karşıya kalmış olan devletin kurtuluşu için olduğu kadar esaret altına alınmış bulunan İslâm'ın da felahı için savaşılması gerektiğini vurgulayan bir beyanname yayımlanmıştır.

Üçüncü ve son safhada ise başta Şeyhülislâm olmak üzere ileri gelen yirmi dokuz ulema tarafından imzalanıp Padişah'ın "bu beyannamenin tüm İslâm dünyasına dağıtılmasını irade ederim" ifadesiyle biten ve 23 Kasım 1914'de tüm İslâm alemine hitap eden bir beyanname yayımlanmıştır.²²⁹

Birinci madde de savaş sebebiyle düşman devletlerin, İslâmiyet ve Müslümanlar üzerinde gerçekleştirebileceği muhtemel emellerinden bahsedilerek cihadın gerekçesi ortaya konmuştur. Ayet²³⁰ ile de desteklenen bu madde de Müslümanların topyekûn cihat etmesi gerektiği vurgulanmıştır.

İkinci madde de düşman devletler olan İngiltere, Fransa ve Rusya'nın karadan ve denizden İslâm halifeliğine dolayısıyla Osmanlı Devleti'ne saldırarak İslâm'ın nurunu söndürmeye kastettiklerinden bahsedilmiş ve bu ülkelerin idareleri altında olan Müslümanların da cihada katılmalarının farz olduğu vurgulanarak müstemleke idarelerindeki Müslümanların ayaklandırılması amaçlanmıştır.

Üçüncü madde cihada katılmayıp bundan yüz çeviren ve muhalefet eden Müslümanların çok büyük günah işledikleri için cehennem azabına müstahak olacaklarından bahsetmektedir.

Dördüncü madde sömürge altında yaşayıp Osmanlı Devleti'ne karşı savaşırılması muhtemel olan Müslümanların savaşmalarını engellemeye yöneliktir. Nitekim bu maddede İslâm hükümeti (Osmanlı Devleti) ile savaşan devletlerin, kendilerini katletme ve ailelerini mahvetme tehdidi ile İslâm askeri ile savaşmaya zorlasalar bile bu insanların İslâm askeri ile savaşmalarının kesinlikle haram olduğu için savaşanların cehennem azabına müstahak olacaklarından bahsedilmiş ve dinî bir argümanla bu durum engellenmeye çalışılmıştır.

Beşinci maddeyle ise yine düşman olan itilaf devletlerinin yönetimi altında yaşayan Müslümanların, Almanya ve Avusturya gibi Osmanlı Devleti ile müttefik olan devletlere karşı

²²⁹ Hülagü, **Pan-İslâmist Faaliyetler (1914-1918)**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1994, s. 6-7

²³⁰ "Gerek yaya olarak, gerek binek üzerinde Allah yolunda sefere çıkın. Mallarınızla, canlarınızla Allah yolunda cihad edin. Eğer bilerseniz bu sizin için daha hayırlıdır" Bkz. Kur'an, Tevbe Süresi, Ayet:41

savaşmaları engellenmek istenmiştir. Eğer Müslümanlar, Almanya ve Avusturya'ya karşı savaşılırsa İslâm halifeliği zor durumda kalacağı için, bu devletlere karşı savaşanlar da elim bir azaba müstahak olacaklardır.

Şeyh Salih Yâfi de²³¹ Müslümanları cihada teşvik etmek için “Ey iman edenler! Size hayat verecek şeylere sizi çağırdığı zaman, Allah'ın ve Resûlü'nün çağrısına uyun ve bilin ki Allah, kişi ile kalbi arasına girer. Yine bilin ki, O'nun huzurunda toplanacaksınız.”²³² ayeti ile yabancı memleketlerdeki Müslümanların bile halifenin emrine uyararak cihada katılmalarının vacip olduğunu vurgulamıştır.²³³

Osmanlı devlet yöneticileri cihat fetvasını yayımlayarak bütün Müslümanları İtilaf Devletleri'ne karşı topyekûn bir mücadele içerisine sokmayı planlamışlardır. Nitekim fetvadaki maddeler de bunu göstermektedir. Özellikle İngiltere'nin egemenliği altında yaşayan Müslümanların cihada iştirak ettirilmesi ve böylece İngiltere'nin zor durumda bırakılması amaçlanmıştır. Ancak İngiltere karşı propagandalar ile bu durumun olumsuz etkilerini ortadan kaldırmayı başarmıştır.

Özellikle fetvanın beşinci maddesi Almanya ve Avusturya ile yapılan ittifakı meşrulaştırma amacı da taşımaktadır. Nitekim madde Almanya ve Avusturya'ya karşı savaşılırsa İslâm halifeliği zarar göreceği için bu ülkelere karşı savaş yasaklamaktadır. Böylece İngiltere, Fransa, Rusya ve Şerif Hüseyin'in, Osmanlı Devleti, Hristiyanlarla ittifak yapıyor şeklindeki menfi propagandaları bertaraf edilmeye çalışılmıştır.²³⁴

3.2.2. Şerif Hüseyin'in İngiltere ile İttifakı ve İsyân Hazırlıkları

Yavuz Sultan Selim, 1517'de Ridaniye muharebesiyle Mısır'ı alıp Memluk devletine son verdikten sonra bu devletin nüfuzu altında bulunan Hicaz, dolayısıyla da Mekke ve Medine havalisi de Osmanlı hâkimiyetini tanımış ve o sırada Mekke Emiri bulunan Şerif Berekat bin Muhammed Haseni, Mekke'nin anahtarını Yavuz Sultan Selim'e göndererek Osmanlı Devleti'ne itaatini arz

²³¹ Hakkında çok fazla bilgi yoktur.

²³² Kur'an, Enfal Süresi, Ayet: 24.

²³³ Kara, (Haz.), **İslâm Siyasi Düşüncesinde Değişme ve Süreklilik; Hilafet Risaleleri**, Klasik Yayınları, C.IV, İstanbul 2004, s.167.

²³⁴ Enver Ziya Karal, beşinci madde de Osmanlı Devleti'nin yardımcıları olarak gösterilen Hristiyan devletlerle Osmanlı ittifakının çelişkiler barındırdığını söylemektedir. Âli İmran suresinin 28. ayeti; “Mü'minler, mü'minleri bırakıp inkârcıları dost edinmesin. Kim böyle yaparsa Allah ile bir ilişkisi kalmaz. Ancak onlardan (gelebilecek tehlikeden) korunmanız başkadır. Allah, asıl sizi kendisine karşı dikkatli olmanız hakkında uyarmaktadır. Çünkü dönüş Allah'adır.” ile Maide suresinin 51. ayeti; “Ey inananlar! Yahudi ve Hristiyanları dost edinmeyin. Onlar birbirlerinin dostlarıdır. Sizden kim onları dost edinirse, kuşkusuz o da onlardandır. Şüphesiz Allah, zalimler topluluğunu doğruya iletmez.” Karal'ın delilleridir. Bkz. Karal, a.g.e, C.V, s. 402; Karal'ın özellikle Âli İmran suresinin 28. ayetini delil olarak göstermesi aslında kendi tezini çürütmektedir. Çünkü inkârcılardan gelebilecek tehlikelerden korunabilmek için onlarla dostluk kurabileceği de ayetin manası içerisindedir. Belki de Karal, sadece “Müminler müminleri bırakıp inkârcıları dost edinmesin” kısmına baktığı için bu ayeti delil olarak kullanmış olabilir.

etmiştir. Yavuz Sultan Selim de kendisine, emirlik beratı göndermiş; ayrıca Osmanlı Devleti tarafından Mekke'ye bir de memur tayin edilmiştir. Böylece hem Hicaz bölgesi Osmanlı yönetimine kendiliğinden girmiş, hem de Mekke Şerifi pozisyonu korumuştur.²³⁵

Şerifler, Hazreti Peygamber'in büyük torunları Hazreti Hasan soyundan gelmekteydiler.²³⁶ Daha sonra gelen Osmanlı padişahları da bu geleneği devam ettirerek devamlı surette Hz. Hasan soyundan gelenleri Mekke Emiri olarak tayin etmişlerdir.

Mekke ve Medine'de tımar uygulanmamış, hazine talep edilmemiştir. Aksine Osmanlı Devleti'nin dağıldığı son yıllara kadar *Surre-i Hümayun* ile hazine gönderilmiş, her sultan orada bir eser bırakmak için üstün gayretler sarf etmiş, pek çok vezir ve padişah hanımı bölgede çeşitli hayır vakıfları kurmuşlardır.²³⁷

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde özellikle de milliyetçi akımların da etkisi ile Arap coğrafyasında da Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanca duygular ortaya çıkmaya başlamıştır. Devletin batılılaşma çalışmaları ve İttihat Terakki'nin bazı faaliyetleri iyiden iyiye bölgede bir isyana sebebiyet vermiş gibi görünmektedir.

İsyanın lideri olan Şerif Hüseyin, İstanbul'da oldukça uzun bir süre ikamet ettikten sonra Mekke Emirliği'ne tayin edilmiştir. Nitekim Ekim 1908'de Mekke Emiri Şerif Ali'nin görevinden alınarak yerine amcası Abdulilah Paşa b. Muhammed tayin edilmiştir. Ancak Abdulilah Hicaz'a hareket etmeden vefat edince Şerif Hüseyin, Kasım 1908'de Mekke emiri tayin²³⁸ edilmiştir.²³⁹

Şerif Hüseyin'deki isyan fikirlerinin ne zaman ortaya çıkmaya başladığı konusunda ise oğlu Kral Abdullah, Asır'de ortaya çıkan Seyyid İdris isyanı sırasında yaşanan bazı olayları işaret etmektedir. Kral Abdullah'ın iddiasına göre 1911'deki Kûz Ebu'l İr savaşı, babasının isyanındaki ilk kıvılcımı oluşturmuştur. İsyana bastırıldıktan sonra Osmanlı askerlerinin insanları kazığa geçirmek gibi zulümler yaptıklarını iddia etmektedir. Şerif Hüseyin'de "*Türklerden Araplara hayır yok*" diyerek ilk defa Osmanlı Devleti'nden ayrılmayı düşünmüştür.²⁴⁰

²³⁵ Mustafa Bostancı, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Hicaz'da Hâkimiyet Mücadelesi", **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, 7 (14), 2014, s. 118.

²³⁶ Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, C.II, s. 426; Bostancı, a.g.e., s.118.

²³⁷ Mustafa Öztürk, "Arap Ülkelerinde Osmanlı İdaresi", **History Studies** Ortadoğu Özel Sayısı, 2010, s. 334.

²³⁸ Şerif Hüseyin'in Sultan II. Abdülhamid tarafından mı yoksa İttihat ve Terakki Partisi'nin iktidara gelmesinden sonra mı Mekke Emiri olarak tayin edildiği konusunda tartışmalar vardır. Modern tarihçiler çeşitli kaynaklara dayanarak İttihatçıların Şerif Hüseyin'i emir olarak tayin ettiklerini söylemelerine karşın Şerif Hüseyin'in oğlu ve isyanın baş aktörlerinden birisi olan eski Ürdün Kralı Abdullah, babasının Sultan II. Abdülhamid tarafından emir tayin edildiğini iddia etmektedir. Hatta İttihatçıların, babasını kesinlikle istemediklerini ve babasının isyanındaki en temel sebeplerden birisinin İttihat Terakki'nin babasına ve Araplara karşı olan kötü davranışları olduğunu ileri sürmektedir. Bkz. Kral Abdullah, a.g.e., s. 20-21.

²³⁹ Taha Öztürk, "Şerif Hüseyin'in Mekke Emirliği'ne Atanma Sürecinde Ailesiyle İstanbul'da Geçirdiği Yıllar", **Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, 2, 2017, s. 153.

²⁴⁰ Kral Abdullah, a.g.e., s. 56-57.

Şerif'in ayaklanma konusunda İngilizlerle görüşmesi ise I. Dünya Savaşı öncesine dayanmaktadır. 1912 yılında Şerif Hüseyin, Mısır yöneticilerinden birisini Londra'ya gönderip İngilizlerle Araplar arasında, İngiltere'nin Araplara silah vermesi, Arapların da Osmanlı'ya başkaldırıp gelecekte İngiltere'nin müttefiki olmaları konusunda anlaşma yapmasını istemiştir.²⁴¹

Şerif Hüseyin, 5 Şubat 1914'te oğlu Abdullah'ı Kahire'de İngiliz Yüksek Komiseri Lord Kitchener'e göndererek Osmanlı Devleti'ne karşı çıkaracakları bir isyanda kendilerine destek olunup olunmayacağı konusunda İngiltere'nin görüşünü sormuştur. İngilizler, bu teşebbüse karşı herhangi bir taahhütte bulunmamış ve Mısır'daki İngiliz yetkilileri; "dost bir devlete karşı kullanılmak üzere silah vermeyeceklerini, Hicaz Araplarının İngiltere'den cesaret görmeyi beklememeleri gerektiğini" ifade ederek Abdullah'a ret cevabı vermişlerdi. Ancak İngiltere'nin endişesi gerçekleşip Osmanlı Devleti, İngiltere'ye karşı savaşa girince, İngilizler de daha önceki görüşmelerde gündeme gelmiş olan Arapların ayaklanmasını destekleme konusunda Şerif Hüseyin'le tekrar görüşmeye başlamışlardır.²⁴²

İngiltere, Şerif Hüseyin'in hoşnutsuzluğunu ve başkaldırı isteğini daha önceden fark etmiş olmasına rağmen, Osmanlı Devleti ile de ilişkisinin tamamen bozulmasını istemiyordu. Bunun birçok sebebi olduğu halde, iki tanesi özellikle İngiltere'yi tedirgin etmiştir. Birincisi Şerif Hüseyin'in Araplar üzerindeki etkisinin ne kadar olduğunun bilinmemesi; ikincisi İngiltere idaresi altındaki Müslümanların ve diğer İslâm dünyasının böyle bir hareketi nasıl karşılayacağını kestirememesiydi.²⁴³

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması İngiltere'yi daha kararlı hareket etmeye zorlamıştır. Bunun en önemli sebebi, Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşa girmesidir. Hindistan deniz yolu ve petrol bölgeleri her an Almanya'nın eline geçebilirdi. Bu nedenle İngiltere, hemen Şerif Hüseyin ile bağlantıya geçerek kendilerine yardım ettiği takdirde, bunu karşılıksız bırakmayacaklarını ve her türlü yabancı saldırıya karşı kendisini koruyacakları garantisini vermiştir. Nitekim Osmanlı Devleti daha savaşa girmeden Ağustos 1914'te İngiltere Kızıldeniz ve Akdeniz'de Osmanlı Devleti'ne karşı faaliyetlerini arttırmıştır. İngiltere bir yandan da Şerif Hüseyin ile ilişkilerini iyi tutabilmek için, Mekke, Medine ve Cidde'nin herhangi bir saldırıya maruz kalmayacağı propagandasını yapmış hatta Araplara erzak temin etme konusunda yardımcı olacaklarını dahi söylemişlerdir.²⁴⁴

²⁴¹ Bostancı, a.g.e., s.121.

²⁴² Bostancı, a.g.e., s. 121.

²⁴³ Ömer Kürkçüoğlu, **Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1914)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, s.77-79.

²⁴⁴ Deniz Doğru, "I. Dünya Harbi Srasında Şerif Hüseyin'in Siyasi Faaliyetleri", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2, (2), 2001, s. 52-53.

Böyle bir atmosferde Arabistan ise duygu ve dil açısından birlik içerisinde olmadığı gibi siyasi yönden de sadece gruplara ayrılmakla kalmamış, aynı zamanda birbirine karşı zıt görüşlü kabileler arasında mücadele alanı haline gelmiştir. Dolayısıyla askeri açıdan küçümsenecek bir yapıda olmamasına rağmen birlik içinde bir Arap hareketini gerçekleştirecek lider ve önderden yoksun bulunmaktaydı.²⁴⁵

Böyle bir ortam içerisinde Osmanlı Devleti, Almanya'nın yanında Birinci Dünya Savaşı'na girip Mısır'a sefer düzenleme kararı alınca Cemal Paşa Mekke Şerifi'ne, kendi oğullarından biriyle veya kendisinin komutayı aldığı bir birlikle Hicaz Fırkası Komutanı'na destek vermesini istemiştir. Şerif Hüseyin'de oğlunu, Hicaz Valisi Vehib Paşa ve Hicaz Fırkası Komutanı ile birlikte göndermeyi kabul etmişti. Hatta İstanbul'dan Şerif Hüseyin'e cihada davet mektupları gönderilince Şerif'in cevabı bu cihadı tüm kalbiyle teyit edeceği şeklinde olmuştur. Nitekim kendi çocuklarını Hicaz kabilelerinden gelen mücahit birliklerini yönetmeye göndermesi, onun meseleyi önemseydiğini gösterir.²⁴⁶ Ancak yine de çok yavaş davranmış ve oyalayıcı cevaplar vererek kendisinden asker gönderilmesi istenilen Kanal Harekâtı'na bir türlü yardım göndermemiştir. Çünkü tam o sıralarda İngiltere ile sıkı görüşmelere başlamış ve isyan için uygun zamanı kollamaya başlamıştı.

Şerif Hüseyin ve oğulları Ali, Faysal ve Abdullah faal bir şekilde İngilizlerle iletişim halindeydiler ve onlardan devamlı surette yardım alıyorlardı. Şerif, özellikle Kahire'deki Yüksek İngiliz Komiseri McMahon ile mektuplaşarak hem Arabistan üzerindeki haklarından bahsetmiş hem de isyan edebilmesi için İngiltere'den para silah ve yiyecek talep etmiştir. Ancak yine de mektuplarında iddia ettiği gibi bütün Arapları temsil etmesi mümkün değildi. Filistin ve Suriye'de kendisine fazla destek bulamadığı gibi Hicaz'da altın ile satın alınmış bedeviler dışında özellikle de şehirlerden pek fazla destek alamamıştır.²⁴⁷

Şerif Hüseyin'in savaş öncesinden başlayarak İngilizlerle devamlı surette görüşmesi ve isyanına destek araması gerçeğinden, Osmanlı yöneticileri haberdar değillerdi. Medine Muhafızı Basri Paşa, Şerif Hüseyin'in casuslarından birisini ele geçirip isyanı öğrenmiş ve İstanbul'a rapor etmiştir. Kendisinden Cemal Paşa ile temas kurması istenmiş ve hiçbir araştırma, tahkikat yapılmamıştır. Hatta bazı düşük rütbeli subaylar, halkla daha çok haşır neşir oldukları için bir isyan çıkacağını sezip üstlerine rapor etmelerine rağmen başta Taif' teki 22. Tümen Komutanı Galip Paşa olmak üzere bu raporları görmezden gelmişlerdir. Hatta Galip Paşa, bu tip ihbarlarda bulunan subayların da divan-ı harpte yargılanması için emirler vermiştir. Her biri komitacılıktan ve gizlilikten yetişme İttihatçıların böyle ciddi meseleleri görmezden gelmelerinin izahı ise mümkün

²⁴⁵ Hülagü, "İngilizlerin Hicaz İsyanına Maddi Yardımları", *Erciyes Üniversitesi SBE Dergisi*, 6, 1995, s. 277.

²⁴⁶ Bostancı, a.g.e., s.120.

²⁴⁷ İsmail Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde Hicaz İsyanı*, Selis Yayınları, İstanbul 2014, s. 120.

değildir.²⁴⁸ Hatta Cemal Paşa, hatıratında Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'ın kendi yanında bulunarak savaşa katılacağı yönünde devamlı vaatlerde bulunması sebebiyle isyan için hazırlık yaptıklarından 1916'ya kadar haberi olmadığını yazmaktadır.²⁴⁹

3.2.2.1. Şerif Hüseyin'in İngiltere ile Yaptığı İttifakı Meşrulaştırma Çabaları

Şerif Hüseyin İngilizlerden aldığı yardım ve teşvikler ile Osmanlı idaresinden savaşa katılabilmek için aldığı yardımlar neticesinde isyana hazır hale geldi. Sonuç olarak 5 Haziran 1916'da sabah ezanı ile beraber isyan Mekke'de patlak vermiştir.

Şerif Hüseyin isyanının görünen sebepleri oğlu Abdullah tarafından şöyle açıklanmaktadır: “Asîr isyanının bastırılması sırasında İttihatçıların Araplara karşı zalimce davranmaları babasındaki ilk isyan fikirlerini oluşturmuştur. İttihatçıların hiç gerek yokken İttihatçı olmayan Münif Paşa'yı görevden alıp keskin bir İttihatçı olan Vehib Paşa'yı vali ve kumandan olarak Hicaz'a tayin etmeleri bir başka sebeptir. Çünkü Vehib Paşa sert bir kişiliktir ve yeni vilayet kanununu²⁵⁰ uygulaması için bilinçli olarak Hicaz'a gönderilerek Hicaz'ın İstanbul tarafından sıkı bir şekilde kontrol edilmesi amaçlanmıştır. Hâlbuki Şerif Hüseyin, Hicaz'ın Yavuz Sultan Selim'den itibaren devam eden statüsünün değişmemesini istemekteydi.”²⁵¹ Bu durum Şerif Hüseyin ile Vehib Bey'in (Paşa) aralarının açılmasına sebep olacaktır.

Şerif Hüseyin isyanının bir başka görünen sebebi de Osmanlı Devleti'nde Sultan II. Abdülhamid döneminde yapılan Medine demiryolunu Mekke'ye kadar uzatma isteğidir. Esasen İttihatçılar buna çok önem veriyorlardı. Hem yük ve yolcu taşımacılığı hem de özellikle Mekke'de daha sonra çıkabilecek olayları, hızlı bir şekilde asker sevk ederek önlemek için demiryolu yapmak konusunda ısrar ediliyordu. Kral Abdullah ise söz konusu demiryolunun yapılmasına, deve taşımacılığı yapan kişiler ile hac sırasında Hz. Muhammed'in kabrini ziyaret etmek isteyen hacılara rehberlik eden kişilerin işlerinin bozulacağı düşüncesiyle karşı çıkmaktaydı.²⁵² Hâlbuki demiryolu hac ibadetini kolaylaştıracağı için Osmanlı Devleti'nin Müslümanların nazarında artacak olan prestijinden çekinmekteydi.²⁵³ Ayrıca demiryolu projesi ile ileride ortaya çıkabilecek potansiyel isyan hareketleri, daha kolay bir şekilde asker sevk edilerek bastırılabilirdi. Dolayısıyla Kral Abdullah'ın demiryolu konusundaki itirazlarının sebebinin İstanbul tarafından sıkı bir şekilde kontrol edilebilmelerinin önüne geçmek olduğu söylenebilir.

²⁴⁸ İsmail Köse, a.g.e., s. 167-173.

²⁴⁹ Cemal Paşa, **Hatıralar**, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010, s. 272.

²⁵⁰ Recep Boztemur, “Arap İsyanı 1916-1918”, **Mülkiye Dergisi**, 35, (272), 2011, s. 67.

²⁵¹ Kral Abdullah, a.g.e., s. 56-57, 66-67.

²⁵² Kral Abdullah, a.g.e., s.74.

²⁵³ Boztemur. a.g.e., s. 67.

Osmanlı Devleti ayrıca Mekke’de, Abdülaziz Çâviş’in²⁵⁴ idaresi altında bir darülfünun kurmak istiyordu. Kral Abdullah, Mekke’de birçok âlim olmasına ve Abdülaziz Çâviş’in sadece bir gazeteci olmasına atıf yaparak kurulmak istenen darülfünun ile art niyetli işlere girişileceğini iddia etmektedir.²⁵⁵

Netice itibariyle Kral Abdullah’a göre Şerif Hüseyin’in isyan sebebi İttihat Terakki’nin uygulamaları ve Araplara yönelik olan art niyetleridir.

Şerif Hüseyin de 1916’da isyan başladıktan sonra H. 25 Şaban 1334 / M. 27 Haziran 1916’da yayımladığı bir bildiri²⁵⁶ de isyanını meşrulaştırmak için devamlı surette İttihat Terakki yönetiminin yanlış işlerinin kendilerini isyana sürüklediğini vurgulamıştır. Ancak yine de bu bildirimlerde belki de Müslümanların tepkisinden çekindiği için Osmanlı Devleti’ne ilk biat edenlerin Mekke-i Mükerreme emirleri olduğunu belirtmiştir. Hatta kendisinin, Araplardan müteşekkil bir kuvvetle Devlet-i Osmaniye’nin şeref ve haysiyetini muhafaza etmek için isyancı Araplarla mücadeleden çekinmediğini vurgulamıştır.²⁵⁷ Şerif Hüseyin’in, isyanını meşru bir zemine oturtabilmek için giriş mahiyetinde olan bu sözleriyle Müslümanların tepkilerini en aza indirmeye çalıştığı söylenebilir.

Şerif Hüseyin’e göre İttihat ve Terakki Cemiyeti, devlet işlerini eline almasından sonra devleti çok kötü bir şekilde yönetmiş ve devletin azamet ve şevketine hanel getirmiştir. Ayrıca gereksiz yere devleti I. Dünya Savaşı’na sokmuştur. Aynı zamanda Müslümanların İslâm devleti hakkında ümitsizliğe düşmelerine sebep olmuştur. Müslümanların bazıları idam ile bazıları da sürgün ile cezalandırılarak ülkede birlik bozulmuştur. Savaş sebebiyle (I. Dünya Savaşı) kutsal topraklarda ekonomik darlık o kadar artmıştır ki insanlar evlerinin kapı ve pencerelerini bile satmak zorunda kalmışlardır.²⁵⁸ Şerif Hüseyin, devletin İttihatçılar tarafından gereksiz yere savaşa sürüklendiğini açıklamaya çalışmıştır.

Şerif Hüseyin daha sonra İttihatçıların dine aykırı uygulama ve anlayışlarından bahsetmektedir. Nitekim bu anlayış ve uygulamalar, Müslümanları kendisine inandırabilmek için kullanabileceği en önemli argümanlardır. Ona göre İttihatçılar, Osmanlı saltanatı ile Müslümanlar arasında yegâne bağ olan Kur’an-ı Kerim ve Sünnet-i Seniyye’yi ihlal etmişlerdir. Büyük devlet

²⁵⁴ “Abdülaziz Çâviş aslen Tunuslu olup Mısır El Ezher’de eğitim görmüştür. İngiltere Oxford’da Arapça hocalığı yapmıştır. Daha sonra Mısır’a dönmüştür. Burada yazdığı yazılarla İngiliz sömürüsüne karşı halkı uyarmaya çalışmıştır. Mısır’da baskılar artınca İstanbul’a giderek faaliyetlerini burada sürdürmüştür. İstanbul’da El Hilalü’l Osmani diye bir gazete çıkarmış ve fikirlerini yaymaya devam etmiştir. Osmanlı-Alman ittifakını desteklemiştir. Halifelik tartışmalarında Osmanlı halifeliğini destekleyerek Müslümanların Osmanlı hilafetine bağlı olmaları gerektiğini savunmuştur. Cemaleddin Efgani ve Muhammed Abduh çizgisi içerisinde bir İslâm anlayışına sahiptir.” Bkz. Muhammed Eroğlu, “Abdülaziz Çâviş”, *DİA*, içinde 1, 1988, s. 187-188.

²⁵⁵ Kral Abdullah, a.g.e., s. 75.

²⁵⁶ Naci Kâşif Kıcıman, *Medine Müdafaası-Hicaz Bizden Nasıl Ayrıldı*, Sebil Yayınları 1994, s. 46-50; Kara, *Hilafet Risaleleri*, C.IV, s. 419-422.

²⁵⁷ Kıcıman, a.g.e., s. 46; Kara, *Hilafet Risaleleri*, s. 419-420.

²⁵⁸ Kıcıman, a.g.e., s.46-47; Kara, a.g.e., s. 420.

adamlarının gözleri önünde çıkan *İctihad Gazetesi*²⁵⁹ Hz. Muhammed'i tahkir etmekten çekinmediği gibi devlet yöneticilerinden bu duruma itiraz eden hiç kimse de çıkmamıştır. Gazete bu durumdan cüret alarak Kur'an ayetlerini bile ilga etmekten çekinmemiş ve “Allah, size, çocuklarınız(in alacağı miras) hakkında, erkeğe iki dişinin payı kadarını emreder”²⁶⁰ ayetini hafife alarak mirasta eşitliği öne sürmüştür.²⁶¹

İslâm'ın beş şartından birisi olan oruç ibadetini, Kafkas Cephesi'nde Ruslara karşı savaşılan askerleri örnek göstererek Mekke, Medine ve Şam'daki askerlere de oruç tutmayı yasaklamışlar ve “Sizden kim hasta, ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar.”²⁶² ayetini ve buna benzer birçok İslâm esasını inkâr etmekten çekinmemişlerdir.²⁶³

Şerif Hüseyin bildirisinde padişaha karşı ise oldukça saygılı ifadeler kullanmıştır. İttihatçılar padişahı bir başkâtip veya bir başmabeyinci atayamayacak duruma getirmişler ve Müslümanların işlerine bakma hakkından bile mahrum ederek hilafetin şartlarını düşürmüşlerdir. Dina aykırı olan bu tip işlere o ana kadar ses çıkarmamalarının sebebi olarak ise hüsn-i tevilleri ile İslâm âlemi içerisine ihtilaf ve tefrika tohumları ekmek olduğunu vurgulamıştır.²⁶⁴ Şerif Hüseyin bu şekilde hem Müslüman dünyasından gelebilecek tepkileri önlemeye çalışmış hem de halifelik iddialarına meşru bir zemin hazırlamak istemiştir.

Devlet yönetiminin Enver ve Cemal Paşalar ile Talat Bey'in ellerinde olduğundan bahsetmiş ve istediklerini yapıp yaptırdıklarını vurgulamıştır. Mekke kadısına gönderdikleri bazı emirler, Arap ulemasından birçok kimsenin haksız yere idam edilmeleri ve idam edilen kişilerin ailelerinin de sürgün ve türlü işkencelere maruz kalmaları ve bu durumun da “Hiçbir günahkâr başka bir günahkârın günah yükünü yüklenmez.”²⁶⁵ ayeti ile açıkça çeliştiği de bildiri de öne çıkan başka bir konudur.²⁶⁶

Bildiride öne çıkan en önemli ve tahrik edici bir durum da isyan sırasında Ciyad (Ecyad) Kalesi'nden atılan toplarla Müslümanların kıblesi ve müminlerin Kâbe'si olan Beytullah'a zarar verilmiş olmasıdır.²⁶⁷ Hâlbuki isyanın ilk gününde bile Kâbe'ye sığınan bedevi asiler kaleden topa tutulmamış ve Kâbe'ye zarar verilmesinden kaçınılmıştır. İlerleyen günlerde kaleden asiler üzerine

²⁵⁹ “Abdullah Cevdet'in idaresi altında yayımlanan ilmi, siyasi ve edebi muhtevalı dergidir. Otuz yıl kadar süren yayın hayatında genel çizgisiyle Batılılaşmayı, bunun için de Türk toplumunun buna uymayan inanç, düşünce, davranış ve örflerini mutlaka terk etmesi gerektiğini savunan İctihad, başında hemen hiç eksilmeyen, bazen oldukça sert polemiklere sebep olmuştur.” Bkz. Nazım H. Polat, “İctihad”, *DİA*, içinde 21, 2000 s. 446.

²⁶⁰ Kur'an, Nisa Süresi, Ayet: 11.

²⁶¹ Kıcımın, a.g.e., s.47; Kara, a.g.e., s. 420.

²⁶² Kur'an, Bakara Süresi, Ayet: 184.

²⁶³ Kıcımın, a.g.e., s.46; Kara, a.g.e., s. 420.

²⁶⁴ Kıcımın, a.g.e., s.47-48; Kara, Hilafet Risaleleri, s. 420-421.

²⁶⁵ Kur'an, En'am Süresi, Ayet: 164.

²⁶⁶ Kıcımın, a.g.e., s.48-49; Kara, Hilafet Risaleleri, s. 421.

²⁶⁷ Kıcımın, a.g.e., s.49; Kara, Hilafet Risaleleri, s. 421-422.

top atışı yapılırken bir şarapnel parçası Kâbe'nin örtüsüne isabet etmiştir. Kasıtlı olmayan bu durum Şerif Hüseyin tarafından abartılarak bir propaganda malzemesine dönüştürülmüştür.²⁶⁸

Bildirinin son bölümünde ise İttihat ve Terakki'nin zulümlerinden dolayı *ah-u enin* içerisinde kalan memleketlerden ayrılarak İslâm dinine yardım ve Allah'ın dinini yayma emelleri doğrultusunda harekete geçtiklerinden bahsederek diğer Müslümanları da kendisine katılmaya davet etmiştir.²⁶⁹

Bildirinin hiçbir yerinde “Halifelik” ile ilgili başka bir bilgi, halifeliğin Türklerden alınarak Haşimoğulları soyuna verilmesi gerektiğini ileri süren bir cümle yoktur. Şerif Hüseyin, Mekke'ye atanmasından kısa bir süre sonra, “Halifeliğin Haşimoğulları soyundan gelen Araplara” ait olduğu²⁷⁰ şeklindeki söylemini ara vermeden devam ettirmiş ve isyan öncesinde “Halifelik” için İngilizlerden destek sözü almıştı. Oysa bu bildiriye İslâm dünyasını kızdırmamak ve asıl niyetini zamansız açıklamamak için böyle bir talebi gündeme getirmemeyi uygun görmüş, sadece kurnazca bir yaklaşımla halifeliğin etkinliğini kaybettiğini söyleyerek gelecekteki planları için Müslüman kamuoyunu hazırlamayı tercih etmiştir.²⁷¹

İsyan haberi ilk duyulduğunda İngiliz sömürgesi altında bulunan Hindistan'dan Şerif Hüseyin'e çok sert tepkiler gelmiştir.²⁷² Ayrıca hükümetin yarı resmi yayın organı olan *Tanin* Gazetesi de isyanı haber vererek Şerif Hüseyin'i İngiliz altınlarına kanmış bir kişi olarak göstermiş ve akıbetinin de daha önce isyan eden Mekke şeriflerinden farklı olmayacağını yazmıştır.²⁷³

Şerif Hüseyin, Osmanlı-Alman ittifakını da propaganda malzemesi olarak kullanmıştır. Lawrence ile Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah arasında yapılan görüşmelere şahit olan bazı Arap kabile liderleri bu durumu şiddetli bir şekilde tenkit etmişlerdir. Almanların Türkleri etki altına aldığı için Türklerle savaşmalarına rağmen kendilerinin neden İngilizlerle işbirliği yaptıklarını

²⁶⁸ İsmail Köse, a.g.e., s. 209.

²⁶⁹ Kıcıman, a.g.e., s.49-50; Kara, Hilafet Risaleleri, s. 422

²⁷⁰ Halifelik veya imamet konusu oldukça tartışmalı bir meseledir. Hz. Muhammed'in “*İmam Kureyş'tendir*” hadisi ile benzer manalara gelen birçok hadisler Buhari, Müslim, Ebû Dâvud, Tirmizi gibi İslâm dünyasında son derece sahih olarak kabul edilen hadis kitaplarında geçmektedir. Esasen tartışma konusu hadislerin sahihliği ile ilgili de değildir. Osmanlı Devleti gibi Kureyş soyundan gelmeyen bir hanedanlığın imameti üstlenmesinin doğru olup olmadığı tartışmaların odak noktasını oluşturmaktadır. Sultan II. Abdülhamid'in halifeliği aktif bir şekilde siyaseten kullanmaya başlamasından sonra, Osmanlı halifeliğinin meşruiyeti konusu, daha da tartışılır olmuştur. Nitekim Hilafet konusunda özellikle de Osmanlı hilafetinin meşru olduğunu göstermek için birçok risaleler yazılmıştır. I. Dünya Savaşı sırasında İngiltere ve onunla işbirliği içerisinde olan Şerif Hüseyin'in beyannameleri ve propagandaları, Hilafetin Osmanlı Devleti'nde kalması gerektiğini savunan birçok âlimin de karşı bildirimler yazmasına sebep olmuştur. Aslında halifelik tartışmaları ve bu konudaki tezler-antitezler başlı başına bir araştırma konusu olabilecek kadar geniştir. Bu konuda İsmail Kara'nın hazırladığı ve daha birçok bilim insanının katkıda bulunduğu, İslâm Siyasi Düşüncesinde Değişme ve Süreklilik “Hilafet Risaleleri” isimli altı ciltlik eser oldukça önemli bilgiler vermektedir. Bkz. İsmail Kara (Haz.), **Hilafet Risaleleri**, C.I.2.3.4.5.6; Yine Sultan II. Abdülhamid'in, halifeliği aktif bir şekilde kullanması, Hilafet konusundaki İngilizlerin Politikaları ve Osmanlı Devleti'nin Afrika'da uygulamaya çalıştığı hilafet politikaları konularında bkz. Kemal H. Karpat, **İslâm'ın Siyasallaşması**, (Çev. Şiar Yalçın), 4. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 281-332, 445-474, 477-511.

²⁷¹ İsmail Köse, a.g.e., s. 249-250.

²⁷² Kara, Hilafet Risaleleri, C.IV, s. 439-442.

²⁷³ Kıcıman, a.g.e., s. 51-52.

sorgulamışlar ve “Almanlar Türklerin dostuysa bunlar da sizin dostunuz, o halde ne diye savaşıyorsunuz?” diye sorarak Abdullah’ı eleştirmişlerdir. Abdullah da Lawrence’nin dostları ve müttefikleri İngiltere’nin bir temsilcisi olduğunu söylemekten çekinmemiştir.²⁷⁴

Şerif Hüseyin H. 11 Zilkade 1334 M. 9 Eylül 1916’da ikinci bildirisini hazırlayarak Arapları ve Osmanlı Devleti’ne hâlâ sadık olan Müslümanları etkilemek istemiştir. Bu bildiri de özet olarak Osmanlı Devleti’nin Trablusgarb ve Balkan savaşlarından sonra gereksiz yere I. Dünya Savaşı’na sokulduğundan bahsedilmiştir. Ayrıca bir İslâm devleti olan Osmanlı’nın denizlere olan sınırı ve stratejik öneminden dolayı denizlere hâkim olan bir devletle (İngiltere) ittifak kurması gerekirken İttihat ve Terakki hükümeti, denizlere sınırı az ve hayal ve tamahı çok olan tarafla ittifak kurarak (Almanya) savaşa girdiği için Müslümanların ileri görüşlülere İttihatçılıktan yüz çevirmişlerdir.²⁷⁵

Şerif Hüseyin ayrıca Şehzade Yusuf İzzeddin Efendi’nin²⁷⁶ İttihatçılar tarafından katledildiğinden, Cemal Paşa’nın Şam’da kadınlara sakilik yaptırarak âlemler tertip ettiğinden bahsederek²⁷⁷ Müslüman kamuoyunu yönetime karşı tahrik etmek istemiştir.

Avrupa kıtasındaki Osmanlı sınırları, Anadolu’daki Rus ilerleyişi, İngilizlerin güneydeki ileri hareketleri özetlendikten sonra isyan gerekçelerini İttihat ve Terakki’nin yanlış politikalarına bağlamıştır. Şerif Hüseyin’e göre Osmanlı Devleti İngiltere ve Fransa ile mutlak surette dost olarak kalmalıydı.²⁷⁸

Osmanlı-Alman ittifakını, İngilizler de kendi çıkarlarına alet etmek istemişlerdir. 6 Mayıs 1915 tarihinde uçaklarla Arabistan’a attıkları bir beyannamede Almanlarla savaşmalarının sebeplerini kendi açılarından meşru göstermeye çalıştıktan sonra Osmanlı Devleti’nin Gayrimüslim Almanlarla ittifak yaptığını ve Arapların Şerif Hüseyin’in etrafında toplanmaları gerektiğini ifade etmişlerdir.²⁷⁹ Hâlbuki aynı dönemde isyan çıkartması için kendileri de Şerif Hüseyin ile irtibat halindeydiler. Şerif Hüseyin’e olan desteklerinden ve onunla yaptıkları ittifaktan doğal olarak hiç bahsetmiyorlardı.

İtilaf Devletleri’nin, ümmetçi hareketlere bir çare olmak üzere sömürgelerinde bulunan İslâm ulemasını, kendi emelleri ve istekleri doğrultusunda fetva vermede veya politikalarını tasdik ettirmede bir alet olarak kullandığı görülmektedir. Örneğin İngiltere cihat ilanından son derece

²⁷⁴ Kral Abdullah, a.g.e., s.131-132.

²⁷⁵ Kıcıman, a.g.e., s. 63.

²⁷⁶ Şehzade Yusuf İzzeddin Efendi Sultan Abdülaziz’in oğludur. Veliâht şehzadelik yapmıştır. Devamlı surette hasta olduğuna dair bir vehmi vardı. Almanlarla ittifak yapılarak savaşa girilmesine karşıydı. 16 Ocak 1916 gecesini dairesinde, bileği kesilerek ölmüştür. Tıpkı babası Sultan Abdülaziz gibi ölümünde ciddi şaibeler vardır. Bazı tarihçiler intihar ettiğini söylerken bazıları da kesin bir şekilde İttihatçılar tarafından katledildiğini belirtmektedirler.

²⁷⁷ Kıcıman, a.g.e., s. 64.

²⁷⁸ Kıcıman, a.g.e., s. 64.

²⁷⁹ Doğru, a.g.e., s. 53.

rahatsız olmasından dolayı; Ağa Han, Paris’te bulunan Mehmet Vahid Bey ve yine Paris’te bulunan Senegal asilzâdegânlarından birine ve Mısır’daki Merginî Şeyhi’ne müracaat ederek Müslümanları sakin olmaya ve İngiltere’ye itaate çağıran beyannameler hazırlatmıştır.²⁸⁰

Fransız sömürge bölgelerinde ise cihat ilanı fazla itibar görmediği gibi bu bölgelerde Osmanlı Devleti’ni sert bir şekilde eleştiren mektuplar, risaleler ve karşı cihat fetvaları dahi yazılmıştır. Moritanya, Cezayir, Fas gibi Fransız sömürgelerindeki Müslüman halk çeşitli şer’i deliller kullanarak Fransızlara hizmet edilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Mesela Fransızlara karşı mücadele eden Moritanyalı mücahit Malayneyn’in kardeşi Şeyh Saad Buh Fransızların tarafına geçerek cihat fetvasına karşılık Türklerin, Allah’ın “Kendinizi tehlikeye atmayın” emrine zıt hareket ederek bütün Müslümanların ortak kanaatini almadan tehlikeye attıklarını söylemiştir.²⁸¹

Moritanyalı şair ve soy bilimci Ahmet Yura’ya göre “Türkiye ve Almanya’nın Fransa’ya savaş açması Müslümanları derinden yaralamıştır. Halife etkisiz kalarak makamının hakkını vermiyordu. Halifelik makamı Müslümanlar için bir müracaat yeri olmaktan çıkmıştır. Türkler hâkimiyeti ellerine geçirdikleri günden beri beytûlmali boşaltarak altın, gümüş ve değerli malları bitirdikleri için yenileceklerdir. Bu cihat çağrısı birkaç ruhsuz kimseyi harekete geçirse bile Moritanyalı Müslümanları etkilemeyecektir. Türkler, Arap soylu olmadıkları için Müslümanlar, onların halifelerini zaten tanımıyorlardı. Türklerin bu belalı işlere düşmelerinin sebebi ise kendilerine rehberlik edebilecek âlimlerinin olmamasıdır. Abbasi halifesi Mûtevekkil’i de hizmetinde olmalarına rağmen Türkler öldürmüşlerdir. Her türlü haramı işlemeye meyilli olmaları sebebiyle hem dünyada hem de ahirette başarısız olacaklardır.”²⁸²

Bir başka bildiride de, Türklerin Fransızlara karşı hareketleri ve Fransızların düşmanlarına yardımlarının dinin bir gereği olmadığından bahsedilmiştir. Cihat dinin zaferi için yapılmalıdır. Türklerin yaptığı cihat çağrısının amacı eskiden beri devam eden dostluklarına binaen Almanlara yardıma teşvikten başka bir şey değildir.²⁸³

Faslı Abdülhay Kettani, “Halifeliğin Kureyşliliği, Osmanlı Devleti’nin dinî bir amaç taşımayan bu savaşa girmesini, Alman imparatorunun sözlerine aldanan Jön Türklerin Müslümanlarla oyun oynadığını, Sultan Abdülhamid’in tahttan indirilmesinden sonra Balkan Savaşları ve diğer savaşlarda Türklerin başına gelen olayların tek sorumlusunun jön Türkler olduklarını ve Müslümanların mezarını kazan bu devletin rehberliğine ihtiyaç duymadıklarını” belirterek açık bir şekilde Fransızların desteklenmesi gerektiğini belirtmiştir.²⁸⁴

²⁸⁰ Hülâgü, Pan-İslâmî Faaliyetler (1914-1918), s. 13.

²⁸¹ Ahmet Kavas, “Fransa’nın Kuzey ve Batı Afrika’da Uyguladığı İslâm Siyaseti: Sultan Reşad’ın Yayınladığı Cihat Çağrısının Reddi Meselesi”, *Dinî Araştırmalar Dergisi*, 6, 2000, s. 34.

²⁸² Kavas, a.g.e., s. 35.

²⁸³ Kavas, a.g.e., s. 35.

²⁸⁴ Kavas, a.g.e., s. 40.

İngiltere, cihat ve İslâm birliği siyasetine karşı propaganda olmak üzere, İslâm dünyasının hilafet merkezi olan İstanbul'a ve onun halifesine karşı olan sempati ve bağlılıklarını zayıflatmak ve Osmanlı halifelerinin hukukî açıdan meşruiyetlerinin ne olduğu konusunda Müslümanların kafalarında şüphe uyandırmak için Osmanlı padişahlarının dinen halife sayılmayıp sadece birer sultan olduklarını dile getiren yayınlar yapmıştır.²⁸⁵

İngiliz amaçlarına hizmet eden bazı Müslüman Hintli subaylar, Hindistan'da Şerif Hüseyin'e karşı oluşan öfkeyi ortadan kaldırmak için Şerif Abdullah'a hac için Mekke'ye gelen Müslümanlara neden isyan ettiklerini anlatmalarını tavsiye etmiştir. Hatta isyan sebebini Müslümanlara açıklarken İngilizlerle yaptıkları işbirliğini gizlemeleri gerektiğini vurgulamışlardır. Abdullah da onlara; "İngilizlerin elinde Hicaz'ı işgal etmek için fırsat varken kutsal yerlere saygılarından bunu yapmadılar, oysa Türkler İslâm'dan ayrıldılar ve bizde onlardan ayrıldık", cevabını vermiştir.²⁸⁶ Hâlbuki siyasette tam usta olan İngilizlerin kutsal yerlere saygı duyması mümkün değildir. Hicaz'ı işgal etmemelerinin en büyük nedeni başta oldukça büyük bir Müslüman nüfusa sahip olan Hindistan olmak üzere birçok Müslüman memleketi sömürge altında tutmaları ve buralardaki Müslümanların ayaklanabileceği korkusudur. Ayrıca Şerif Hüseyin'in İngilizlerle işbirliği içerisinde bulunduğunu öğrenen Arap destekçileri de desteklerini çekebilirdi.

Şerif Hüseyin ise her ne kadar isyanının sebeplerini İttihat Terakki'nin siyasi ve dinî politikalarına bağlasa ve bunda gerçeklik payı olsa da isyanda başka sebepler de vardır. Fransız İhtilali'nin ortaya çıkarmış olduğu ulusçuluk akımı son dönemlerde Osmanlı Arapları arasında da hızla yayılmaya başlamıştır. Öyle ki İslâm dinini bile milli bir din olarak görmeye başladıkları Şerif Hüseyin'in oğlu Kral Abdullah'ın şu sözlerinden daha iyi anlaşılacaktır.

Namaz bizim namazımız kitap bizim kitabımızdı. Şehadet kelimesi dinimizin esası, zekât vergimiz, oruç perhizimizdi. Hac bizim memleketimizde yapılıyordu. Ama başımızdakiler daha okuduklarının anlamını bile bilmiyorlardı. Bir Arap âlim doğru düzgün Arapça bilmeyen, herhangi bir fıkıh kitabını okumamış kişinin arkasında saf tutmaya mecbur kalırdı. İşte böyle varlık içinde yokluk, yokluk içinde varlık söz konusuydu. Bizler üstün olduğumuz halde hakir görülürken, hakir görülmesi gerekenler tepemize çıkıyordu.²⁸⁷

İsyanın altında yatan en önemli sebeplerden birisi de Şerif Hüseyin'in isyanın ilk başlarında dikkatle ifade etmekten kaçındığı ancak sonradan açığa çıkardığı halifelik iddiasıdır. Halifelik konusundaki tartışmalar ve imamın (halife) Kureyş'ten olması gerektiği meselesi belki de Hicaz'da daha önce çıkan isyanların da temel sebebidir. Nitekim Kırım Savaşı sırasında isyan eden Şerif Abdülmuttalib'in destekçisi olan Şeyh Cemal Efendi de yaptığı propagandalar ile Türklerin kâfir olduklarından ve hakları olanı almanın zamanın geldiğinden bahsediyordu.²⁸⁸

²⁸⁵ Hülâgü, Pan-İslâmist Faaliyetler (1914-1918), s. 13-14.

²⁸⁶ İsmail Köse, a.g.e., s. 308.

²⁸⁷ Kral Abdullah, a.g.e., s. 17.

²⁸⁸ Tezâkir 1-12, s. 103-105.

İttihat Terakki'nin bazı uygulamaları, olayın ve İngiltere ile yapılan işbirliğinin görünen sebepleri olarak kabul edilebilir. Şerif Hüseyin, isyanını meşru göstermek için yayımladığı beyannamelerde sadece İttihat Terakki ile Enver, Cemal ve Talat Paşaların yaptığı yanlışlardan bahsetmekte iken doğal olarak krallık veya hilafetle alakalı herhangi bir iddiası yoktur. Böyle bir iddiada bulunduğu takdirde Müslümanları kendisine inandırması imkânsız bir hal alabilirdi. Nitekim başta Hindistan olmak üzere birçok İslâm memleketinde Şerif Hüseyin'in isyanı şiddetli bir şekilde tenkit edilmiştir. Dolayısıyla Şerif Hüseyin isyanın sonu belli olmaya başlayınca ise kendisini önce Arap memleketlerinin kralı daha sonra da halife ilan etmek istemiştir.

Özellikle Fransız sömürgelerinde yaşayan Müslümanların cihat çağrısına rağbet etmedikleri gibi Fransa'yı açık bir şekilde destekledikleri görülmektedir. Fransa'nın propagandayı etkili bir şekilde kullanması ve sömürgelerindeki Müslümanlara geniş serbestiyetler vermesi, İttihat Terakki'nin dinî önemsememesi veya önemsedini Müslümanlara hissettirememesi ve en önemlisi de halifenin Kureyşli olması gerektiği meselesi cihat ilanının Afrika'da etkili olamamasının en önemli sebepleridir. Ayrıca Müslümanların Almanları tanımamaları, uzun zamandır sömürgelere sahip olan İngiltere ve Fransa'nın sömürgelerinde büyük bir oranda kendilerini benimsetmeleri ile Almanlar hakkındaki menfi propagandaları ve Türklerin böyle bir ortamda Almanlarla ittifak yapmaları cihat çağrısının başarısız olmasının en önemli delillerindedir.

İngiliz sömürgeleri olan Mısır ve Hindistan'da cihat çağrısının kısmen ses getirmesinin sebebi ise özellikle Sultan II. Abdülhamid döneminden beri bu bölgelerle dinî bağların sürdürülmesidir. Mezheb olarak da bu bölgelerde özellikle Hanefilik daha yaygın olduğu için İngiltere sıkıntı yaşamıştır. Hanefî Mezhebi, halifenin Kureyşliliği konusunda daha esnek iken özellikle Fransız sömürgesi altında bulunan yerlerde Maliki ve Hanbeli mezhepleri daha yaygındır ve halifelik konusundaki geleneklere oldukça bağlıdırlar.

Elbette Müslümanların bazılarının cihadı desteklemesi bazılarının da karşı çıkmasını kesin bir şekilde mezheplerine bağlayamayız. Nitekim İtalya'nın işgali altında bulunan Trablusgarp'taki Senûsi tarikatı, sonuna kadar Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmıştır.

Fransa'nın, "Hilafetin Kureyşliliği" meselesini Afrikalı Müslümanlar arasında yeniden canlandırması kadar Jön Türklerin gayretleriyle Osmanlı padişahının hilafet makamını uluslararası ilişkilerde sıkışan Almanya'nın siyasi ve askeri emellerine alet ettirmesi İslâm dünyasındaki kopuşu iyice hızlandırmıştır.²⁸⁹ Ayrıca Şerif Hüseyin'in de İslâm dinini İngilizlere alet ettirmesi İslâm dünyasındaki çöküş ve karışıklığı daha da içinden çıkılmaz bir hale sokmuştur.

²⁸⁹ İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1983, s. 159; Kavas, a.g.e., s. 26.

Kısa zamanda İngiltere ve Fransa'nın İslâm siyaseti netice vermiş ve sömürgeci devletlerin de katkılarıyla Müslümanlar birbirlerinden uzaklaşarak kimin hâkimiyetinde iseler onun siyasi çizgisine bağlanmışlardır.²⁹⁰ Nitekim yukarıda bahsi geçen örnek olaylar da bu durumu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

3.2.3. Osmanlı Devleti ile Almanya Arasında Yapılan İttifakı Meşrulaştırma Çabaları

Osmanlı Devleti, Sultan III. Selim döneminden itibaren denge politikası yürütüyor ve bu politikanın gereği olarak da Avrupa devletleri arasındaki çıkar çatışmalarını kendi lehine kullanmaya çalışıyordu. Denge politikasında Osmanlı Devleti'nin ilişki ve zaman zaman da ittifak kurduğu en istikrarlı ülke ise Prusya, Alman birliğinin sağlanmasından sonra da Almanya'dır. İngiltere ve Fransa'ya karşı büyük bir güç olarak ortaya çıkan Almanya, Avrupa'da güçler dengesinin değişmesine sebep olmuştur. Osmanlı Devleti ise son dönemlerde kendi toprakları üzerinde büyük emelleri ve işgalleri olan İngiltere, Fransa ve Rusya'ya karşı Almanya ile ilişkilerini oldukça iyi bir şekilde sürdürmeye çalışmış; başta demiryolları olmak üzere yatırımların büyük bir kısmını Almanya'ya vermeye başlamıştır.

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti Almanya ile ittifak yaparak savaşa girmiştir. Yayınlanan cihat fetvası ile de düşman devletlerin idareleri altında bulunan Müslümanların, Osmanlı Devleti'ne yardım eden Almanya ve Avusturya'ya karşı savaşmalarının halifeliğin zararına olduğu için savaşanların cehennem azabına müstahak olacaklarını vurgulanıyordu.²⁹¹

Osmanlı Devleti'nin 1724 yılında Rusya ile yaptığı İran'ı paylaşma antlaşmasından itibaren yabancı devletlerle yaptığı ittifaklar, gerek Divan-ı Hümayun 'da gerekse de daha sonra oluşturulan meşveret meclislerinde ele alınır; olayın hem siyasi hem de şer'i boyutu tartışılırdı. Sonra da ittifakın şer'an bir sakıncası olmadığı gerekçesi de işin içine katılarak ilgili devletle ittifak antlaşması imzalanırdı. Ancak I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devlet yöneticileri, çok yönlü ve gizli diplomatik girişimlerin sonucunda zorunlu olarak Almanya'nın yanında savaşa girilmesine karar vermişlerdir.²⁹² Konu hakkında siyasi ve askeri anlamda epey bir tartışma yapıldıktan sonra savaşa girilmesine karar verildiği muhakkaktır. Sonuç olarak da Sadrazam Said Halim Paşa ve Alman Büyükelçi Baron Hans Von Wangenheim arasında gizli ittifak antlaşması imzalanmıştır.²⁹³ Böylece Osmanlı Devleti, Enver ve Cemal Paşaların verdiği emirlerle Almanya'dan satın alınan Goben ve Braslau gemilerinin Karadeniz'deki Rus limanlarını bombalaması üzerine savaşa girmiştir.

²⁹⁰ Ortaylı, a.g.e., s. 159

²⁹¹ İlmiye Salnamesi, 1330/1916, s. 640.

²⁹² "Osmanlı Devleti savaş öncesinde İtilaf Devletleri ile ittifak girişimlerinde bulunmuş ancak ne İngiltere ne Fransa ne de Rusya Osmanlı Devleti ile bir ittifakı kabul etmemiştir. Hatta Almanya ile ittifak antlaşması yapıldıktan sonra bile Talat Paşa vasıtasıyla Rusya'ya son bir ittifak teklifinde bulunulmuş ancak Rusya açık bir şekilde İstanbul üzerindeki emellerini ortaya koyunca İttihat Terakki liderleri Almanya ile beraber savaşa girmeye karar vermişlerdir." Bkz. Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, 16. Baskı, Alkım Yayınları, İstanbul 2007, s. 107-109

²⁹³ Murat Bardakçı, "İşte Osmanlı'nın Çökmesine Neden Olan Anlaşma", 04.05.2017, <http://www.haberturk.com/kultur-sanat/haber/1478583-iste-osmanlinin-cokmesine-neden-olan-anlasma> (29.03.2018).

Osmanlı devlet yöneticileri arasında ittifakın dinî boyutunun tartışılıp tartışılmadığı konusunda şimdilik bir bilgi yoktur. Esasen dönemin şartlarına göre böyle bir tartışmanın veya müzakerenin yapılmış olması da uzak bir ihtimal gibi görünmektedir. Çünkü bu ittifak antlaşması ulema ve bütün devlet adamlarının katıldığı bir mecliste tartışılarak yapılmamıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti daha önce de Hristiyan ülkelerle ittifak antlaşmaları imzalamıştı ve ittifak meselesi görüşüldüğü zaman dönemin uleması tarafından şer’i delillerle ittifak meşrulaştırılıyordu. 1790 İsveç-Osmanlı-Prusya veya 1798 Osmanlı-Rus ve İngiliz ittifaklarından 1914 Osmanlı-Alman ittifakının mahiyet olarak bir farkı yoktur. Dolayısıyla bu ittifaklar için söylenen şeyler 1914 ittifakı için de geçerlidir. Zaten cihat fetvasının beşinci maddesinde de Almanya ve Avusturya, Osmanlı Devleti’nin yardımcısı olarak gösteriliyordu.

Ancak yine de Osmanlı-Alman ittifakı konusunda hiçbir tartışma olmamıştır, demek mümkün değildir. Özellikle İngiltere, Fransa, Rusya ve Şerif Hüseyin’in Osmanlı-Alman ittifakı konusundaki menfi propagandalarına karşı Osmanlı gazeteleri veya Osmanlı Halifeliği taraftarı âlimler tarafından cevaplar verilmiştir. Mesela Şerif Hüseyin açıktan isyanı başlatınca 13 Temmuz 1916 tarihinde yayımlanan *Tanin Gazetesi*, olayın Hicaz, Araplık veya Müslümanlık meselesi olmadığını; sırf para ve ikbal hırsıyla bu isyanın çıkartıldığını ve daha önceki isyancılar gibi Şerif Hüseyin’in sonunun da hüsrana olacağını yazıyordu.²⁹⁴

Fransa’da yayın yapan *Matin Gazetesi*’nde, Türk sultanının Müslümanlar arasında bir önemi olmadığını ve Alman nüfuzu altındaki bir “emiru’l mü’minin” kendileri için bir tehdit oluşturamayacağını içeren bir makale yayımlanmıştır. Bu makaleye “İslâm’a ve İslâm Halifesine Karşı Fransızların Desiseleri” isimli bir başlıkla cevap veren Şeyh Salih Şerif et-Tunusi²⁹⁵, emiru’l mü’mininin, özelde İslâm dünyası genelde ise gerçekleri idrakte zorlanan insanlık âleminde büyük bir yere sahip olduğundan bahsetmektedir. Ayrıca ona göre akıl ve muhakeme sahibi Alman milleti ile o milletin imparatoru bu gerçeği idrak etmiş ve bu nedenle emiru’l mü’minin ve milletiyle anlaşma yapmışlardır. Böylece iki ruhun bir bedende birleşmesi gibi birleşmişler ve her iki millet de birleşmeden doğan menfaatlerin değerini takdir etmişlerdir. Yine her iki millet hem kendilerini hem de bütün insanlığı, vahşilerin (İtilaf Devletleri’ni kastediyor) elinden kurtarmak için dostça ve samimi olarak bir ittifak kurmuşlardır. Öyle ki bu ittifak hem doğal hem de zorunludur.²⁹⁶ Ayrıca her iki devlet de hem kendilerinin hem de bütün dünyanın hayatını kurtarmak ve bağımsızlığını sağlamak için aralarında ittifak kurmuşlardır.²⁹⁷ Tunusi bu şekilde ittifakı akli ve mantıki çerçevede açıklamaya çalışmıştır. Fransızların, sömürgelerindeki Müslümanlar üzerindeki menfi propagandalarına karşı Müslümanlar nazarında halifenin prestijini korumaya çalışmıştır.

²⁹⁴ Kıcıman, a.g.e., s. 51-52.

²⁹⁵ “(Tunus 1869-İsviçre 1920). Tunus ulemasındandır. I. Dünya Savaşı yıllarında cihad-ı mukaddes ve Teşkilat-ı Mahsusa ile de irtibatlı olarak Osmanlı Devleti ve hilafeti lehine yürütülen faaliyetlerde bulunmuş ve bu çerçevede Sebilürreşad’da Mehmed Akif tarafından yazıları ve makaleleri yayımlanmıştır.” Bkz. Kara, Hilafet Risaleleri, C.IV, s. 9.

²⁹⁶ Kara, Hilafet Risaleleri, C. IV, s. 150-151.

²⁹⁷ Kara, Hilafet Risaleleri, C.IV, s. 427.

Sebilürreşad Gazetesi'nde de "Müslümanlar Niçin Almanlarla İttifak Etti?" başlıklı bir yazıda Osmanlı Devleti'ni Almanya ile ittifaka iten sebepler açıklanmaya çalışılmıştır. En büyük gerekçe ise Balkan Savaşları'ndan itibaren İngiltere'nin Osmanlı üzerindeki menfi politikaları olarak gösterilmiştir. İngiltere bu savaşlarda Balkan ülkelerine yardım etmişken, Almanya gizlice Osmanlı Devleti'ne yardım etmiştir. Dolayısıyla biz istemesek de bir güç bizi zorunlu olarak Almanya ile ittifaka itmştir.²⁹⁸ Gazete Osmanlı Devleti'nin Hristiyan Almanlarla ittifak kurma sebebini siyasi ve askeri açıdan zorunlu olarak görmüştür. Dinî anlamda bir meşrulaştırma gayreti içerisinde ise değildir.

Sebilürreşad Gazetesi 26 Kasım 1914'te "*Fisebilillah Cihadın Hakikati, Gayesi, Hükmi, Mücahidin Vezaiifi*" başlığı altında cihat kavramını açıklamıştır. Buna göre cihat İslâm düşmanlarına karşı bedenen ve malen savaşmaktır; ancak farklı dinden olanların tamamı İslâm düşmanı sayılamaz. Osmanlı ile din savaşı yapan memleketi ele geçirmeye çalışan, düşmanlık yapan, düşmanlara yardım edenler ki bunlar Ruslar, İngilizler, Fransızlar ve müttefikleri din düşmanıdır. Osmanlı'nın yönetimi altında ihanet etmeyen Gayrimüslimler ile Osmanlı'nın müttefiki Almanlarla ve onun müttefikleriyle anlaşma olduğu için İslâm düşmanı değillerdir.²⁹⁹ Gazete, devletin çıkarlarını hesaba katarak klasik fıkıh doktrininin aksine farklı dinden olanların tamamının İslâm düşmanı olmadığını vurgulamıştır. Bu durum ise modern telakkiye oldukça uygun bir yaklaşımdır.

Şeyh Müşir Hüseyin Kıdvai³⁰⁰ ise Osmanlı Devleti'nin Almanya ile ittifakının sebebi olarak İngiltere'nin, Osmanlı Devleti'nin kadim düşmanı olan Rusya'nın Osmanlı üzerindeki emellerine ses çıkartmaması üzerine Osmanlı Devleti'nin Sultan II. Abdülhamid döneminin sonlarından itibaren Almanya'ya yönelmeye başlaması olarak analiz etmiştir. İngiltere, gittikçe büyüyen Alman tehlikesine karşı, Rusya ile zorunlu bir ittifak kurmuş ve Osmanlı üzerindeki emellerinde Rusya'yı serbest bırakmıştır. Osmanlı Devleti de bu durumun tehlikesini gördüğü için zorunlu olarak Almanya ile ittifak kurmuştur.³⁰¹

Osmanlı Devleti, savaşa girerken bir cihat fetvası yayımlamış ve özellikle Almaların yardımlarıyla da bu fetvayı bütün İslâm dünyasına ulaştırmaya çalışmıştır. Bu işte büyük oranda da başarılı olmuştur. Ancak savaş sırasında sömürge altındaki Müslüman dünyasında bu fetvaya rağbet edilmemesine rağmen devletin bunun önlemlerini alma anlamında pek bir faaliyet gösterdiği

²⁹⁸ Sebilürreşad, Cild 15, Sayı: 380, s. 298-299'den özetlenmiştir.

²⁹⁹ Ayşe Yanardağ, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nde Dinî Kurumlar ve Hizmetleri", **Savaş Tarihi Araştırmaları Uluslararası Kongresi**, 100. Yılında I. Dünya Savaşı ve Mirası, (6-8 Kasım 2014 Çanakkale), Kongreye Sunulan Bildiriler, C. II, Çanakkale 2015, s. 158.

³⁰⁰ "Kıdvâi (1878-1937) Hindistan Hilafet Hareketi'nin önderlerinden, yazar, hukukçu ve siyasetçidir. Osmanlılar ve hilafet lehinde yoğun faaliyetlerde bulunmuştur. Bu münasebetle birkaç defa İstanbul'a gelen ve burada Osmanlı devlet adamlarıyla görüşmeler yapan Kıdvai'nin ilk ziyareti 1906'da gerçekleşmiş ve II. Abdülhamid tarafından madalya ile taltif edilmiştir. Kaleme aldığı yazılar Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad gibi dergilerde yayımlanmıştır." Bkz. Azmi Özcan, "Kıdvâi", **DİA**, C. XXV, s.395.

³⁰¹ Kara (Haz.), Hilafet Risaleleri, C.IV, s. 333.

de söylenemez. Hâlbuki cihadın Müslümanlara kabul ettirilebilmesinde propaganda çok önemli bir silahtı. Bu silahı itilaf devletleri çok iyi bir şekilde kullanmalarına rağmen Osmanlı Devleti ve Almanya bu konuda yeterince başarılı olamamışlardır. İttihat Terakki yönetimi Almanlarla ittifak konusunun şer'i boyutu ile ilgili olarak bir çalışma içerisinde olmamıştır. Ulema nazarında belki buna ihtiyaç da kalmamıştır. Gayrimüslimlerle ittifak konusu özellikle Sultan III. Selim döneminden itibaren Osmanlı Devleti'nin yoğun gündemlerinden birisi olmuş ve hep aynı delillerle meşrulaştırılmıştır. Dolayısıyla I. Dünya Savaşı'nda böyle bir tartışma açmaya ihtiyaç duyulmamış olabilir.

Propagandanın çok önemli bir yere sahip olduğu bir savaşta Müslüman toplulukları cihat, Osmanlı hilafeti, İttihat Terakki'nin dine karşı tutumu ve kısmen de Gayrimüslim Almanlarla ittifakın gerekçesi insanlara açıklanmadığı için hem Şerif Hüseyin hem de İtilaf devletleri bu maddeleri kendi lehlerine etkili bir şekilde kullanmışlardır. Müslümanları ikna etmek için devlet eliyle sağlam kaynaklara dayalı olarak yeni fetvalar üretilerek insanlar ikna edilememiştir.

Osmanlı Devleti propaganda savaşında tamamen de boş durmamıştır. Sebilürreşad (Sırat-ı Müstakim), gibi bazı mecmualar ile devletin desteklediği İslâm âlimleri Osmanlı hilafetinin meşru olduğu ve Almanya ile ittifakın gerekçesi gibi konularda yazılar yazmışlardır. Fakat bu yazı ve yayınların bütün Müslümanlara ulaştırılamaması ve özellikle de Müslüman halk kitlelerini ikna etmek için şer'i delillerden ziyade akli gerekçelerin kullanılmaya çalışılması da Müslümanların Osmanlı'dan kopuşunu hızlandırmıştır. Oysa bütün bunlar hilafet merkezinde ciddi bir disiplin içerisinde ayet ve hadislerle desteklenerek Müslümanlara ulaştırılsaydı cihat fetvasından da istenilen fayda sağlanabilirdi.

SONUÇ

İslâm dinî, her alanda olduğu gibi devletlerarası ilişkiler anlamında da edille-i şer'iyye denilen Kitap, Sünnet, İcma ve Kıyas vasıtasıyla belli bir sistem ortaya koymuştur. Ulema ve fukahâ, devletlerarası ilişkilerin tam olarak nasıl olması gerektiği konusunda ise bazı konularda görüş birliği içerisinde olmalarına rağmen bazı konularda ihtilafa düşmüşlerdir. Özellikle klasik İslâm hukuku açısından bakıldığında zaman ihtilaf konularının genelde ayrıntılarda olduğu görülür. Genel ana kaideler ufak yorumsal farklarla beraber aynı temele oturtulmuştur. Bu temel ise Müslümanların, kıyamete kadar, Allah'ın dinî tamam oluncaya kadar, inanmayanlarla mücadele edeceği şeklindedir.

Osmanlı Devleti de kurulduğu günden itibaren Hristiyanlık dünyası üzerine seferler düzenlemiş ve bu sefer ve savaşları klasik İslâm hukukuna göre yürütmüştür. Dolayısıyla Hz. Muhammed döneminden itibaren oluşmaya başlayan fıkıh anlayışı Osmanlı Devleti'nde de gittikçe daha keskin bir hal almıştır. Klasik dönem padişahları da Hristiyan dünyası ile yaptıkları savaşları İ'lâ-yı Kelimetillah doğrultusunda yürütmeye devam etmişlerdir.

Şeyh Edebalı'dan başlatırsak, Osmanlı Devleti'nin kurulduğu günden itibaren devlet yönetimi üzerinde etkisi gittikçe artan bir ulema etkisi de söz konusudur. Özellikle Molla Hüsrev, İbn-i Kemal, Ebussuud Efendi gibi şeyhülislâmlar sayesinde devlet yönetimi üzerinde ulema etkisi oldukça artmıştır. Böylece ulema devletin yaptığı işlerin meşruiyetini kontrol eden nispeten de bağımsız bir yapı haline dönüşerek Osmanlı fetihçiliğini de kamçulamıştır.

Klasik devir, Zitvatorok Antlaşması'na kadar Osmanlı Devleti'nin gücünün gittikçe arttığı bir dönem olması sebebiyle devletlerarası ilişkileri tamamen kontrolü altında tutabiliyordu diyebiliriz. Dolayısıyla klasik fıkıh anlayışına göre istediği gibi ilişkileri yönlendirebiliyordu da denilebilir. Ancak Zitvatorok Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslim ülkelerle olan ilişkilerde mutlak üstünlüğünü ilk defa kaybetmeye başladığı bir antlaşma olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla devlet adamlarının Avusturya ile barış yapmak istemelerine rağmen tam olarak nasıl bir barış yapılacağı konusunda bocaladıkları açıktır. Artık Avusturya da isteklerde bulunuyordu. Ulemanın başı olan Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi'nin, klasik Osmanlı üstünlüğüne göre davranılması gerektiği yönündeki net tavrı, Lala Mehmed Paşa'ya Estergon Kalesi'ni tekrar fethettirmek zorunda kalmıştır.

Klasik dönem arşiv malzemeleri ve kronikler ışığında bakıldığı zaman Osmanlı Devleti'ndeki İran algısının düşmanlık üzerine olduğu söylenebilir. İran üzerine yapılacak seferlerde ulemanın verdiği fetvalara bakıldığı zaman, Osmanlıların gözünde İran; Şii, Rafizi, mürtet ve sapkın bir millettten başka bir şey değildir. Hatta Şii İranlılar, ehli kitaptan bile daha aşağı görüldüğü fetvalardan açık bir şekilde anlaşılmalıdır. Dolayısıyla İran üzerine yapılacak seferlerde çok kolay fetvalar verilmiştir. Arada “ehli kible tekfir olunmaz” gibi çıkışlarla klasik İran algısına karşı çıkanlar olsa da çok büyük bir etkiye sahip olamamışlardır. Hatta 1724 yılında Hristiyan bir devlet olan Rusya ile İran topraklarının bir kısmı paylaşılmıştır.

Hristiyanlarla ittifak konusu ise, Orhan Bey döneminde Kantakuzen ile yapılan ittifaka kadar götürülebilir. Sultan III. Mustafa döneminde de 1761'de Prusya ile bir dostluk ve ticaret antlaşması yapılmıştır. Hatta Şeyhülislâm Hamidizâde Mustafa Efendi 1790 Osmanlı-Prusya ittifakını, bu antlaşmayı örnek göstererek meşrulaştırmak istemiştir.

Osmanlı Devleti'nin ilk modern ittifaklar sistemine dâhil olmaya başladığı dönem ise oldukça yenilikçi bir padişah olan Sultan III. Selim dönemidir. Nitekim İsveç ve Prusya ile onun döneminde Rusya'ya karşı askeri ittifaklar yapılmıştır. Ancak bu ittifakların çok kolay yapılamadığı arşiv belgelerinden oldukça net bir şekilde anlaşılmalıdır. Ulemanın bir kısmı Hristiyan bir devletle ittifaka cevaz verirken bir kısmı bu durumun doğru olmadığını öne sürmüştür. Ancak Şeyhülislâm Hamidizâde Mustafa Efendi, ittifakı reddeden kişilerin şer'i delillerine karşı, özellikle hadislerden deliller getirerek ittifakı meşrulaştırmıştır. Nitekim klasik fıkıh anlayışında, Gayrimüslim devletlerin emri altına girilmediği sürece onlarla ittifak yapılabileceği ifade edilmiştir.

Osmanlı Devleti, Sultan III. Selim'den itibaren Avrupa devletler sistemine entegre olmaya çalışmıştır. Dolayısıyla bu dönemden itibaren klasik cihat anlayışından devletlerarası ilişkilerde barış temelli siyaset anlayışına geçilmeye başlanmış ve çok yönlü bir siyaset tarzı takip edilmek istenmiştir. Osmanlı Devleti yıkılana kadar da bu anlayış ilerleyerek devam etmiştir.

Osmanlı Devleti'nde birçok konuda olduğu gibi cihat konusunda da anlayış değişikliğine gidilmesi ve İslâm'ın kadim düşmanı olarak görülen Hristiyanlar ile ittifak ilişkileri içerisine girilmesi elbette gücün zayıflaması ve dünya politikasındaki kontrolün kaybedilmesi ile alakalıdır. Osmanlı devlet yöneticileri, devletin varlığını sürdürebilmesinin temel şartlarından birisi olarak kendilerinden oldukça ileri seviyeye ulaşmış bulunan Hristiyan batı ülkeleri ile ilişkileri geliştirmek ve zaman zaman da onlarla ittifak yapmakta bulmuşlardır. Dolayısıyla devlet için bir maslahat söz konusu olmuştur.

Elbette her zayıflayan müslüman devlet, varlığını sürdürebilmesi için eski düşmanları ile dostluklar ve ittifaklar kurabilir denilemez. Çünkü İslâm fikhının oluşmaya başladığı günden Osmanlı Devleti'nin moderniteye özellikle III. Selim döneminden itibaren entegre olmaya

başladığı zamana kadar devletlerin ve milletlerin zihniyeti neredeyse tamamen dinlerini yayma ve koruma üzerinedir. Dolayısıyla ne Hristiyanlar Müslümanlarla ne de Müslümanlar Hristiyanlarla devamlı bir barış veya ittifak düşünmemişlerdir. Modern dönemde Batı'nın, İslâm dünyasından ve İslâm'ın en önemli temsilcisi olan Osmanlı'dan üstün konuma gelmesi İstihsan, istisvab ve maslahat gibi kavramlarla dinî anlayışın esnetilmesine ve şer'i delilleri yorumlama mahiyetinin değişmesine yol açmıştır. Hâlbuki din aynı din, kitap aynı kitap, sünnet aynı sünnettir. Değişen ise Müslümanların bakış açısı ve kaynakları tevil etme şeklidir.

1798 Osmanlı-Rus, Osmanlı-İngiliz ve Osmanlı-Sicilyateyn ittifakları ise Fransa'nın Mısır'ı aniden işgal etmesi üzerine doğal olarak gelişen bir ittifak olmuştur. Osmanlı Devleti, tarihinde ilk defa azılı düşmanı olan Rusya ile tedafüi bir ittifak yapmıştır. Nitekim bu konuda bir Meclis-i Vükela mazbatasını hazırlanarak işgal edilmiş olan bir İslâm beldesinin derhal kurtarılmasına karar verilmiştir. Ancak Osmanlı Devleti, tek başına Mısır'ı kurtaramayacağını bildiği için özellikle Rusya ve İngiltere gibi Hristiyan devletlerden yardım almayı *emr-ü sevap* olarak görmüştür. Aslında Osmanlı Devleti, yardım istememiş olsaydı bile İngiltere ve Rusya kendi çıkarları doğrultusunda zaten harekete geçmişlerdi.

1798'de Rusya ile yapılan ittifak, halk arasında büyük tepkilere sebep olmuştur. Devlet adamları da devletin bekasının bu ittifaka bağlı olduğunu açık bir şekilde beyan etmişlerdir. Dolayısıyla maslahata mebni bir ittifak yapıldığı açıktır.

Kırım Savaşı (1853-1856) sırasında Hicaz'da çıkan Şerif Abdülmuttalib isyanı görünürde köleliğin yasaklanması ve kadınların bazı medeni hakları ile ilgili görünse de Mekke Reisülüema'sı Cemal Efendi'nin tabirlerinden Osmanlı Hilafetini ele geçirme istekleri açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. İsyanın bir diğer sebebi ise Osmanlı Devleti'nin, İngiltere ve Fransa gibi Hristiyan ülkelerle yaptığı ittifak olarak görülmektedir. Nitekim asi liderlerinin beyanatları ve sloganları da buna işaret etmektedir. Ayrıca Şeyhülislâm Mehmed Ârif Efendi'nin uzun mektubunda da ittifakın sebepleri açıklanmış ve şer'i bir temele oturtularak isyan tamamen sonlandırılmaya çalışılmıştır.

Şeyhülislâm Mehmed Ârif Efendi mektubunda 1790 Osmanlı-Prusya ittifak tartışmaları sırasında dönemin şeyhülislâmı Hamidizâde Mustafa Efendi'nin kullandığı delillerin aynalarını kullanarak Osmanlı Devleti'nin Hristiyan ülkelerle yaptığı ittifakların meşru olduğunu göstermeye çalışmıştır.

I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin yayımladığı cihat fetvasının maddelerine bakıldığı zaman Almanya ve Avusturya ile yapılan ittifakın meşru gösterilmeye çalışıldığı açıktır. Nitekim bu dönemde İslâm coğrafyasının büyük bir kısmı İngiliz ve Fransız sömürgesi altındaydı. Sömürgelerdeki Müslümanları ayaklandırmak için böyle bir yonteme başvurulmuş ve hilafet gücü

de kullanılarak Müslümanlar teşvik edilmiştir. Cihat ilanı, Hindistan Müslümanları ve Trablusgarp'taki Senûsiler gibi Müslümanlar üzerinde kısmen bir etki yapmış olsa da özellikle Fransız sömürgelerinde karşılık bulmamıştır. Hatta Fransız sömürgelerindeki birçok Müslüman düşünür ve âlim Osmanlı Devleti'ni, Almanya ve Avusturya ile ittifak yaptığı için şiddetle eleştirmişlerdir. Bu durumun en temel sebeplerinden birisi İmamın (halife) Kureyşli olması gerektiği hadisinden dolayı, Fransız sömürge bölgelerinde yaşayan Müslümanların Osmanlı hilafetini kabul etmemiş olmalarıdır.

I. Dünya Savaşı'ndaki bir başka mesele de Şerif Hüseyin isyanıdır. Şerif Hüseyin isyanına sebep olarak İttihat Terakki Cemiyeti'nin bazı faaliyetlerini göstermiştir. İsyandaki tüm propagandasını da İttihat Terakki üzerine kurmuştur. Osmanlı-Alman ittifakını ise siyasi ve stratejik sebeplerden dolayı eleştirmiştir. Beyannamelerinde Osmanlı-Alman ittifakının şer'i olarak yanlışlığı üzerinde durmamıştır. Ancak Araplar arasında ittifakın dinî boyutu üzerinde kısmen de olsa propagandalar yaptıkları açıktır. Şerif Hüseyin'in oğlu olan (sonradan Ürdün kralı) Abdullah ile Lawrence ve bazı İngiliz yöneticileri arasında yapılan görüşmelerin açığa çıkması üzerine, Arapların tepkilerinden çekinildiği için bu tip propaganda faaliyetlerinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Şerif Hüseyin'in, Osmanlı-Alman ve Avusturya ittifaklarını etkili bir şekilde dinî yönden eleştirmemesinin sebebi olarak kendisinin de İngilizlerle yaptığı ittifakın ortaya çıkması durumunda, isyanının başarısızlığa uğrayabileceği düşüncesi olabilir.

Osmanlı Devleti ise cihat fetvasını yayımladıktan sonra Müslümanlar üzerinde etkili bir propaganda faaliyeti yürütememiştir. Şerif Hüseyin'in menfi propaganda faaliyetlerine karşı, bazı gazetelerin cılız tepkilerinden başka pek bir şey yok gibidir.

İtilaf Devletleri'ne karşı Osmanlı Devleti'nin etkili bir dinî propaganda üretemediği açıktır. Sebilürreşad vasıtasıyla Osmanlı-Alman ittifakı meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Şeyh Salih Şerif et-Tunusi, Şeyh Müşir Hüseyin Kıdvâi, Abdülaziz Çâviş gibi bazı İslâm âlimleri Osmanlı hilafetini ve Almanya ile yapılan ittifakı meşru göstermeye çalışan yazılar yazmışlardır. Hatta Salih Şerif et-Tunusi, Fransız gazetelerinde Hilafet ve Osmanlı-Alman ittifakı konusundaki eleştirilere akli siyasi ve dinî cevaplar da vermiştir.

Gerek gazetelerde yazılan yazılar gerekse de İslâm âlimlerinin Osmanlı – Alman ve Avusturya ittifakını meşrulaştırma çabalarında kullanılan argümanlar daha çok politik gerekçelere dayandırılmaya çalışılmıştır. Dinî yönden ise ittifakı, Hristiyan ülkelerin, Osmanlı Devleti'ne yardım etmesi şeklinde açıklamaya çalışmışlardır.

İstanbul'daki devletin resmî ilmiye sınıfının, aktif bir şekilde dinî propagandayı kullan(a)mamaları ve Osmanlı-Alman, Avusturya ittifakını meşrulaştırmak için fazla bir çaba göstermemeleri de cihat ilanından istenilen neticelerin alınamamasına sebep olmuştur. Özellikle

İngiliz sömürgelerindeki Müslümanlar üzerinde çeşitli argümanlarla destekli olarak Osmanlı-Alman ittifakı ve Osmanlı Hilafetinin meşruiyeti konularının işlenmesi gerekirdi. Elbette bu durumu yine de sağlayacak olan yönetim yani İttihat Terakki'ydi. Ancak İttihat Terakki'nin, ittifakı ve hilafeti meşrulaştırma konusunda ulemaya bir talimatının olup olmadığı henüz belli değildir.

Tüm bu örnek olaylardan sonra akla bazı sorular gelmektedir. Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslim ülkelerle yaptığı antlaşma ve ittifaklar gerçekten meşru muydu? Yoksa meşrulaştırılıyor muydu? Klasik dönemde kesin olarak kabul göremeyecek olan ittifaklar yenileşme döneminde nasıl yapılıyordu? Bu sorulara çok geniş çapta farklı yorumlamalarla cevap verilebilir.

İslâm, Gayrimüslimlerle ticaret antlaşmalarına karşı çıkmamıştır. Zaten Osmanlı Devleti için de böyle bir problem söz konusu olmamıştır. Demir, barut gibi stratejik ürünler hariç belli bir oranda her şeyin ticareti serbest bırakılmıştır. Hatta Fatih Sultan Mehmed, Kanuni Sultan Süleyman gibi padişahlar Venedik ve Fransa'ya ticari ayrıcalıklar vermişlerdir. Dolayısıyla ticari antlaşmalarda bir beis yoktur diyebiliriz.

Tartışma konusu olan siyasi ve askeri antlaşmalardır. Devletin kuruluşundan 1606 Zıtvatorok Antlaşması'na kadar ki dönem de Gayrimüslimlerle yapılan siyasi antlaşmalara bakıldığı zaman izah edilmeye çalışıldığı üzere klasik Hanefî İslâm fihkî ile tam bir uyum olduğu söylenebilir. Nitekim klasik bakış açısı Gayrimüslimlerle yapılan siyasi antlaşmaları birer ateşkes olarak görüyordu. Aslolan cihattır. İslâm'ın menfaati varsa antlaşma önceden haber vermek şartıyla bozulabilir. Önceden haber verilmesinin sebebi ise İslâm'daki ahde vefa ilkesini bozmamaktır.

Osmanlı Devleti de Hanefî fihkına göre bu durumu aynen uygulamıştır. Bahsettiğimiz çağda devletin gücünün zirvesinde olması, olayları bizzat kendisinin yönlendirmesini sağlamıştır. Dolayısıyla İslâm'ın klasik dönem hukuk anlayışı, ulemanın yönlendirmesiyle gayet iyi bir şekilde uygulanmıştır.

Zıtvatorok Antlaşması ise devletlerarası ilişkilerde, Osmanlı üstünlüğünden eşitliğe geçişin bir sembolüdür. Bu anlamda Zıtvatorok, ilişkilerin nasıl yürütüleceği konusunda hem ulema da hem de devlet yöneticilerinde bir bocalamanın başlangıcıdır denilebilir.

III. Selim döneminden itibaren Osmanlı Devleti, Gayrimüslim ülkelerle ittifaklar zincirine girmeye başlamıştır. Bu padişah döneminde yapılan Osmanlı-İsveç ve Osmanlı-Prusya ittifaklarının ulema arasında epey bir tartışma konusu olduğu arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Nitekim ilk defa böyle bir durumla karşılaşılıyordu. Ancak ulema arasında derin anlaşmazlıklar da ortaya çıkmamıştır. İttifakın yapılmasını isteyen şeyhülislâm efendi, Hz. Muhammed'in uygulamalarından örneklerle ittifakın meşru olduğunu ileri sürmüştür. 1798'de Rusya ve İngiltere

ile yapılan ittifaklar, Kırım Savaşı'nda İngiltere, Fransa ve Piyomente ile yapılan ittifaklar ulema tarafından daha kolay kabul edilmiştir. İtiraz edenler ise halktan insanlar ve özellikle Kırım Savaşı'ndaki ittifak için Hicaz uleması olmuştur. Mehmed Arif Efendi bütün ittifaklarda kullanılan aynı argümanlarla dolu bir mektup göndererek Hicaz ulemasını ikna etmeye çalışmıştır.

İttifakları reddedenler ise Hristiyan ve Yahudilerin dost edinilmemesini emreden ayetler ile Hz. Muhammed'in müşriklerden yardım istenilmeyeceğini beyan eden hadislerini delil olarak kullanmışlardır.

Klasik Hanefî İslâm hukuku, *itibar her zaman sonadır* kabilinden hareketle özellikle cihat ve içki konularında önceden nazil olan ayetlerin hükümlerinin, sonrakiler tarafından neshedildiği görüşü üzerine oluşturulmuştur. Yine Hz. Muhammed'in de sonraki uygulamaları temel alınarak şer'i meseleler çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır. Hanefî âlimlerinin çok büyük bir çoğunluğunun görüşüne göre; İslâm ülkesi Gayrimüslimlerin egemenliği altına girmediği sürece maslahata mebni onlarla ittifak yapılabilir.

Yine aynı fıkıh anlayışına göre, Müslümanlar üzerine yapılacak seferlerde bu Müslümanlar isterlerse asi olsunlar Gayrimüslimlerle ittifak yapılması kesinlikle reddedilmiştir. Dolayısıyla Sultan II. Mahmut'un, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'ya karşı Rusya ile yaptığı ittifak ve ittifak antlaşması bu minvalde tartışılabilir. Fakat bu olayın direkt olarak Osmanlı Hanedanlığını ortadan kaldıracak mahiyette olmasından dolayı, çok hızlı bir kararla Ruslardan yardım istenmiştir. Ayrıca bu durumu meşrulaştırmaya yönelik bir hareketin olup olmadığı konusunda da bir belgeye ulaşamadık.

Klasik Hanefî İslâm fıkıhında çokça kullanılan İstihsan, İstisvab, emr-û sevab ve maslahat gibi kavramlar Hanefî Mezhebi üzerine yönetilen Osmanlı Devleti'nde, devlet işlerinin dine uydurulmasında oldukça kolaylıklar sağlamıştır. Herhangi bir mesele ile ilgili olarak bile arşivlerde içerisinde bu kavramların geçtiği binlerce belge bulunabilir.

Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslim ülkelerle yaptığı ittifakların dinî boyutu, incelenen örnek olaylardan yapılan çıkarımlara göre ayrıca üç açıdan ele alınabilir: Birincisi "*tahsis*" (bir delili sadece bir olayla sınırlama) yöntemidir. Mesela Prusya ile ittifak tartışmaları konusunda Ordu Kadısı Şanizade'nin; "*Ey iman edenler! Benim ve sizin düşmanlarınızı dost edinmeyin.*" ayetini, ittifakı gayrimeşru olarak görme hususunda genelleyip Prusya ile yapılacak olan ittifaka karşı çıkmasına karşın, Şeyhülislâm Hamidizâde Mustafa Efendi aynı ayeti, Hâtıb bin Belte'a hakkında nazil olduğunu öne sürerek tahsis etmiştir. Hamidizâde ayrıca, "Muhakkak biz bir müşrikten yardım istemeyiz." hadisini ise Safvan bin Ümeyye'nin, Huneyn Gazvesi'ne müşrik olarak katılıp daha sonra da Müslüman olmasını delil göstererek hükmünün nesholdüğünü ileri sürmüştür. Böylece hem nesih hem de tahsis mekanizmasını işletmiştir.

Ancak tahsis yönteminin modern dönemde daha çok kullanıldığı söylenebilir. Modernistler veya İslâm dininin barış dinî olduğunu savunanlar da cihat konusundaki ayetleri hususileştirip barış konusundaki ayetleri genelledikleri söylenebilir. Nitekim özellikle Batılıların İslâm hakkındaki yorumlarına karşılık barış ayetlerini daha çok ön plana çıkardıklarından bahsedilmiştir.

İttifakların meşruluğu veya gayrimeşruluğu konusundaki ikinci yöntem ise “*nesih*” (sonradan ortaya çıkan delilin önceki delilin hükmünü ortadan kaldırması) yöntemidir. Özellikle klasik İslâm fıkıh kaynakları, aynı konuda sonradan nazil olan ayetlerle sonradan söylenen hadislerin, öncekilerin hükmünü neshettiği konusunda neredeyse tam bir ittifak halindedirler. Osmanlı Devleti’de klasik dönemde İslâmi hükümleri aynı esasa göre algılamış ve uygulamıştır.

Üçüncü yöntem ise “*tevil*” (söz veya davranışa, görünen anlamının dışında bir anlam yüklemek) yöntemidir. Osmanlı Devleti’nin, ittifakları meşrulaştırmak için Gayrimüslim ülkelerden yardım alınmasını, Gayrimüslimlerin İslâm dinine bir yardımı olarak yorumlamaları daha önce belirtilmişti. I. Dünya Savaşı sırasında yayımlanan cihat fetvasında ve Şeyhülislâm Hamidizâde’nin Prusya ile yapılan ittifakı meşrulaştırmasında kullandığı hadisleri Gayrimüslimlerin İslâm’a yardım etmesi şeklinde değerlendirmeleri örnek gösterilebilir.

Hristiyan ülkelerle yapılan ittifaklara itiraz edenler ise yüzlerce yıldır uygulanan bir fıkıh anlayışının esnetilmesine karşı çıkmış gibi görünmektedir. Orta Çağ’dan Yakın Çağ’ın başlarına kadar bütün dünyada devletlerarası ilişkiler neredeyse tamamen din ve savaş üzerine kuruludur. Yakın Çağ’da çıkar eksenli Batı siyasetinin Osmanlı da dâhil olmak üzere bütün dünyayı etkisi altına almaya başlaması ve Osmanlı Devleti’nin de bu duruma ayak uydurmaya çalışması geleneksel savaş anlayışının da değişmesine yol açmıştır. Geleneksel düşünen ulema ise bu durumu doğal olarak kabul etmek istememiştir.

Osmanlı ulemasındaki zihniyet değişiminin ve başta şeyhülislâm olmak üzere ilmiye sınıfının etkisinin yenileşme döneminde zayıflamasının da ittifakları kolaylaştırıcı bir etki yaptığı söylenebilir. III. Selim döneminde şeyhülislâmın meşveret meclislerine katılması, II. Mahmud döneminde şeyhülislâmın dine göre denetleyen değil de Meclis-i Vükelâ’da tek oy hakkı olan bir kişiye dönüşmesi de elbette yapılan işlerin dinî anlamda kolaylaştırılmasını sağlamıştır. Nitekim devlet yönetimi üzerinde, Ebussuud Efendi, Sun’ullah Efendi dönemlerindeki ilmiye etkisi kesinlikle söz konusu değildir.

Sultan II. Mahmud’un tekkeleri meşihat makamına bağlamak istemesi, hatta tekke şeyhlerinin atamalarının meşihat makamı tarafından yapılmaya başlanması, devletin dinî kontrol altında tutmak istemesi şeklinde yorumlanabilir. Tekke ve Zaviyeleri kontrol altında tutacak olan kurum da meşihat makamı olduğuna göre, bu makamın yapılan işleri meşrulaştırmaya yarayan bir kuruma dönüştüğü de açığa çıkmış olur.

Sonuç olarak söylenebilir ki Osmanlı Devleti'nde, Hristiyan ülkelerle yapılan ittifakların dinî meşruiyetinin sağlanması klasik Hanefî fikhının kolaylaştırıcı etkisi ile olmuştur. Ancak bu durum elbette tek sebep değildir. Ulemanın konumu da çok değişmiştir. Yenileşme döneminde ilmiyenin, yapılan işlerin dine uygunluğunu denetleyen bir kurum olmaktan ziyade meşrulaştırıcı bir devlet memuriyetine dönüştüğü açıktır. Hatta bu açıdan bakılınca Mehmet Ali Paşa'ya karşı Ruslarla yapılan ittifak konusunda ulema arasında büyük bir gürültü kopmamasının sebebi de kısmen izah edilebilir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

BOA, C.. ADL, 7-466 (H. 29 Muharrem 1122 / M. 30 Mart 1710).

BOA, HAT, 223-12454 (H. 18 Şaban 1203 / M. 14 Mayıs 1789).

BOA, HAT, 22-1095 (H. 01 Cemaziyelahir 1204 / M. 16 Şubat 1790).

BOA, HAT, 204-10601 (H. 09 Cemaziyelahir 1204 / M. 24 Şubat 1790).

BOA, HAT, 185-8691 (t.y).

BOA, HAT, 30-1427 (t.y).

BOA, HAT, 261-15043 (t.y).

BOA, HAT, 214-11751 (t.y).

Diğer Kaynaklar

Abdurrahman Şeref (1985), **Tarih Musahabeleri**, (Sad. Enver Koray), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Ahmet Lûtfî Efendi (t.y), **Tarih- i Lûtfî**, Matbaa-i Amire, İstanbul C. IV.

Ahmet Cevdet Paşa (1309), **Tarih-i Cevdet**, İkinci Baskı, Matbaa-i Osmaniye, C.V, C.VII.

_____ (1953), **Tezâkir 1-12**, (Yay. Cavit Baysun), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Akgündüz, Ahmet (1990),**Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri 1 Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnameleri**, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul.

Akgündüz, Said Nuri (2002), “Hanefî Fûrûunda İstihsan- El Hidaye Örneği”, **M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 23 (2), 29-57.

Aktan, Hamza (2007), “Kur’an ve Sünnet Işığında Zimmîlerin Hak ve Yükümlülükleri”, **Kur’an- ı Kerim’de Ehli Kitap Tartışmalı İlmî Toplantı**, (12-13 Kasım 2005), Üsküdar Belediyesi Altunizade Kültür Merkezi, İstanbul, 363-393.

Aktepe, M. Münir (1972), “1720-1724 Osmanlı-İran Münasebetleri ve Silahşor Kemani Mustafa Ağa’nın Revan Fetihnamesi”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 26, 169-170.

- Akyılmaz, Gül (2004), “Osmanlı Hukukunda Köleliğin Sona Ermesi İle İlgili Düzenlemeler ve Tanzimat Fermanı’nın İlanından Sonra Kölelik Müessesesi”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 9 (1-2), 213-238.
- Alkan, Necmettin (t.y), “Osmanlı Devleti’nin Batı Politikası (Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e “1839-1908”)”, www.academia.edu/9692082/Osmanli_Bati_Politikasi_1839-1909 (04.04.2018).
- Altundağ, Şinasi (1998), **Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi 1831-1841**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarihi Kurumu Yayınları, Ankara.
- Armaoğlu, Fahir (1997), **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- _____ (2007), **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, Alkım Yayınları, İstanbul.
- Atmaca, Metin (2015), “Osmanlı Zihin Dünyasında Bir Doğu Ülkesi: Diyar-ı Acem Yahut İran”, **Muhafazakâr Düşünce Dergisi**, 11 (43), 97-112.
- Bardakçı, Murat, (04.05.2017) “İşte Osmanlı’nın Çökmesine Neden Olan Anlaşma”, **Habertürk Gazetesi**, <http://www.haberturk.com/kultur-sanat/haber/1478583-iste-osmanlinin-cokmesine-neden-olan-anlasma> (29.03.2018).
- Beydilli, Kemal (1981), **1790 Osmanlı-Prusya İttifakı (Meydana Gelişi-Tahlil ve Tatbiki)**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- _____ (1985), **Büyük Friedrich ve Osmanlılar (XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Prusya Münasebetleri)**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- _____ (1999), “Dış Politika ve Siyasi Ahlak”, **İlmi Araştırmalar**, 7, İstanbul, 47-56.
- _____ (2001), “Osmanlı İsveç Münasebetleri” **DİA**, içinde 23, (409-414), TDV Yayınları, İstanbul.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, (t.y), **Hukukî İslâmiyye ve Istılâhatı Fıkhiyye Kamusu**, Bilmen Basım ve Yayınevi, C. III, İstanbul.
- _____ (2002), **Büyük İslâm İlmihali**, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Bostancı, Mustafa (2014), “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin Hicaz’da Hâkimiyet Mücadelesi”, **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, 7 (14), 117-136.
- Bozkurt, Gülnihal (1987), “İslâm Hukukunda Zimmîlerin Hukukî Statüleri”, **D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi**, 3 (1-4), 115-155.
- _____ (1994), “Osmanlı Devleti’nde Köle Ticaretinin Önlenmesi İçin Yapılan Çalışmalar”, **XI. Türk Tarih Kongresi (Bildiriler)** (5-9 Eylül 1990, Ankara), Türk Tarih Kurumu Ankara, 1499-1532.
- Boztemur, Recep (2011), “Arap İsyanı 1916-1918”, **Mülkiye Dergisi**, 35 (272), 61-79.

- Cemal Paşa (2010), **Hatıralar**, (Haz. Alpay Kabacalı), İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Çolak, Kamil (2008), “Mısır’ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi,” **SAÜ Fen Edebiyat Dergisi**, 2, 141-183.
- Danışman, Zuhuri (1965), **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, C. VIII, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul.
- Diyanet İşleri Başkanlığı (2011), **Diyanet İşleri Başkanlığı Kur’an-ı Kerim Meâli**”, 12. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Doğan, Ramadan (2016), “Bursevî Muhyiddîn Halife ve ‘İbretnâme’sine Dair”, **Türkiyat Mecmuası**, 26 (1),89-105.
- Doğru, Deniz (2001), “I. Dünya Harbî Sırasında Şerif Hüseyin’in Siyasi Faaliyetleri”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2 (2), 51-57.
- Emecen, Feridun M. (2007), “Çağdaş Osmanlı Kaynaklarında Uzun Savaşlar ve Zitvatorok Antlaşması İle İlgili Algılama ve Yorum Problemleri”, **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, 29, 87-97.
- Eraslan, Şule (2017), “18. Yüzyıl Osmanlı Ulemâsı Nazarında Cihâd: Mirzazâde Mehmed Sâlim Efendi ve Neylû’r-Reşâd fi Emri’l-Cihâd İsimli Risâlesi”, **Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Araştırmaları Dergisi**, 1, (2), 63-104.
- Eroğlu, Muhammed (1988), “Abdülaziz Çâviş”, **DİA**, içinde 1, (187-188), TDV Yayınları, İstanbul.
- Gencer, Bedri (2017), **İslâm’da Modernleşme (1839-1939)**, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Güfta, Hüseyin (2013), “Salim”, **DİA**, içinde 36, (46-47), TDV Yayınları, İstanbul.
- Hamidullah, Muhammed (t.y), **İslâm’da Devlet İdaresi**, (Çev. Hamdi Aktaş), Beyan Yayınları, İstanbul.
- Hammer, Baron Joseph Von (t.y.), **Büyük Osmanlı Tarihi**, (Haz. Mümin Çevik ve Erol Kılıç), C.IV, C. VII, Üçdal Neşriyat.
- Has, Şükrü Selim (1997), “Halebi, İbrahim Bin Muhammed”, **DİA**, içinde 15, (232), TDV Yayınları, İstanbul.
- Hülagü, M. Metin (1994), **Pan-İslâmist Faaliyetler (1914-1918)**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- _____ (1995), “İngilizlerin Hicaz İsyanına Maddi Yardımları”, **Erciyes Üniversitesi SBE Dergisi**, 6, 276-291.
- İbrahim Halebi (1278), **Mülteka’l Ebbur**, Dârüttıbbâ-i Âmire Nezareti, İstanbul.
- İlmiye Salnamesi**, 1334/1916.

- İnalçık, Halil (2016), **Osmanlı Tarihinde İslâmiyet ve Devlet**, 2. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Kalın, İbrahim (2007), “İslâm ve Barış: Temel Kaynaklara Bir Bakış”, (Çev. Rahim Acar), Mümtaz ’er Türköne (Ed.), **Siyasi, Tarihi, Dinî ve Kültürel Boyutlarıyla İslâm ve Şiddet**, 2. Baskı *çinde* (255-289), Ufuk Kitap, İstanbul.
- Kara, İsmail (2016), **Din İle Modernleşme Arasında; Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri**, 5. Basım, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- _____ (2004), **İslâm Siyasi Düşüncesinde Değişme ve Süreklilik; Hilafet Risaleleri**, Klasik Yayınları, C.IV, İstanbul.
- Karaer, Nihat (2010), “Paris’te İlk İkamet Elçiliğimiz Kuruluncaya Kadar (1797) Osmanlı-Fransız Diploması İlişkilerinin Genel Seyri”, **OTAM**, 28, 65-85.
- Karal, Enver Ziya, (t.y), **Büyük Osmanlı Tarihi**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarihi Kurumu Yayınları, C.I, C.V Ankara.
- Karaman, Hayreddin (2007), “İslâm’ a Göre Savaş ve Barış”, Mümtaz ’er Türköne (Ed.), **Siyasi, Tarihi, Dinî ve Kültürel Boyutlarıyla İslâm ve Şiddet**, 2. Baskı *çinde* (17-27), Ufuk Kitap, İstanbul.
- Karpat, Kemal H. (2010), **İslâm’ın Siyasallaşması**, (Çev. Şiar Yalçın), 4. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Kavas, Ahmet (2000), “Fransa’nın Kuzey Ve Batı Afrika’da Uyguladığı İslâm Siyaseti: Sultan Reşad’ın Yayınladığı Cihat Çağrısının Reddi Meselesi”, **Dinî Araştırmalar Dergisi**, 6, 23-50.
- Kıcımın, Naci Kâşif (1994), **Medine Müdafaası Hicaz Bizden Nasıl Ayrıldı**, Sebil Yayınları, İstanbul.
- Kılıç, Sami ve Satış, İhsan (2011), “Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Hıristiyan Cemaatlerin Kamame Kilisesi İle İlgili Tartışmaları”, **History Studies**, 3 (3), 225-244.
- Köse, Ensar (2017), **Osmanlı Devleti ve Rusya Arasında Kafkasların Taksimi; 1724 İstanbul Antlaşması**, 1. Baskı, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul.
- Köse, İsmail (2014), **İngiliz Arşiv Belgelerinde Hicaz İsyanı**, Selis Yayınları, İstanbul.
- Kral Abdullah (2006), **Biz Osmanlı’ya Neden İsyân Ettik?**, (Tercüme: Halit Özkan), Klasik Yayınları, İstanbul.
- Kuzucu, Serhat (2013), “Rus Çarı I. Pavel Dönemi Osmanlı-Rus Siyasi İlişkileri ve Napolyon’a Karşı Ortak Mücadele”, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, 38, 75-87.
- Küçükçelebizâde İsmail Asım Efendi (1282), **Çelebizade Tarihi**, Matbaa-i Âmire, İstanbul.

- Kürkcüoğlu, Ömer (1982), **Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1914)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Kütükçü, M. Akif (2004), “Osmanlı’da İslâm Devletler Hukukundan Batılı Devletler Hukuku Anlayışına: Şeybani’nin Es-Siyer’ül-Kebir’inden Ottokar’ın Hukuk-ı Mileline” **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 12, (1-2), 187-201.
- Mirzazâde Mehmed Sâlim Efendi (1294), **Neylü’r-Reşâd fî Emri’l-Cihâd**, Ali Bey Matbaası İstanbul.
- Molla Hüsrev, (t.y), **Dürer-ül-hükkâm fî şerh-i Gurer-il-ahkâm**, C. I, Fazilet Neşriyat, İstanbul.
- Muahedat Mecmuası**, C.I, C.II, C.IV, Hakikat Matbaası 1877.
- Muhammed B. İdris Eş-Şafii, “İstihsan’ın İptali”, (Çev. Osman Şahin) 2003, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 16, 389-414.
- Ocak, Ahmet Yaşar (2016), **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler XV – XIIV. Yüzyıllar**, 7. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Ortaylı, İlber (1983), **Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu**, Kaynak Yayınları. İstanbul.
- Örsten Esirgen, Seda (2015), “İslâm-Osmanlı Ceza Hukukunda Zimmîler”, **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, 21 (2), 187-213.
- Özcan, Azmi (2002), “Kıdvâi”, **DİA**, içinde 25, (395-396), TDV Yayınları, İstanbul.
- Özel, Ahmet (1993), “Dârulharb”, **DİA**, içinde 08, (536-537), TDV Yayınları, İstanbul.
- _____ (t.y), **Dârulislâm Dârulharb İslâm Hukukunda Ülke Kavramı**, İz Yayınları, İstanbul
- Özen, Şükrü (2001), “İstislâh”, **DİA**, içinde 23, (383-388), TDV Yayınları, İstanbul.
- _____ (2003), “Hicri II. Yüzyılda İstihsan Ve Maslahat Kavramları”, **Marife Dergisi**, 3 (1), 3-57.
- Öztuna, Yılmaz (2004), **Osmanlı Devleti Tarihi I (Siyasi Tarih)**, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Öztürk, Mustafa “Arap Ülkelerinde Osmanlı İdaresi”, **History Studies** Ortadoğu Özel Sayısı: 2010, 325-351.
- Öztürk, Taha (2017), “Şerif Hüseyin’in Mekke Emirliği’ne Atanma Sürecinde Ailesiyle İstanbul’da Geçirdiği Yıllar”, **VAKANÜVİS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, 2, 152-165.
- Palabıyık, Serdar (2007), “Türkiye’de Savaş Düşüncesi”, **Uluslararası İlişkiler**, 4 (14),185-215.
- Parlatır, İsmail (1987), “Osmanlı Sosyal Hayatından Köleliğin Kaldırılışı”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 31 (1-2), 417-420.

- Peçevî İbrahim Efendi, (1981), **Peçevî Tarihi**, 1. Baskı, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, C. I, Ankara.
- _____ (1985), **Peçevî Tarihi**, 1. Baskı, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, C.II, Ankara.
- Polat, Nazım H. (2000), “İctihad”, **DİA**, içinde 21, (446-448), TDV Yayınları, İstanbul.
- Rağıp Raif Efendi (1334), **Mısır Meselesi**, Matbaa-i Amire, İstanbul.
- Sebilürreşad**, C.XV, 380, 298-300.
- Taşkesenlioğlu, M. Yasin (2018), “Siyaset ve Modernleşme Karşısında İlmiye Ricâli”, **Mavi Atlas**, 6 (1), 326-348.
- Türcan, Talip, (2016) “İslâm Hukukunun Klasik ve Çağdaş Doktrinlerinde Cihad (Savaşta Barışa Doğru Bir Evrilme)”, Ahmet Ertürk (Ed.), **İslâm Kaynaklarında, Geleneğinde ve Günümüzde Cihad**, (Çev. Rahim Acar), Birinci Baskı içinde (281-308), İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur’an Araştırmaları Merkezi Yay. (KURAMER), İstanbul.
- Uluerler, Sıtkı, (2018), “Kırım Savaşı’nda (1853 – 1856) Rus – İran Yakınlaşmasına Karşılık Osmanlı’nın İngiltere İle İzlediği Politikanın Esasları”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 28 (1), 327-346.
- _____ (2014), “Safevi Devleti’nin Yıkılışa Gidiş Sürecinde Osmanlı’nın Tutumu ve Rusya İle İttifak Kurmasının Anlamı (1722-1724)”, **Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Dergisi**, 210, 97-122.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (t.y), **Büyük Osmanlı Tarihi**, 6. Baskı, TTK Yayınları, C. 1, C. III, C. V, Ankara.
- _____ (1988), **Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarihi Kurumu Yayınları, Ankara.
- Valiyev, Elvin ve Yörük, Doğan (2016), “Güney Kafkasya’da Osmanlı Hâkimiyeti (1723-1735)”, **SUTAD**, 40, 15-28.
- Yakut, Esra (2014), **Şeyhülislâmlık; Yenileşme Döneminde Devlet ve Din**, 4. Basım, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Yalar, Mehmet (1998), “İslâm Hukukunda Devletlerarası Antlaşmalar (Devletler Hukukuyla Karşılaştırmalı)”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 7 (7), 409-452.
- Yanardağ, Ayşe (2015), “I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nde Dinî Kurumlar Ve Hizmetleri”, **Savaş Tarihi Araştırmaları Uluslararası Kongresi**, 100. Yılında I. Dünya Savaşı ve Mirası, (6-8 Kasım 2014 Çanakkale), Kongreye Sunulan Bildiriler, Çanakkale, C.II, 151-175.

Zeydan, Abdülkerim (1994), (Çev. Hasan Güleç),” İslâm Hukukuna Göre Zimmîler,” **D.E.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 8, 431-440.

EKLER

Ek 3: Prusya ile yapılacak olan ittifakın şer'an caiz olmadığı yönündeki Serdar-ı Ekrem Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın mektubuna karşı Kaymakam Paşa'nın Prusya ile ittifak konusunun daha önce defalarca görüşülüp müzakere edildiğini ve ordu tarafından ittifakın şer'an caiz olmadığı yönündeki itirazların ise ulema tarafından şer'i ve akli delillerle ortadan kaldırıldığını belirten mektup sureti.

بروسیه لویه اتفاق خصوصی تحمیر دن بالذوات مذکره اولمش اولغه تفضلی جمله ذک معلومی و محذوره عداوتناک علمای
شرعی ماده سی و تفتح سند صورتی در عملیه به تحریر اولمش اولغه و حسب شرعی و عقلی اینه اتفاق لرونمی در عملیه ده
علمای علوم بیان ایستد و سند صورتی دخی تفتح ایستد بوزن ادرجه به ماده دخی افاده و مساع شرعی کیفیت بیان اینه علمای
افندلرک و خصمندی مبین امضای به معنی سند تریبی دخی تحریر اولمش سند کلرک بوجا بندن دخی تحریر اولمش حقی اسفار
اولمشیدی استه سند صورتی واردا اولغه بهات افزای صدور اولمش مبارک خطها بون سوکفزون بجه امضای
واردا اولمش سند معنی اولدق تحریر اولمش اسب صورتی وضع ایدون تحریر اولمش افضا اید ان شانه تعالی خیر
بوزن در حق تعالی توفیق سومتد احسان اینه آمین

اتفاق مذکور عقیدن محذور بیان اولمش عدم مساع شرعی ماده سی اتفاق علمای علوم اینه مشروعیت اتفاق
اسفار اولمش حسبیه منفع و سند دخی تفتح اولمش اولمش رای اتفاقیه مخالفت اولمش دخی تحریر و بعد عک و مرمت
و ذخیره و خزانه طلب اولدقن و قه کوره مواد مطلوبی تارک اولمش مبعی رکاب همایون طریقت بیان اولمش حسبیه
حال بویه ایج عرب صلحه بچون ترجیح اولمش دبو باز بون تقاریر و شیخ الاسلام افندی باز بون مکاتبه جوب اولدق
شیخ الاسلام افندی استوکتوی اینه تقیر و قائمقام باشانک قائمسی واردا اولغه بولرک تارک عک اولمش
اولمش افضا اید

میوکه بوتاده سربا آستانه دن و انا طبعید عک و رودی مکی اوله مبعی ظاهر اولمش و الحانه هفت استماع اولمش
اخباره کوره دشمن هظر دن حاضر و آماده و بروطنه مروده فرصت جو اولغه بونک بر تارک کولک افضا اید
لافل اولمش بیک قدساری و کرمی بیک قدسارده مز معتمده موجود بولمید و اولدسانه بالجمله استوکتوی
اولمش ایستنه اینه کورملویز و اندنجیمی و خیمید و بنا و اخرنن چماندن کوزنی میات اید لم سدی کوزن
تحریر اولمش الله الجون سو خطه لرکی کم اجهب لوعفری اینه افاده و بیان اینه مطلب
حسنت و التمجید و التمجید

HAT 30/10/27

Ek 4: Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi'nin İran Seferi için verdiği fetvaların bir kısmı

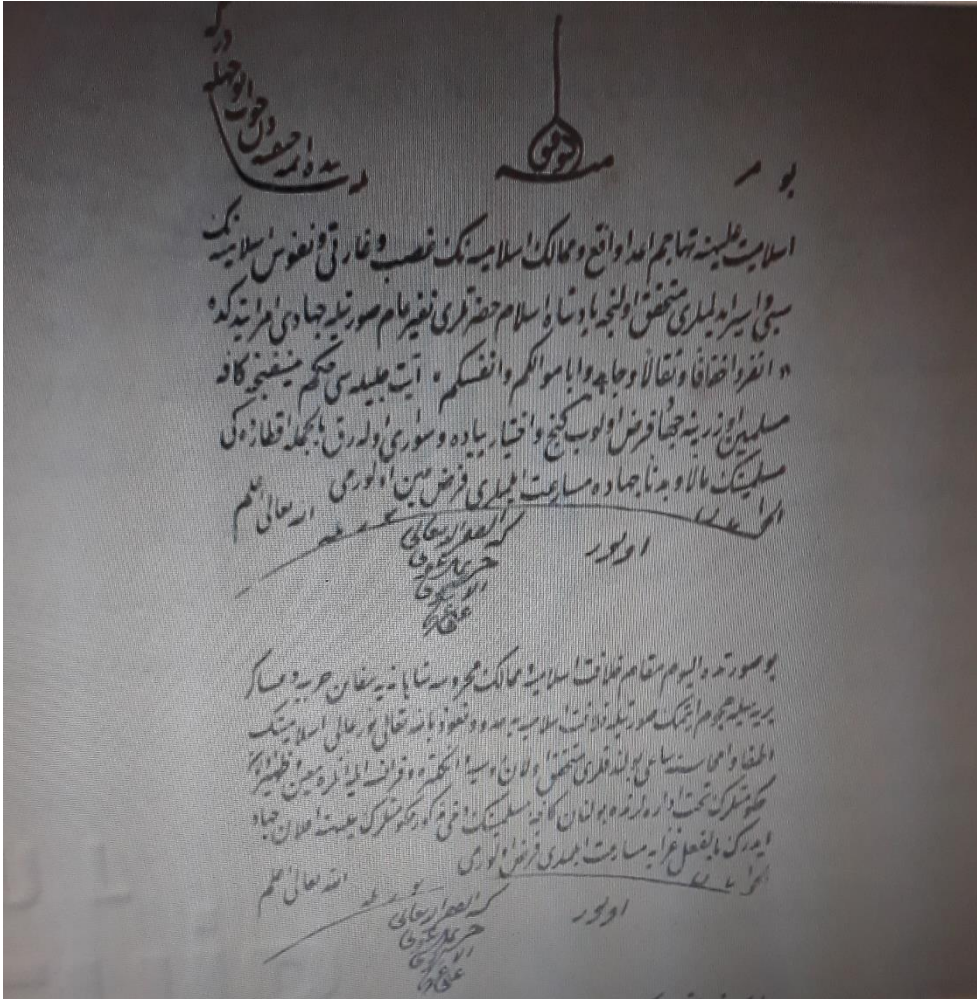
(صورت فتویٰ شریفہ)
روافض عجم دیاری تحت حکمندہ او اوب شاہ ناندہ اولان
رافضنک اذنیلہ روافضدن صاحب منعه اولان برجماعت
دار اسلامہ مسلمیندن بر طائفہ ایله علائقہ مقلدہ ایلسمہ
شاہ مزبور امام مسلمین سلطان سلاطین اولان آل عثمان
پادشاہی ایله عقد ایلدیکی صلحی تقض ایتمش اولور می الجواب
اولور علی الخصوص ملا عین مذکورونک رجالک استیصال
وجهی اوزده قتلاری واجبدر عن اصل وقوع اولان صلح لطف
الهی ظهوریتہ انتظار ایچون اصلحہ عقد مشارکہ در هر نه زمان

(٦٥)
فقدن وقوت اهل اسلام ظهور ایتد کده حققرنده واجب
اولانی اجرا ایتمک عامه مسلمینہ واجبدر

(صورت فتوای دیگر)

شاه اسمعیل اولادینک تحت حکمنده اولان دیار عجمده ممکن
 روافض خذاهم الله تعالی ابوبکر عمر عثمان خلفاء علی الحقی
 اولادقربنی اقرار ایمنی افسار ایوب وحضرت علیدن ماعدا
 اکثر اصحاب کرام رضوان الله تعالی علیهم اجمعین حضراته
 وعایشه صدیقه رضی الله تعالی عنهما حضرت تلرینه مرتدر در
 و منافق در دیو علنا سب و لعنی وعایشه صدیقه رضی الله تعالی
 عنهما حضرت تلرینه زنا ایله قذف کندوله عبادت ییلوب قرآن
 عظیم الشان دن نیجه آیات کریمه یه قواعد عربیه دن خارج داب
 زنادقه اوزره رأی فاسد لری ایله معازل و یروب کفره و منافقین
 حقلرته اولان آیات قرآنییه اصحاب کرام مذکورون حقلرته در
 دیوب اهل سبتدن اولان مسلمینک قتلربنی مباح ونسازندن
 اسیر ایتدکلرینک بلانکاح و طنلربنی حلال ییلوب مؤمنینک جنده
 رؤیه الهی انکار و محالدر دیوب علماء ضاله سی بو وجه اوزره
 فتوال و یروب ریئس لری اولان شاه وسائر حکام کراهلری وسائر
 سامعلری بو اقوال کاسده و افعال فاسده بی حق اعتقاد ایله ل
 بو مقوله اقوال و افعالی اعتقاد ایدن ملاءینک ممکن ایتدکلری
 دیار لری دار الخرب اولوب کندولر اوزر لینه احکام مرتدین
 اجرا اونورمی الجواب دیار لری دار الخربدر و اوزر لینه
 احکام مرتدین اجرا اولور بو سورنده مسلمیندن بر طائفه
 ملاءین مزبورونک اول دیار لری اوزر لینه هجوم ایاسه ل
 ذکر اولان منافسی مرتدک اولنلرک رجالی لری ونسا و صبیان
 و اوللرینک اول دیارده ممکن اولوب کفر اصلی ایله کافر اولان

Ek 5: I. Dünya Savaşı'nda yayımlanan cihat fetvası

بوصورتہ مقصود کہ مصوبی جمع مسلیک جہادہ مسارت تجزیہ توفیق کن
بعضری خودمانہ تعالیٰ تحلف ایستہ (تخلدی معصیت عظیمہ اولوب قلوب الی
وہو معصیت شنید کن جراسہ مستحق اولور لی **اللہ تعالیٰ اعلم**
اولور

بوصورتہ حکومت اسلامیہ ایہ محار باین حکومات مزبورہ بانی اسلامیہ کنہ برتی
قتل و حتی جمع ماندرین مجاہدہ اگرادہ واجار ایہ لیکن لہ رید حکومت اسلامیہ سارید
محار بہ ایتدی شرفا حرام قطع ایہ حرام اولوب قائل اولمیدینا تجزیہ مستحق اولور لی
اولور

بوصورتہ حرب حاضرہ انکڑہ و فرانہ روسیہ صربہ و قرہ طاع مکتورہ فلیہ ریکن
تحت اوارہ لژندہ اولان مسلمان کن حکومت بنید اسلامیہ معین بونان المانہ و اوسترا
علیت حرب ایتدی خلافت اسلامیہ کن مضرتن موجب اولمیدینان تم تنظیم و لغت
حزب ایتدی مستحق اولور لی **اللہ تعالیٰ اعلم**
اولور

ÖZGEÇMİŞ

Fatih ÇUHADAROĞLU, 10.12.1988 tarihinde Bayburt İli Merkez İlçesi'nde doğdu. 1999 yılında Yolaltı Köyü İlkokulu'nu; 2003 yılında Bayburt Kaleardı 75. Yıl Ortaokulu'nu; 2005 yılında Bayburt Lisesi'ni; 2011 yılında da Selçuk Üniversitesi-Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Tarih Bölümü'nü bitirdi. 2016 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalında yüksek lisans programına başladı. 2013 yılında askerlik vazifesini yaptı. 2014 Şubat ayından beri Bayburt'ta tarih öğretmenliği yapmaktadır.

ÇUHADAROĞLU, evli ve bir erkek çocuk babası olup orta derecede İngilizce, az derecede de Arapça bilmektedir.